

HAL
open science

MAANA TIMILIFU KUTOKANA NA UNDIMI KATIKA UTENZI WA SIRI LI ASRARI

Mohamed Ramadhan Karama

► **To cite this version:**

Mohamed Ramadhan Karama. MAANA TIMILIFU KUTOKANA NA UNDIMI KATIKA UTENZI WA SIRI LI ASRARI. Literature. Pwani University (Kénya), 2018. Swahili. NNT: . tel-02082559

HAL Id: tel-02082559

<https://shs.hal.science/tel-02082559v1>

Submitted on 20 May 2019

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

**MAANA TIMILIFU KUTOKANA NA UNDIMI KATIKA
UTENZI WA SIRI LI ASRARI**

MOHAMED RAMADHAN KARAMA

**TASNIFU ILIYOWASILISHWA KUTIMIZA BAADHI YA MAHITAJI YA
SHAHADA YA UZAMIFU KATIKA KISWAHILI YA CHUO KIKUU CHA
PWANI**

BOARD OF EXAMINERS DURING ORAL DEFENSE ON 20/06/2018

DR. FRANCIS WOKABI – CHAIRMAN

PROF. SUHAILA HASHIM – SENATE REPRESENTATIVE

DR. MAARIFA MWAKUMANYA – COMPETENT PERSON

PROF. FURAHA CHAI – INTERNAL EXAMINER

DR. NANCY NGOWA – INTERNAL EXAMINER

PROF. ROCHA CHIMERAH – SUPERVISOR

JANUARI, 2018

UNGAMO

Tasnifu hii ni kazi yangu mwenyewe na haijatolewa kwa mahitaji ya digrii katika chuo kikuu kingine. Hakuna sehemu ya tasnifu hii ambayo itatolewa kwa namna yoyote ile bila kuandikiwa kibali kutoka kwa mwandishi na/au Chuo Kikuu cha Pwani.

Sahihi

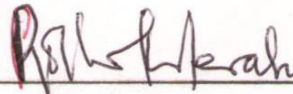
Tarehe 01/08/2018

MOHAMED RAMADHAN KARAMA

Tunathibitisha kwamba kazi iliyowasilishwa katika tasnifu hii ya Shahada ya Uzamifu ilifanywa na mtahiniwa chini ya usimamizi wetu.

Wasimamizi:

Prof. Rocha M. Chimerah
Idara ya Lugha na Fasihi
Chuo Kikuu cha Pwani

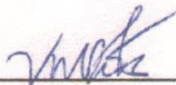

Sahihi

1.8.18

Tarehe

Prof. Kineene wa Mutiso
Idara ya Kiswahili
Chuo Kikuu cha Nairobi

Sahihi

1/8/18

Tarehe

TABARUKU

Kwa walimu wangu wote

SHUKURANI

Sifa njema zote ni za Mwenyezi Mungu Bwana wa viumbe wote. Namuombeya Rehema na Amani Bwana wetu Muhammad.

Khalid, maombi yangu yawaendee **WOTE** walonisaidia kuifanisha kazi hii. Kati yao:

- Waliyotutanguliya:

Mwanamwarabu Binti Bwana Lemba, Ahmad Nabhany, Omar Babu, Beja Karisa, Sheikh Sheali, Maalim Madevu, Ramadhan Karama.

- Maustadh:

Mahmoud Mau, Ahmad Nassir, Ahmad Lali, Bwanakheri, Mohamed Hassan, Muhammad Sheali, Harith Swaleh, Muhsin Badawy, Hussein Soud, Aidarus Mzeemwenye, 'Wasomaji Pofu' wa Tasnifu, Issa Mwamzandi, Ahmed Yassin, Richard M. Wafula, Mwanakombo Noordin, Kimani Njogu, Abdilatif Abdalla, Tima Omar Suo.

- Familia:

1994 Kiswahili Department, KU, Lamu Museums, Fort Jesus, Rissea, Motco, Department of LLC UoK, Africa Education & Development Trust, Pwani University, University Of Kabianga, Ralsons Kabianga, Ahmad Hussein, Rukiya, Nancy, Mwabaya, Mzee Mwinyiali, Mama Nuru, Ifary na mashemegi wote.

- Chandama:

Wazee Prof. Rocha Chimerah na Prof. Kineene Wa Mutiso.

- Mkurugenzi Mkuu: K

Majongo yote ni yangu, Mungu Anisamehe. Amin.

IKISIRI

Utenzi wa Siri li Asrari ulitungwa katika karne ya 17 na mpaka sasa haujashughulikiwa ipasavyo. Ni utenzi unaozungumzia, kiubunifu, mojawapo ya vita vya Mtume Muhammad alivyopigana na wasioamini Uislamu. Mbali na hayo, ni utenzi unaokazania waumini kumuomba Mungu katika matatizo yao kupitia majina Yake matukufu. Mwitifaki mkuu wa nadharia ya Usemezano, Mwanaisimu Mikhail Bakhtin, haoni kama ushairi una usemezano au undimi, hali ya kuwa na aina za lugha katika uwasilishaji wake. Kimtazamo wake lugha ya kishairi ni ya uzungumzi nafsia, imefungika, haibadiliki na haikubali aina nyingine za lugha kujumuika ndani yake. Zaidi, inafanana na lugha ya kidini ambayo ni ya kiimla, kitaasubi na haikosoleki au kupingwa. Utafiti huu ulijikita kugeuza msimamo huu wa lugha ya kishairi pamoja na lugha ya kidini katika kutoa maana. Ili kufikia lengo letu tulitumia madhumuni matatu: kuufafanua utenzi huu katika muktadha wa kisufi; kubainisha ufungamanisho wa ainati za lugha zilizomo ndani ya utenzi; na kujadili lugha ya kidini kuwa kipengele cha undimi. Ukusanyaji wa data ulifanywa kwa kuzingatia msamiati, mbinu za uwasilishaji wa msamiati huo, masimulizi yaliyomo ndani ya utenzi, na maingiliano ya aina hizi za lugha. Kimsingi, utafiti wetu ulikuwa wa kimaelezo ya matini ya utenzi huu. Hata hivyo, mahojiano yalifanywa kwa kuchagua sampuli stahiki ambayo ilikuwa na uzoefu mkubwa wa kilugha na kiutaalamu kuhusu maswala ya kishairi, kidini na kitamaduni yaliyotajwa katika utenzi huu. Uchanganuzi wetu ulitudhihirishia ainati za lugha za kitaalamu, kishajara, kimahsusuni, kifasihi, kikawaida, na kidini. Ainati hizo za lugha zinaweka wazi maana za maneno katika uwasilishwaji wake katika muktadha wa kilugha na kitamaduni. Tunahitimisha kwamba ushairi unazo sifa za matumizi ya ainati ya lugha na pia lugha ya kidini, aliyoipinga Bakhtin, ina jukumu katika kufikiliza ujumbe na maana timilifu kupatikana. Kwetu sisi ufafanuzi wa utenzi huu una natija si kwa wasomaji wa mashairi na fasihi yote ya Kiswahili kwa jumla bali pia umeishajiisha nadharia ya Usemezano kwa kuangaziwa ushairi na lugha ya kidini.

YALIYOMO	
UNGAMO	ii
TABARUKU	ii
SHUKURANI.....	iv
IKISIRI	v
YALIYOMO.....	vi
UFAFANUZI WA DHANA.....	xiii
VIFUPISHO.....	xvi
ORODHA YA MAJEDWALI.....	xvii
SURA YA KWANZA: UTANGULIZI.....	1
1.1 Usuli wa Mada	1
1.2 Suala la Utafiti	4
1.3 Madhumuni ya Utafiti.....	4
1.4 Natija ya Utafiti	4
1.5 Upeo wa Utafiti.....	6
1.6 Kihitimisho	7
SURA YA PILI: MAPITIO YA MAANDISHI NA MSINGI WA NADHARIA	9
2.1 Kitangulizi	9
2.2 Ushairi na Usemezano	9
2.2.1 Ushairi na Undimi.....	11
2.3 Mapitio kuhusu Siri	16
2.4 Msingi wa Nadharia.....	18
2.5 Kihitimisho	20
SURA YA TATU: MBINU ZA UTAFITI.....	21
3.1 Kitangulizi	21

3.2 Utaratibu wa Utafiti	21
3.3 Ukusanyaji wa Data	22
3.3.1 Eneo la Kukusanya Data.....	22
3.3.2 Mbinu za Kukusanya Data.....	23
3.3.2.1 Uteuzi wa Sampuli.....	23
3.3.2.2 Mbinu ya Mahojiano.....	24
3.3.2.3 Maktabani	27
3.3.3 Data na Uchanganuzi wake.....	27
3.3.3.1 Usemaji wa Kidini	28
3.3.3.2 Usemaji wa Kitaalamu.....	28
3.3.3.3 Usemaji wa Kishajara	29
3.3.3.4 Usemaji wa Kimahsusi	29
3.3.3.5 Usemaji wa Kifasihi.....	30
3.3.3.6 Usemaji wa Kikawaida	30
3.4 Maadili katika Utafiti.....	31
3.5 Kihitimisho	32
SURA YA NNE: SIRI KATIKA MUKTADHA WA USUFI.....	33
4.1 Kitangulizi	33
4.2 Usufi, Ushairi, na <i>Siri</i>	33
4.2.1 Maana ya Usufi.....	34
4.2.2 Daraja za Masufi	36
4.2.3 Itikadi za Masufi	38
4.3 Usufi katika <i>Siri</i>	42
4.4 Kihitimisho	49

SURA YA TANO: LUGHA YA KIDINI KAMA MOJAWAPO YA NDIMI.....	50
5.1 Kitangulizi	50
5.2 Dini na Usemezano	50
5.2.1 Nyusuli za Mwongozo wa Kiislamu.....	51
5.2.1.1 <i>Kuruani</i>	51
5.2.1.2 <i>Sunna</i> ya Mtume Muhammad.....	51
5.2.1.3 <i>Ijma</i>	52
5.2.1.4 <i>Qiyas</i>	52
5.2.2 Lugha ya Dini ni ya Kisemezano.....	53
5.3 Usemaji wa Kidini Katika <i>Siri</i>	55
5.3.1 Kuanza na Mungu	55
5.3.1.1 Lugha ya Maombi.....	56
5.3.1.2 Ombi kwa Mola Amsaidie Mtunzi	56
5.3.1.3 Kumwombea Mtume Muhammad.....	57
5.3.2 Lugha ya Ufunguzi wa <i>Siri</i>	59
5.3.3 Lugha ya Kumsifu Allah.....	60
5.3.4 Lugha ya Litifati na Tadmini	64
5.4 Kihitimisho	67
SURA YA SITA: AINATI ZA LUGHA KWA MISINGI YA KIBAKHTIN.....	69
6.1 Kitangulizi	69
6.2 Aina za Lugha Kulingana na Bakhtin.....	69
6.3 Usemaji wa Kitaaluma.....	70
6.3.1 Lugha ya Faida ya Hirizi	71
6.3.2 Lugha ya Kitabibu	72

6.3.2.1 Utabibu wa Viungo.....	72
6.3.2.2 Utabibu wa Pepo.....	74
6.3.3 Lugha ya Dawa.....	76
6.3.4 Lugha ya Urasmi.....	76
6.3.5 Lugha ya Muhadhara.....	78
6.3.6 Lugha ya Chuo.....	79
6.3.7 Lugha ya Kibiashara.....	80
6.3.8 Lugha ya Dua ya Mtume Muhammad.....	83
6.3.9 Lugha ya Kialama.....	84
6.3.10 Lugha ya Kinasaba.....	86
6.3.11 Lugha ya Hitimisho.....	88
6.3.12 Lugha ya Kisheria.....	90
6.4 Usemaji wa Kishajara.....	91
6.4.1 Lugha ya Umbo la Ufunguzi wa <i>Siri</i>	92
6.4.2 Lugha ya Kujitakasa Mbele za Wajuzi.....	94
6.4.3 Lugha ya Kushawishi.....	97
6.4.4 Lugha ya Kuanza Kutongoa Hadithi.....	98
6.4.5 Lugha ya Mkato.....	99
6.5 Usemaji Mahsusi.....	101
6.5.1 Lugha ya Daaya ya Kivita.....	101
6.5.2 Maneno Yanayoarifu Jambo.....	102
6.5.3 Lugha ya Nje.....	103
6.5.4 Lugha ya Ndani.....	104
6.5.5 Lugha ya Maoni ya Watu Wote.....	105

6.5.6	Lugha ya Kilahaja.....	106
6.5.7	Lugha ya Mnukuzi.....	110
6.6	Usemaji wa Kifasihi.....	117
6.6.1	Lugha ya Taswira.....	117
6.6.1.1	Taswira ya Ngome ya Andharuni.....	118
6.6.1.2	Taswira ya Makabiliano.....	119
6.6.2	Lugha ya Kinaya.....	121
6.6.2.1	Kinaya cha Hirizi.....	121
6.6.2.2	Kinaya cha Majina ya Mungu.....	123
6.6.3	Lugha ya Mpomoko.....	125
6.6.4	Lugha ya Istiara na Jazanda.....	126
6.6.5	Lugha ya Chuku.....	127
6.6.5.1	Chuku ya Malaika.....	128
6.6.5.2	Chuku ya Majeshi ya Mtume.....	129
6.6.5.3	Chuku ya Hirizi.....	129
6.6.6	Lugha ya Taharuki.....	131
6.6.7	Lugha ya Matendo ya Kivita.....	133
6.6.8	Lugha ya Masemezano.....	134
6.6.9	Lugha ya Kuongeza Wakati katika Masimulizi.....	135
6.6.10	Lugha ya Kupunguza Kasi ya Matukio.....	136
6.6.11	Lugha ya Kuendeleza Hadithi.....	137
6.7	Usemaji wa Kikawaida.....	138
6.7.1	Lugha ya <i>skaz</i>	138
6.7.2	Lugha ya Kuapiza.....	143

6.7.3 Lugha ya Hasira	146
6.7.4 Lugha ya Kutolea Sababu ya Kuapiza.....	146
6.7.5 Lugha ya Mashtaka.....	147
6.7.6 Lugha ya Kuathirika	149
6.7.7 Lugha ya Matayarisho ya Vita.....	150
6.7.8 Lugha ya Kujigamba Kivita.....	152
6.7.9 Lugha ya Kujali	153
6.7.10 Lugha ya Maongezi	154
6.8 Kihitimisho	156
SURA YA SABA: MUHTASARI, HITIMISHO NA MAPENDEKEZO.....	157
7.1 Kitangulizi	157
7.2 Muhtasari	157
7.3 Hitimisho	161
7.3.1 Undimi na Ushairi.....	162
7.4 Mapendekezo	166
7.5 Kihitimisho	167
MAREJELEO	169
KIAMBATISHO I	190
Mswada Uliyotumika katika Utafiti Huu.....	190
KIAMBATISHO II.....	191
Fomu ya Idhini.....	191
KIAMBATISHO III	222
Maswali ya Mahojiano na Mshairi	222
Maswali ya Mahojiano na Tabibu wa Kienyeji	224

Maswali ya Mahojiano na Shekhe wa Dini ya Kiislamu.....	226
KIAMBATISHO IV	228
Orodha ya Waliohojiwa.....	228

UFAFANUZI WA DHANA

Usemezano - Ni hali ya kuwako mazungumzo baina ya pande mbili za washiriki wa mazungumzo hayo na pia jina la nadharia tuliyotumia.

Masemezano- Ni tendo la mazungumzo yanayotokea baina ya wahusika wawili katika utenzi.

Ainati za Lugha - Ni usemaji na tofauti zilizomo ndani ya usemaji huo. Tofauti za kimatamshi, kisajili, kimasimulizi, kimitindo ya lugha, kwa mkabala wa Usemezano, huwa ni lugha zenye hadhi moja ya kufikiliza ujumbe katika mawasiliano.

Undimi - Ni hali ya matumizi ya lugha ainati katika jamii nzima ya mawasiliano. Ni hali inayowezesha lugha tofauti tofauti kuingiliana na kusaidia kufikiliza ujumbe wa yanayozungumzwa.

Fikra za Kijamaa - Ni hali ya maneno kushirikiana na maneno mengine au jamii nzima ya mawasiliano. Katu dhana hii haina mshabaha wowote na 'Itikadi ya kijamaa' ya Ki Marx kama ilivyoasisiwa na Karl Marx.

Kauli - Ni hali nzima ya kipashio cha mawasiliano kilicho thabiti na ambacho kina usuli na ujamaa.

- Lugha ya Kupewa -** Ni lugha ambayo haikosoleki au kupingwa na haikubali kuingiliwa na lugha nyingine ili ieleweke. Ni lugha ya kiimla, kitaasubi, na kikielelezi inayofuatwa vile ilivyo.
- Sajili -** Ni aina ya lugha inayozungumzwa katika muktadha fulani. Kuna sajili ambazo twaweza kuziita aina za lugha kwa mfano ya kisheria, kifasihi, kitaalamu. Katika tasnifu hii kuna lugha ya kuongeza wakati katika hadithi, lugha ya mtunzi akiwa nje au ndani ya utenzi, lugha ya kupunguza kasi ya hadithi. Kwa hivyo, katika tasnifu hii sajili ni fungu moja la lugha katika kundi zima la mkusanyiko wa aina za lugha kulingana na Usemezano.
- Skaz -** Ni lugha ya watu wa kawaida inayotumika katika mawanda yasiyokuwa na ufundi wa uzungumzaji wala sheria za kuzungumza.
- Unenibezi -** Ni lugha ya kuchekelea au kudharau jambo linalofanyika katika jamii ili kulikosoa. Hutumika sana katika ukanivali (mahrajani) ambapo sheria na kaida za usemaji na za kijamii huondolewa; huwa ni sherehe maalumu katika wakati maalumu.
- Andharuni -** Katika tasnifu hii ina maana sawa na ‘Anzaruni’ kama ilivyoandikwa katika mswada wa utenzi huu. Tumestahabu kutumia ‘Andharuni’ kwa sababu ndiyo mwendelezo sahihi kimatamshi.

- Kuruani -** Ni kitabu kitakatifu cha Waislamu. Majina mengine ni '*Koran*', '*Qur'an*' lakini katika tasnifu yetu tumetaka kutumia '*Kuruani*' kama alivyotumia mtunzi mwenyewe wa *Siri li Asrari*.
- Hadith -** Ni maneno na matendo ya Mtume Muhammad wala haimanishi ngano au hekaya.

VIFUPISHO

h.t. Haina Tarehe

h.mch. Haina Mchapishaji

kt Kesha tajwa

ORODHA YA MAJEDWALI

Jedwali 5.1: Maneno ya Tadmini.....	65
Jedwali 5.2: Maneno ya Litifati	66
Jedwali 6.1: Faida za Hirizi	71
Jedwali 6.2: Lahaja Zilizotumika katika <i>Siri</i>	107
Jedwali 6.3: Makosa ya Kinukuzi katika <i>Siri</i>	111
Jedwali 6.4: Safu za Wapiganaji Vitani.....	151

SURA YA KWANZA

UTANGULIZI

1.1 Usuli wa Mada

Tasnifu hii imedhamiria kufafanua kwamba utimilifu wa maana hutokana na undimi, hali inayosaidia lugha tofauti tofauti katika matini kushirikiana ili maana ya kauli ijulikane. Kwa kutumia utenzi wa Karne ya 17, *Siri li Asrari* (soma *Siri*), uliotungwa na Mwana Mwarabu binti Bwana Lemba (ambaye pia hujulikana Mwanalemba), lugha ainati zilizotumika utenzini zilidhihirishwa na kubainishwa zilivyosaidia kufahamisha maana.

Kulingana na uhakiki wa Kimuundo maana hupatikana kwa kuangalia lugha iliyotumika katika matini; ishara za kisemantiki, kisintaksia, kileksia (Culler, 1975). Ni mbinu ya kuangalia mifumo na miundo ya lugha kisinkronia (katika wakati maalumu) bila ya kutilia maanani muktadha wa matumizi, azma ya kutamka maneno hayo na usuli wa matamshi (Rochberg-Halton, 1982). Ni kuivua matini na historia na yale mahusiano ya maneno yaliyotumika ndani yake (Ames, 1973).

Kulingana na mwitifaki mkuu wa nadharia ya Usemezano, Mikhail Bakhtin, maana haitokani na vipande vya ishara ‘vikavu’ vilivyojiepusha na ulimwengu vinamotumika. Katika mawanda kamili ya mawasiliano ishara hizi huandamanishwa na ‘viungo’ vingine zaidi vyenye kuzipa ishara ukamilifu wa maana, kwa mfano: matumizi ya viimbo wakati wa kutamka, sajili, muktadha, dhamiri, historia na utamaduni. Kulingana na Bakhtin neno au sentensi sicho kipashio cha mwisho katika lugha bali

kauli ndicho kipashio cha mwisho katika jumua nzima ya mawasiliano. Hivyo basi, tunapochanganua maana katika kauli lazima tutiliye maanani maneno yaliyotumika pamoja na muktadha wa matumizi yenye kuhusisha mandhari, historia, jamii na utamaduni.

Bakhtin anahoji kielelezo cha mawasiliano ambacho huwasilisha mawasiliano ni mwendo wa maneno kutoka kwa msemaji kuelekea kwa msikilizaji. Anafafanua kwamba mawasiliano yakiwa namna hii basi ni uzungumzi nafsia wa mtu mmoja. Hoja yake ni kwamba, ili mawasiliano kuitwa mawasiliano basi sehemu zote mbili (za msemaji na msemazwa) lazima ziwe changamfu, hivi kwamba, kila mmoja katika tendo hili la mawasiliano husema jambo lake.

Katika masemazano hayo ndimi mbili au zaidi huweza kutumiwa ili wasemazanaji waweze kuelewana katika jambo wanalozungumzia. Undimi ni hali inayoweza ainiti za lugha kujumuika katika muktadha mmoja wa mazungumzo na kufaulisha maana kamili kujulikana. Lugha ya mwandishi, ya watu wa kawaida katika jamii, ya kiistilahi, na ya kisajili ya makazi yaliyomo, pamoja na tafauti za kimatamshi na sauti mbali mbali za wahusika, zote hizi hujumuika pamoja ili kuwasilisha ujumbe wa mtunzi wa kazi ya kifasihi.

Usemazano umeutwaza utanzu wa riwaya na kuutwaza wa ushairi kwa sababu riwaya ni utanzu unaojumuisha lugha ainiti ndani yake na lugha yake ni ya kimasemazano baina ya mtunzi na wahusika na jamii kwa jumla. Hali kadhalika, lugha ya kiriwaya inafahamika kwa urahisi kwa sababu imehotwa kutoka mazungumzo ya kawaida ya watu katika jamii. Pia, lugha ya kiriwaya hubadilika kila kukicha na

hukubali lugha za tanzu nyingine ziingiye kati yake kinyume na ushairi ambao umejifunga. Wanausemazano wanaeleza kwamba ushairi hauna sifa za usemezano wala undimi kwa kuwa lugha ya ushairi huhusisha uzungumzi nafsia wa mtunzi pekee. Isitoshe, lugha ya ushairi ni ya kiteule na imejitenga na jamii kwa kutumia arudhi zaidi kwenye uwasilishaji ujumbe. Lugha ya kiteule, kulingana na wanausemezano, huufanya ushairi kuwa dhaifu ukilinganishwa na riwaya. Kutokana na tafiti za Njogu (2004), Mwamzandi (2002) na Karama (1996) zimedhihirisha kwamba, ushairi wa Kiswahili unao usemezano na kwamba ushairi una sifa zinazosifiwa riwaya. Tasnifu hii ni mwendelezo wa kauli ya tafiti hizo kuhusu usemezano katika ushairi, lakini pia, tunaendelea kuonesha kuwa hali ya undimi ndiyo kipengele cha Usemezano kilichotufafanulia maana hasa ya *Siri*.

Siri ni kufu ya tendi zilizoutangulia kama *Utendi wa Tambuka* (1728), *Utendi wa Hamziya* (1749), *Utendi wa Ras il Ghuli* (1855), na *Al Inkishafi* (1830). *Siri* ni utohozi wa visa alivyopambana navyo Mtume Muhammad vili(na)vyohadithiwa kutoka kizazi hadi kizazi katika mawanda ya mafunzo ya dini ya Kiislamu. Gerard (1976) anasema kwamba, tenzi hizo ni utanzu wa fasihi ya 'maghazi' yaani 'vita' alivyopigana Mtume Muhammad baada ya kuguria Madina, Saudi Arabia. Kazi hizi hubuniwa na wanasanaa wa dini ya Kiislamu kumuadhimisha na kumuenzi Mtume Muhammad.

Ubunifu huu huchanganya kweli za kihistoria pamoja na usanifu wa kifasihi. Kulingana na matini ya utenzi huu tunajua kwamba ulitungwa zamani zaidi ya tenzi zinazojulikana katika fasihi ya Kiswahili; ulitungwa 1662. Juu ya ukale wake, utenzi huu haukupawa angazo stahiki kuhusu lugha yake iliyokiuka kaida za tenzi za kidini za wakati huo. Katika utenzi huu mtunzi ametumia ainati za lugha zinazoufanya utengwe kuwa si wa kidini ijapokuwa umejaa udini. Pia, katika utenzi huu pana matumizi ya

sauti ainati na masemezano ya wahusika jambo linaloifanya nadharia ya Usemezano kuangaliwa upya kuhusu misimamo yake juu ya ushairi, na lugha ya dini kwa jumla. Ni kutokana na sababu hizi za kuutambulisha na kuufafanua kwa kina ndiyo imepelekea kuutafiti utenzi huu.

1.2 Suala la Utafiti

Tasnifu hii imeeleza jinsi lugha tofauti tofauti zilizomo ndani ya *Siri* zilivyowasilisha ujumbe ili maana hasa ya utenzi ijulikane. Kwa kuangazia ainati za lugha zilizomo ndani ya utenzi huu na namna zilivyosemezana na kujaza maana, tumeweza kufahamu mengi kuhusu utenzi huu. Tumefahamu kuwa lugha za kifasihi na kitaalamu zina jukumu katika kufikiliza ujumbe, hali kadhalika lugha ya kidini pia imewezesha kuelewa maswala ya kidini na yasiyokuwa ya kidini kwa tafsihi. Hivyo, tumedhibiti kuwa undimi umo katika ushairi wa Kiswahili na huchangia katika uelewaji wa matini.

1.3 Madhumuni ya Utafiti

Ili kufikilia lengo la utafiti huu tulitumia madhumuni yafuatayo:

1. Kuufafanua *Siri* katika muktadha wa kisufi.
2. Kubainisha ufungamanisho wa ainati za lugha katika misingi ya kibakhtin.
3. Kujadili dini kama msingi wa kipekee wa aina ya lugha.

1.4 Natija ya Utafiti

Nadharia ya Usemezano imefaidika na utafiti huu kutokana na kuangaziwa kipengele cha lugha ya dini jambo ambalo Bakhtin alilitweza katika fasihi. Kulingana na Bakhtin lugha za kidini ni mfano wa lugha ambazo haziwezi kupingwa au

kukosolewa, hivyo, ni lugha za kupewa. Katika utafiti huu imethibitika kwamba kuna maoni tofauti tofauti yanayojadili maswala ya kidini, jambo linaloonesha ndani ya dini kuna kujadiliana kuhusu mambo yanayozuka katika jamii. Kwa hivyo, nadharia ya Usemezano ya Bakhtin inaweza kuboreshwa na utafiti huu kuhusu lugha ya kidini.

Kwa kuongezea, nadharia hii ya Usemezano imeshajiishwa na utafiti huu kwa kuonesha kwamba ushairi kwa ujumla na utenzi huu kwa uchache, una undimi unaosaidia maana ya ujumbe uliokusudiwa kufikilizwa. Msimamo wa Bakhtin kuhusu kutokuweco undimi ndani ya ushairi unapewa mawazo badali na utafiti huu.

Utafiti huu pia umeangazia matumizi ya lugha ya kikawaida (*skaz*) katika ushairi jambo ambalo Bakhtin aliliona muhali. Bakhtin anashikilia kuwa, lugha ya utenzi ni ya kiimla na teule ilioko juu na lugha ya kikawaida hutumika katika riwaya pekee. Utafiti huu umeonesha kwamba lugha ya kawaida hutumika ndani ya ushairi na hivyo, kupanua fani ya lugha katika ushairi.

Utafiti huu umesaidia kujua kwamba maana hasa hupatikana kwa matumizi ya ainati ya lugha ndani ya lugha moja. Ufungamanisho wa ainati hizo za lugha huleta maana timilifu kuliko neno kuangaliwa kipekee. Matumizi ya lugha hizo tofauti ndizo zitakazowapelekea wasomaji kuufahamu kwa undani utenzi huu na kujua maana hasa.

Yaliyoandikwa kuhusu utenzi huu si mengi na utafiti huu unaweza kusaidia kuwa nyongeza. Machache yamesemwa kuhusu *Siri* na juhudi zilizofanywa mpaka sasa ni kuuweka utenzi huu kiburudani ili uwafikiye wasomaji wengi wa mashairi ya Kiswahili. Utafiti huu umejaribu kuuchambua kwa kuzingatia nadharia ili kuweza kusaidia wasomaji kuelewa maana yake kwa uzuri.

Utafiti huu umemuangazia mtunzi mwengine mwanamke katika safu ya watunzi mahiri wa tenzi za kidini na za kikale. *Siri* ni utenzi uliotungwa mnamo 1074B.H/1663B.K kufu ya *Hamziya* uliotungwa katika karne ya 17. Mbali na hayo, ni utenzi uliotungwa na mwanamke, Mwanamwarabu binti Bwana Lemba. *Utenzi wa Mwanakupona*, uliotungwa na mwanamke Mwanakupona binti Mshamu, ndiyo utenzi maarufu katika fasihi ya Kiswahili (Allen, 1971). Kwa kumuangazia Mwanalemba, utafiti huu umefuata moja ya mapendekezo ya ripoti ya Mulokozi na Sengo (2005) kwamba utafiti zaidi ufanywe kuhusu ushairi hasa upande wa wanawake ambao ndiwo wenye hazina kubwa ya ushairi wa Kiswahili.

1.5 Upeo wa Utafiti

Kimsingi utaratibu wa utafiti huu ni wa kimaelezo ya utenzi wa *Siri*. Nakala za utenzi huu za Dammann (1940) na Mutiso (2003) ndizo zilizotumiwa katika utafiti. Baadhi ya data ya utafiti huu imetokana na matini ya *Siri*. Tumejikita katika kuuchambua utenzi huu mmoja ili utafiti wetu uwe wa kina kuliko kushughulikia tenzi kadhaa za Kiswahili ambapo utafiti wake ungekuwa hafifu.

Data ya matumizi ya ainati za lugha katika utenzi huu ndiyo iliyokusanywa. Lugha hizo ni pamoja na lugha ya kitaalamu, lugha ya kishajara, lugha ya kimahsusi, lugha ya kifasihi, lugha ya kikawaida, na lugha ya kidini. Vipashio vya kifonetiki, kimofolojia na kikauli ndivyo vilivyoangaziwa katika kubainisha ainati ya lugha hizi. Utafiti huu ulijihusisha na fani ya lugha na haukushughulikia maudhui yaliyojitokeza katika utenzi huu.

Kwa sababu ya lugha ya kale na ya kazi mahsusi, utafiti huu ulifanya mahojiano na wataalamu katika nyanja za ushairi, utabibu wa kiasili na maswala ya kidini ya Kiislamu. Wahojiwa hawa walichotwa kutoka miji ya Mombasa na Lamu kwa sababu data stahiki ilipatikana katika eneo hili. Uzoefu wa miaka wa kufanya kazi katika taasisi zinazolingiliana moja kwa moja na wenyeji wa upwa wa Kenya ulimpa mtafiti ujuzi wa kujua data hii itapatikana wapi.

Nadharia ya Usemezano ndiyo iliyouongoza utafiti huu. Nadharia hii inaeleza kwamba, lugha imo katika masemezano na ndani ya lugha moja huwa mna lugha nyingi. Lugha hizi hujitambulisha katika mbinu za uwasilishaji na matumizi ya msamiati katika muktadha fulani ili kuleta maana inayotarajiwa. Ijapokuwa nadharia ya Usemezano ina vipengele vingine vingi, katika utafiti huu tulijikita katika dhana ya undimi. Vigezo vya undimi tulivyovitumia ni vile alivyovianisha Bakhtin kama alivyonukuliwa na Holquist (1981:262).

1.6 Kihitimisho

Maana ya neno inajulikana kwa kuangaliwa sehemu zote za matumizi na mazingira yake. Maswala ya ziada isimu wakati wa utumiaji, fikra za kijamaa, mtindo wa masimulizi, azma ya msemaji, sajili, lahaja na mengineyo, lazima yatiliwe maanani wakati wa fasiri ya neno. Haya ni kulingana na mtazamo wa Usemezano wenye kuashiria undimi kama kiguzo kimojawapo cha kuelewa utendakazi wa lugha. Ushairi na hasa wa Kiswahili unao usemezano na hushirikisha ainati za lugha katika masemezano hayo ili wazungumzaji waelewane. Hivyo, usemezano na ainati za lugha zilichangia pakubwa katika kujua maana katika utenzi huu. Sura inayofuata tumeeleza

kwa tafsili madhumuni ya utafiti wetu kutokana na mapitio ya maandishi yaliyotueleza kuhusu nadharia yetu na hazina ya data yetu, *Siri*.

SURA YA PILI

MAPITIO YA MAANDISHI NA MSINGI WA NADHARIA

2.1 Kitangulizi

Sura hii inahusu mapitio ya maandishi tuliyofanya kuhusu suala la utafiti na kuangazia mianya iliyopo na namna gani utafiti huu umenuia kuyaziba. Katika sura hii kuna sehemu ya mapitio ya kazi zilizohusiana na Usemezano, kuhusu undimi na uingiliano wa ainati hizi za lugha na namna zinavyofaulisha kuleta maana katika matini. Pia, yaliyoandikwa kuhusu utenzi wa *Siri* yameelezwa. Fauka ya hayo, tumeainisha msingi wa nadharia ya Usemezano na vipengele tulivyotumia ili kufanikisha utafiti wetu.

2.2 Ushairi na Usemezano

Mashairi ni maisha kamili ya Mswahili kwa kusheheni: elimu na hekima, mapisi, fikra, falsafa, maingiliano ya jamii na harakati zake za kutatua matatizo yanayomkabili (Faruki, 1988; Mulokozi na Sengo, 2005). Hayo ni baadhi ya mambo yanayomzunguka mshairi na yanapotongolewa ni njia moja ya kuonesha maana ya maisha anamoishi. Kwa mnasaba huu, ushairi umepewa hadhi kubwa na kwamba kuna vipimo fulani vinavyohitaji kujalizwa ndipo shairi litimie. Ushairi muadhamu ulijukana kwa maneno mateule, kina na mizani (Harries, 1950; Nassir, 1971). Matumizi ya maneno haya ndiyo yaliyoleta maana itakikaniwayo na kuwafanya watu waekevu zaidi kujua elimu na hekima zilizomo ndani ya tungo hizo.

Mashairi ya Kiswahili, na utenzi kwa uchache, yana sifa ya kuangaziwa mawazo yake kutoka kwenye jamii iliyozunguka na lugha huwa ile ile ya watu wa kawaida.

Mazrui (1988) anasema kwamba kila mwanajamii Uswahilini hupania kuzungumza kishairi kwa sababu ndiyo lugha inayoelezea maswala ya kijamii kwa ufasaha. Uchotaji huu wa lugha ya mazingira waliomo wanajamii ndiyo inayoonesha kwamba ushairi haukujitenga na jamii na pia hutoa nafasi ya watu kuibua mitindo yao ya kisanaa kama walivyofanya wanamabadiliko wa ushairi wa Kiswahili katika miaka ya sitini. Zaidi ya hayo, mifano ya istiara, tashbihi na mitindo mingine ya usemaji hutolewa kwenye jamii hivyo kuufanya ushairi kuwa utanzu adhimu na kongwe katika muktadha wa Uswahilini, kwani riwaya na tamthiliya ni tanzu za hivi karibuni katika historia ya fasihi ya Kiswahili. Malumbano yanayoonekana katika uwanja wa ushairi ni ithibati tosha kwamba utendaji wa masemazano yanafanyika katika ushairi.

Usemezano unakubali kuwapo kwa masemazano katika ushairi lakini huwa si wa waziwazi na hivyo kuufanya ushairi kuwa dhaifu kisanaa (Holquist, 1981:287). Kulingana na Bakhtin lugha ya ushairi ni ya mtu mmoja kuwaandikia watu wengi. Ni lugha ya kiteule, haijikusishi na lugha za kikawaida kama watu wa matabaka ya chini katika jamii. Njogu (2004), Mwamzandi (2002) na Karama (1996) wameweza kulirekebisha wazo hili kwa kutumia vielelezo vya mashairi ya Afrika Mashariki.

Njogu (2004) alijadili suala la usemezano katika mashairi ya Afrika Mashariki, na kuongeza kwamba usemezano haumo katika lugha mahsusi tu bali umo ndani ya sajili zote kwa jumla. Akitumia ushahidi wa ushairi wa gungu, *kimondo*, na *gicandi*, Njogu aliweza kuthibitisha kwamba uneni upo katika ‘masemazano’ na wala sio ‘uzngumzi nafsia’. Hadi pale alipofikia uamuzi huu, ni kwamba aliangalia matendo katika mashairi ya gungu, *kimondo* na *gicandi* na namna yalivyoathiriwa na mazingira yalimokuwa yakiimbwa na kucheza mashairi haya. Maelezo ya Njogu yalitusaia

kufahamu dhana ya undimi na kwa ujumla kuufahamu utathmini wa mashairi na usemezano kama tulivyofanya sisi. Tofauti ni kwamba yeye alishughulikia utanzu wa gungu na sisi tumeshughulikia *Siri*.

Mwamzandi (2002) alishughulikia umalenga wa washairi wa Kiswahili, hasa wa taarab, ili kuonesha usemezano unavyojitokeza katika ushairi wa Kiswahili. Tasnifu yake kuu ni kwamba, washairi hutoa mawazo yao kutoka mazingira ya kijamii, kiitikadi au kiisimu. Utafiti wa Mwamzandi ulitusaidia kufahamu zaidi kuhusu undimi katika mashairi ya Kiswahili na namna undimi unavyoweza kutumika kuleta maana ya kitu au jambo ili liweze kueleweka. Mbali na kutumia dhana ya undimi aliyoidhihirisha kwenye taarab, suala la utafiti wetu ni undimi katika *Siri* na wala sio kwenye taarab.

Karama (1996) amejihusisha na kuonesha ushahidi wa usemezano katika ushairi wa Kiswahili kwa kutumia mifano kutoka *Utenzi wa Al Inkishafi* kama kiwakilishi cha hoja zake. Katika utafiti huu suala la undimi lilishughulikiwa na hasa suala la lahaja. Tofauti ya utafiti wa 1996 na huu wa sasa, ni kwamba wakati huo tulishughulikia usemezano kwa ujumla na data yake tukaihusisha na *Al Inkishafi*. Sasa, tulishika utanzu mmoja wa usemezano, undimi, na data yetu tuliitoa kutoka utenzi wa kadimu zaidi, *Siri*.

2.2.1 Ushairi na Undimi

Katika lugha ya sanaa pana haja ya upatanisho wa lugha ili kazi hiyo iweze kufaulu Mohamed (1995). Aidha anaeleza kwamba, panahitajika pawepo na usukaji wa fani na maudhui, lugha na vipengele vyake kama mazungumzo, lugha na matumizi yake kisajili, lugha na wakati na kadhalika. Kufaulu kwa kazi ya sanaa kunategemea zaidi ukifu wa lugha yenyewe na weledi alionao mtunzi.

Kulingana na Bakhtin, lugha imo katika sajili ambazo huundwa kwa misingi yenye usuli wa matumizi yake kwenye muktadha unaorejelewa. Hali hii husababisha maneno kuchukua maana fulani na halafu husakini katika maweko haya mpaka watumiaji wakachukulia kwamba ndiyo maana yake hasa. Yakishajijengea mawanda haya ya maana katika muktadha, maneno hayabakii vile yalivyo milele. Hii ni kwa sababu kuna nguvu fulani zinazozozana, za kufumbata na za kufumuka, zenye kuitikisa ile misingi thabiti ili neno lisibakie katika maana hiyo moja tu na likawa haliwezi kutumika katika mawanda mengine. Sifa kuu inayojitokeza katika maelezo haya ni uwezo wa maneno yale yale machache kuweza kubeba maana nyingi tofauti katika miktadha ya matumizi tofauti. Jambo hili linawezeshwa kwa kutofungwa maana ya neno (Seitel, 2003), na pia, uwezo wa kufunua maana nyingine katika mawanda mengine. Tamaa hii ya ufunuo ndiyo iliyowafanya watunzi kutumia nafasi zilizomo katika sajili ili kupanua mawazo yao na mawazo ya wasomaji wao; na kazi zao kuendelea kuishi miaka mingi baada ya wao wenyewe kuondoka (Morson, 1991).

Maana ikishaingia katika sajili maalumu hubeba athari za kifikra. Yaani maana ya neno haiji pekee ila huchukua chembechembe za kutoka kwenye jamii inamotumiwa; sheria na misimamo ya eneo inamotumiwa pamoja na mambo yatakayoelezwa. Kwa kufanya hivi, neno halijisimamii lenyewe bali huwa lina usuli/historia ya kule litokako. Aidha, neno halikomei hapo katika kujijenga bali pia hutaka kujitia katika matumizi. Kwa hivyo, neno litaingiza ndanimwe utendakazi wake: uzalishwaji, ueneaji na upokezi wake. Kwa sababu hiyo, aina za lugha huongozwa na maudhui na fikra za kijamaa, misingi ya lugha na muktadha utakamotumika. Humu ndimo mnamoonekana matumizi ya maneno mahsusi katika sajili mahsusi (Hanks, 1987). Poveda na wenzake (2005) wanaongeza kwamba si miundo hii pekee ndiyo yenye kuwezesha sajili kujikita bali pia

uthabiti wa wasemaji, weledi wa wasemaji na mfumo mzima wa fikra zenye kuzipa hadhi sajili hizo.

Wanyama (2006) akichanganua mshikamano katika vitabu vya mwandishi Alex La Guma kwa mtizamo wa kimasemezano, alionesha kuwa maandishi ya riwaya kutumia mitindo ya lugha ya kimasemezano pekee haitoshelezi bali ijumuishwe mitindo ya lugha kulingana na isimu katika viwango vya kisintaksia. Hata hivyo, Wanyama anakubaliana na Bakhtin kikamilifu kuhusu masemezano pamwe na kwamba mitazamo ya kiisimu katika ngazi ya kimofolojia na kifonetiki hufaa kwa uchanganuzi wa mashairi. Vitengo hivi vya kiisimu ni vigezo muhimu kwa kuangalia ainati za lugha kutoka vipashio vya kifonetiki, kimofolojia, na kikauli. Sifa moja ya lugha ya Kiswahili ni kwamba upatanisho wa kisarufi hutokana na kipashio cha kimofolojia na hivyo athari huonekana katika sentensi. Kwa hivyo, vipashio vyote vya lugha ni muhimu katika kuchanganua matini au uneni.

Fikra inayokuja wakati tunapoeleza ainati za lugha na maingiliano baina yao hutarajia mfuatanisho wa matukio katika lugha hizo. Katika utafiti alioufanya Osterlund (2007) ndani ya chumba cha wagonjwa mahututi hospitalini, aligundua kuwa madaktari, wauguzi, wasimamizi na kila anayehusika na chumba hicho alitumia ainati za mbinu za mawasiliano katika harakati zao za kuokoa maisha. Hili linabainisha kuwa, lugha hutumika kwa njia ambayo mtumiaji mwenyewe anaweza kuchagua njia muafaka almuradi tu ujumbe ufike. Isieleweke kwamba katika utumiaji huu wa mchanganyiko wa mbinu kunapotosha makusudio ya mnenaji. Mfano ni katika lugha ya mazungumzo ya kawaida ambayo japo haina mwelekeo thabiti wakati wa kutongolewa kwake, walakini pana mshikamano katika yale yanayosemwa na ujumbe unaotakikana

kufikishwa huko ulikokusudiwa (Brown & Yule, 1983). Basi nia ya msemaji husaidia kutuweka sisi wasikilizaji katika mandhari mamoja ya kuweza kuelewana kwa sababu tofauti zetu za awali huondolewa.

Mbali na nia, Bakhtin ameshikilia pia kuwa neno huwa na fikra za kijamaa wakati linapotolewa, na hii ni kwa sababu neno humulika maana kwa kuangalia jamii yote ya muktadha linamotumika. Misingi na misimamo ya jamii hulazimisha neno hilo lichukue mkondo unaofuatwa na hivyo kushirikiana katika kujenga fikra. Lugha hizi zenye kutumika katika mawanda fulani hujikusanyia maana na fikra zake pekee na kujijengea jumua yake binafsi. Kila mmoja wetu ana fikra zake na tabia zake alizojifunza kwao lakini ikishafika wakati wa kushirikiana kwa lengo la kufaulisha maana kila mmoja huacha la kwao na kushika la msingi ili lengo litimiye (Booth, 1982; Topan, 1992).

Katika mkabala huu wa ujamaa, Bakhtin ameelezea juu ya undimi kufaulu kwake kwa sababu ya kutilia maanani lugha ya watu wa kawaida (Rich 2002). Hii ni lugha inayotumiwa na watu njiani, sokoni, na barazani. Lugha hii huwa tofauti na lugha ya kitaalamu kwa kutokufungwa kwake na sheria za matumizi. Misamiati yake huweza kuwa na maana tofauti kabisa na matumizi katika muktadha mwingine. Lugha hii lazima iangaliwe katika muktadha wake maalumu na hivyo kujuza maana nyingine na ile inayojulikana.

Kulingana na Bakhtin hakuna lugha adhimu kuliko nyingine katika undimi. Kila lugha ina jukumu sawa na kila moja inatekeleza wajibu sawa katika kufaulisha maana. Lugha za kupewa (kwa mfano za maandiko matakatifu) huwa zinambana mtumiaji na

kumfanya asiweze kutumia lugha atakavyo kwa sababu ya kuwekewa masharti ya matumizi. Hali hii humtinga mtumiaji asiweze kuutumia ubunifu wake barabara; humfanya apate taabu kutoa maneno wakati wa kuzungumza kwa sababu ya sheria za lugha. Sifa ya undimi ni kwamba maneno hayana mwisho wala mipaka ya matumizi na hivyo ainati za lugha hazibali kubadilika kila kukicha.

Tukiongezea katika mkondo huu wa lugha za watu wa kawaida na umuhimu wake kutambulika, Bakhtin aliona wajibu unaotekelezwa na utambulisho wa watu katika kuleta maana katika lugha. Watumiaji wa lugha wana utambulisho wao, na kila mmoja anajitokeza kwa kuonesha tofauti za kifikra na kimila (Piller, 2001). Wakati wa matumizi ya lugha fulani, msikilizaji anatambua mara moja hiyo ni lugha ya sajili gani na yeye atahitajika kujibu kulingana na namna mawazo yalivyowekwa mbele yake. Fikra hizi za kilugha huwa na athari ya kuwapa watumiaji mielekeo fulani kuhusu lugha fulani, na hivyo kuathiri matumizi yake. Kwa hivyo, watumiaji wanapotumia lahaja za lugha zao huwa wana maana ya kujitambulisha na huingiza maana ngeni ndani ya masemezano hayo.

Neno halijisimamii peke yake katika mtongoo bila ya kuwa na athari zozote za maneno mengine katika mtongoo huo. Haya yanabainika katika undimi wakati ambapo maana ya neno huangaliwa mpaka utamaduni wake, mapisi yake na hata fikra za kisiasa ikiwa ni wakati wa sasa au wakati wa zamani lilipotumika. Masuala haya ya kijamii hayawezi kuepuka dini. Bakhtin alikuwa na ukinzani na lugha ya kidini kwa sababu ya kutokupingwa kwake au kutokukosolewa kwake. Ijapokuwa dini kazi yake ni kutoa mwelekeo, pia humwachia mja nafasi ya kujichagulia maisha anayoyataka yeye. Katika huku kujisemeza na ulimwengu, binadamu hutoa kauli zake zenye kuonesha tofauti

baina ya uelewaji wake na wa wataalamu wa kidini. Tofauti hizi ndizo zinazoyakinisha kwamba undimi wapatikana katika lugha ya kidini na kusaidia watu kuelewa maana ya yanayosemwa na wanadini.

Utafiti huu uliangalia maana ilivyotumilizwa katika *Siri* na ni utenzi wa kadimu, uliotungwa karibu miaka mia nne iliyopita. Kuufahamu na kuelewa utenzi huu wenye maelezo ya dini ya Kiislamu ni lazima tujue, na kama hatujui, basi ni sharti tujifunze kutoka kwa wenyewe maadili ya dini yao ili maana ya utenzi isipotoke na kuleta hitilafu; haya yameshadidiwa na Topan (2001), Simala (2004), Fischer na Abedi (1990). Ni kwa mkabala huu ndipo tunaposema kwamba, japo Bakhtin alipinga lugha za kupewa lakini ipo haja ya kuiangalia upya nadharia ya Usemezano kuhusu lugha ya kidini. Utafiti wetu uliyakinisha kuwa bila ya ufahamu wa lugha hii ya kidini basi kuna maswala yaliyomo ndani ya *Siri* hayatafahamika. Ndiposa tukaiongeza lugha ya kidini kama aina moja ya lugha zilizomo ndani ya utenzi huu.

2.3 Mapitio kuhusu Siri

Katika *Malenga wa Karne Moja* (1987), Shihabudin Chiraghdin, ametaja na kuwaeleza malenga wa mashairi katika fasihi ya kadimu ya Kiswahili. Aidha, mmetajwa akina Sayyid Abdalla bin Nassir, mtunzi wa *Al Inkishafi* na *Takhmisa ya Liyongo*, Mwenye Aidarusi Athman mtunzi wa *Utenzi wa Hamziya*, Muyaka bin Haji katika kusanyiko lililofanywa na Mwalimu Sikujua na William Taylor katika *Diwani ya Muyaka bin Hajj al Ghassany*, na Mwalimu Koti, mshairi mtajika kutoka Pate, na msururu wa majina maarufu katika historia ya ushairi wa Kiswahili. *Siri* na mtunzi wake Mwanamwarabu binti Bwana Lemba hawakuelezwa wala kutajwa katika hazina hii ya malenga wa karne za nyuma kabla ya K20.

Wesah (2005) alifanya uhakiki wa kifani juu ya tenzi mbili, *Siri* na *Utenzi wa Mwana Fatuma*. Amezichambua tenzi hizi na ameangazia mitindo ya lugha kama chuku, istiari, taswira. Amefanya lugha zote katika tenzi hizi ni matumizi ya lugha bila kupambanua ni aina gani ya lugha, kwa mfano, masuala ya lahaja kama kigezo cha kifasihi; sisi tumeipa lahaja lugha kando na ya kifasihi. Ametusaidia kuuelewa utenzi huu wa *Siri* walakini utafiti wetu ulishughulika semi nyingine ambazo Wesah hakushughulikia kwa mfano, usemaji wa kidini, usufi, kikawaida na kadhalika.

Shitemi (2011) ameshughulikia maswala ya usimulizi unaojitokeza katika utenzi huu. Ametumia nadharia ya naratolojia kubainisha na kufafanua ainati za usimulizi katika *Siri*. Usimulizi katika Usemezano ni aina ya lugha moja ya mtunzi. Hupatikana katika usemaji mahsusi wa wahusika. Japo amelishughulikia jambo hili kwenye utenzi huu, utafiti wetu ulipanua mawanda ya usimulizi unaopatikana katika aina ya lugha inayojumuisha mitindo mingine zaidi ya usimulizi tu.

Mutiso (1996) ameutaja *Siri* na motifu ya hirizi na kuuelezea kwa muhtasari kati ya moja ya motifu zinazopatikana katika asasi za Waswahili na Waislamu kwa jumla. Alifafanua hirizi ni nini na inafanya kazi gani na nini huandikwa ndani yake. Utafiti wetu na wa Mutiso ulitofautiana kinadharia na kimuundo. Yeye alitumia nadharia ya Uchanganuzinafsia na motifu katika *Kasida ya Burudai* na utafiti wetu ulitumia nadharia ya Usemezano na mitindo ya lugha katika *Siri*.

Katika kazi ya Dammann (1940) ndimo tulimopata nakala ya *Siri* na ina tafsiri yake kwa Kijerumani. Uzuri wa nakala hii ya Dammann ni kwamba umeweza kutia vitono vya kuonesha tofauti za matamshi asili ya Kiswahili. Hili ni jambo muafaka kwa

sababu utenzi umeweza kuhifadhika katika uasili wake wa matamshi. Nakala hii ya tafsiri ya Kijerumani haikumtosheleza mtafiti kuelewa utenzi; na pia, ni matini tu wala haina sherehe yoyote yenye kufafanua kwa kina yale yaliyoshughulikiwa na utafiti huu. Nakala ya Mutiso (2003) nayo ni tafsiri ya Kiingereza ya utenzi wa *Siri*. Imegawanywa kimaudhui na imesaidia kuufahamu utenzi huu kutokana na tafsiri hiyo. Utafiti wetu umeweza kuuchambua kupitia mwelekeo wa kiundimi na kifani, hivyo, kutoa fasili nyingine zikisaidiana mawazo yanayotokana na nakala hizi mbili.

Knappert (1979) ameutaja *Siri* kwa kuelezea matukio fulani katika utenzi wenyewe. Kinathari Knappert alielezea utenzi kwa uchache; hata hivyo kuna sehemu kubwa ambayo hakuitaja katika maelezo yake. Ingawa hivyo, hatuwezi kumlaumu mtaalamu huyu kwa sababu halikuwa kusudi lake kuusherehesha utenzi huu na hivyo aliupa utafiti huu nafasi ya kuelezea maana mbalimbali za kauli zilizotumika kutokana na ainati za lugha zilizotumika.

2.4 Msingi wa Nadharia

Nadharia iliyotumika kuichanganua kazi ya *Siri* ni Usemezano iliyoitifikwa na Mwanaisimu wa Kirusi, Mikhail Mihailovic Bakhtin (1895 - 1975). Yeye aliandika kwa Kirusi lakini tumeyapata mawazo yake kwa Kiingereza kutokana na juhudi za Micheal Holquist na wengineo. Fikra za Bakhtin zinajaza mapengo katika Umuundo baada ya kuona kwamba lugha haiwezi kuwa vipashio vya ishara pekee (Lyons, 1968) bila ya kuathirika na mazingira inamotumiwa. Kulingana na Usemezano maana timilifu ya kauli hupatikana wakati muktadha, usuli, nia ya mnenaji, utamaduni, na historia hutiliwa maanani ili ujumbe uliyodhamiriwa ufike na mawasiliano yakamilike.

Kwa mintarafu hiyo neno si mpangilio wa ishara tu; kuna vipengele vingine vinavyojichanganya pamoja ndipo maana ya neno hupatikana. Hili linatokana na kwamba neno huzaliwa katika jamii ya mtindo wa lugha na hivyo haliwezi kuepuka athari ya fikra za jamii ya lugha hiyo. Wasemezanaji huwa na mitindo yao tofauti katika kusema kwao na hubadilishana mawazo kuhusu jambo hivyo kuelewana. Hali inayosababisha ainati za mitindo hiyo ya lugha kushiriki na kushirikiana katika kufikiliza ujumbe ndiyo undimi.

Tendo hili la kubadilishana mawazo baina ya wasemezanaji linatendwa kama wanatamthilia wanavyocheza mchezo wa kidrama. Kuna maneno na kauli zinazotolewa na kujumuishwa na matendo ya harakati pamoja na ishara za viungo vya mwili na viimbo vya sauti. Kwa hivyo, masemezano hayo yamo katika utendaji na, kulingana na Bakhtin, lugha imo katika masemezano na utendaji. Hapawezi kuwa na sauti moja pekee inayosema katika jumua ya mawasiliano bali lazima paweko na pande mbili, yenye kutoa usemi na yenye kupokea usemi huo. Kukishakuwa na mawasiliano baina ya pande mbili na kauli tofauti tofauti zikisemezana basi maana timilifu ya kauli hizo hupatikana. Kwa Bakhtin, tendo hili lote la kimasemezano lapatikana katika riwaya pekee, na kwa uchache sana katika ushairi. Kwake yeye riwaya ni utanzu bora wenye kukubalia sifa hizi za kimasemezano tulizozitaja. Hutukia na kuendeleza utanzu wa riwaya kuliko ushairi ambapo lugha yake ni ya kiteule na haikubali mitindo mingine ya lugha isipokuwa ile iliyokubalika. Utafiti huu umekuja kuonesha kwamba sifa ya undimi inapatikana katika ushairi wa Kiswahili na ilisaidia kufafanua maana ya *Siri*.

Kulingana na Bakhtin akirejelewa na Holquist (1981:262) kuna aina tano za kimsingi za usemaji: usemaji wa kitaaluma, usemaji wa kishajara, usemaji mahsusi,

usemaji wa kifasihi, na usemaji wa kikawaida. Utafiti huu ulithibitisha kuwa namna za usemaji si tano bali umeongeza ya sita, lugha ya kidini. Lugha ya kidini ni mfano wa lugha ya kitamaduni wa Waswahili na jamii nyinginezo zenye kufuata dini ya Kiislamu na kuathiriwa nayo kwa njia moja au nyingine. Lugha hii ya kidini ina jukumu fulani inayotekeleza ili kuleta uelewaji wa maana ya maneno yanayotumika katika jamii. Bakhtin hazikubalii lugha za kupewa (kama lugha za kidini) kutokana na kutokupingwa na kutokukosolewa kwazo, pia hazioni kuwa zina umuhimu katika fasihi. Ingawa hivyo, lugha ya kidini ilithibiti umuhimu wake katika utenzi huu na ilitekeleza jukumu la kuelewa itikadi za waumini wa Kiislamu na pia kutathmini masemazano mbalimbali baina ya wanazuoni kuhusu misimamo ya kidini inayoelezwa katika *Siri*. Hivyo, dhana hii ya undimi ilishajiika kupata nguvu kutokana na utafiti huu na hasa tulipoitumia kuuhakiki utenzi huu wa *Siri*.

2.5 Kihitimisho

Mapitio ya maandishi yalitufunulia kwamba undimi una dhima kubwa katika kufaulisha maana, sembuse mawasiliano. Vipengele kama matumizi ya ainati za lugha maalumu na usukaji wa lugha hizo umewezesha maana kujulikana na kueleweka. *Siri* ni utenzi wa kadimu na wenye utajiri wa semi tofauti zilizotumika kuwasilisha ujumbe wa mtunzi. Kwa kutumia mihimili ya Usemazano tuliweza kujua kuwa muktadha wa ushairi wa Kiswahili una tajriba zote za kimasemazano. Sura inayofuata inaangazia mbinu za utafiti zilizotumika kukusanya data katika utenzi huu.

SURA YA TATU

MBINU ZA UTAFITI

3.1 Kitangulizi

Sura iliyotangulia tumeangalia maandishi yanayozungumzia undimi na vipengele vyake. Aidha, tumechambua maandishi yenye kuangazia *Siri* na ikadhihirika kwamba utenzi huu umeandikiwa machache na utafiti huu utatoa nyongeza yake. Pia, tumetambua katika mapitio yetu kwamba nadharia ya Usemezano inahitaji kupewa mwangaza mwingine kutoka ushairi wa Kiswahili kuhusu dhana ya undimi. Katika sura hii tumeshughulikia mbinu za utafiti. Tumeeleza utaratibu wa utafiti huu pamoja na mbinu tulizotumia kukusanya data. Pia, tumeainisha data iliyopatikana nyanjani na maktabani na kueleza namna tulivyoichanganua. Hatimaye, tumefafanua kidogo kuhusu maadili ya utafiti tuliyotumia kupata data yetu.

3.2 Utaratibu wa Utafiti

Utafiti wetu ni wa kimaelezo ya ufafanuzi wa matini ya *Siri*. Utafiti wa kiaina hii ulitupa fasili nyingi uliosaidia pakubwa kuweza kuuelewa utenzi huu. Papo, ulisaidia kuishajiisha nadharia ya Bakhtin tulipoona ina udhaifu baada ya kuchunguza matini yetu. Bryman (2012) amefiki mbinu hii ya utafiti wa kielelezo na kuonesha umuhimu wake kwa kuchunguza mambo kwa kina. Ijapokuwa utafiti wetu ni wa kimaktabani lakini kwa kiasi fulani utafiti huu ulihusisha ukusanyaji data nyanjani ili kutupa fununu kuhusu masuala ya kitamaduni na kilugha yaliyojitokeza katika utenzi huu.

3.3 Ukusanyaji wa Data

Katika sehemu hii tumeshughulikia eneo la kukusanya data, mbinu za kukusanya data na humo tukaangazia usampulishaji wa data yetu na vifaa vya kukusanya data tulivyotumia. Hatimaye, tumeeleza data tuliyoipata na uchanganuzi wa data hiyo.

3.3.1 Eneo la Kukusanya Data

Mtafiti alimwandikia marehemu Abu Marjan Omar Babu, aliyekuwa mwalimu wa Kiswahili katika Chuo Kikuu cha Koln, Ujerumani, baada ya fununu kwamba utenzi huu umo ndani ya kitabu cha Ernst Dammann *Dichtungen in der Lamu-Mundart des Suaheli* kilichochapishwa 1940. Kwa hivyo, nakala tuliyoitumia kuutathmini utenzi huu ni ile ya Kiswahili ya Ernst Dammann, sio tafsiri ya Kijerumani, tukisaidiwa na nakala ya Mutiso (2003) ambayo ni tafsiri ya utenzi huu kwa Kingereza; nakala mtafiti aliyokabidhiwa na mwenyewe Kineene wa Mutiso. Kunayo nakala nyingine ya utenzi huu mtafiti alipawa na Rocha Chimerah lakini ilifanana na ile ya Mutiso. Mtafiti alijaribu kuulizia kwa wengine kutoka Ujerumani, na hata huko Lamu na vitongoji vyake, lakini hakufanikiwa kupata nakala nyingine. Nakala hizi tuliadini zilikuwa kamili kwa sababu beti zote alizozitaja mtunzi zilikuwamo kwenye nakala zote mbili na pia ndizo nakala tulizopata. Tulijikita katika miji ya Lamu na Mombasa katika nyakati za Novemba 2012 na Januari 2013, na kurudi tena Januari 2016 na Machi 2016 ambapo tulikwenda kupata fafanuzi za maelezo ya kauli zilizotumiwa na mtunzi katika utenzi

huu. Mwanja katika nyakati hizi za utafiti ulitokea kwa sababu ya masuala ya makadirio ya fedha.

Tulijikita na miji hii miwili kwa sababu ya utoshelezi wake wa kupata data stahiki na data yenyewe ilitosheleza kuyaelewa mambo tuliyoyatafuta. Singleton (1993) anaeleza kwamba mahali pazuri pa kufanyia utafiti ni pale ambapo mtafiti anapajua vilivyo na ana uhakika matakwa ya utafiti wake yatatoshelezeka kuliko kwenda mahali pingi ambapo natija ya utafiti yaweza kuwa chache au isipatikane kabisa. Ujuzi na uzoefu wa mtafiti, akiwa mzawa wa sehemu hizi na kukulia na kufanya kazi ndanimwe, ni kiwakilishi tosha cha kumjuza pale data ingepatikana.

3.3.2 Mbinu za Kukusanya Data

Katika sehemu hii tumeeleza usampulishaji wa wahojiwa wetu pamoja na kifaa cha mahojiano tulichotumia kukusanya data yetu nyanjani. Tumeonesha kima cha mazungumzo tuliyofanya na wahojiwa pamoja na changamoto tulizopata wakati wa kutafuta wahusika wa mahojiano hayo.

3.3.2.1 Uteuzi wa Sampuli

Uteuzi wa sampuli kwa makusudi tena stahiki yenye kutosheleza mahitaji ya malengo yetu ndiyo iliotumika. Sababu za uteuzi wa sampuli za makusudi huko nyanjani ni kwamba data iliyotakiwa ni maalumu, na pia, wenye kujua data hiyo ni watu maalumu katika jamii wenye kufahamu yanayotakikana na mtafiti na Kothari (2004) amefiki sababu za aina hizi.

Sampuli ya wahojiwa nyanjani (Kiambatisho IV) ilikuwa ya wazee wanaume saba wa umri wa miaka arobaini na zaidi. Wote ni wenyeji wenye asili zao katika Kaunti ya Lamu, mahali palipotungwa utenzi huu. Kati ya wahojiwa hawa kulikuwa na mashekhe wa Kiislamu watatu. Walichaguliwa wahojiwa hawa mashekhe kwa sababu ya masuala ya kidini yaliyojitokeza katika *Siri*. Tuliwahoji washairi wawili kutoka Lamu na Mombasa na mwenyeji wa Pate mmoja wote wenye umri zaidi ya miaka arobaini ili watufahamisha masuala ya lahaja na lugha ya kale iliyotumika katika utenzi. Umri wao, miji walioko, na weledi wao wa lugha ya lahaja pamoja na ustadi wa washairi hawa ulitusaidia kuelewa maana za maneno yaliyotumika katika utenzi huu. Pia, mbali na msamiati wa kidini na wa kilahaja, kulikuwako na msamiati wa kimahsusi, kwa mfano, wa hirizi na kombe hivyo tulimtembelea mwalimu, mwandishi wa hirizi na kombe, ili tuelewe kazi yake na mifanyiko ya kazi yake. Kima cha sampuli yetu, kama alivyoafiki Kumar (2011), ulitegemea kima cha jumua ya wanaotarajiwa kuchotwa na pia kina cha utafiti. Sampuli hii ilituyakinishia maelezo ya mtunzi wetu kuhusu baadhi ya mambo anayoyazungumzia utenzini.

3.3.2.2 Mbinu ya Mahojiano

Mbinu ya mahojiano yasiyopangika badala ya hojaji rasmi ndiyo iliyotufaa kwa sababu ya kutaka ufafanuzi wa matumizi ya lugha katika mawanda yake ya kawaida na pia tulitaka kupata ufunuo wa maana zaidi ya yale yanayopatikana katika kamusi. La ziada, masuala ya utamaduni mara nyingi ni mambo yanayogusa hisia za mhojiwa na hayo hutaka mazungumzo yasiyo rasmi ili mhojiwa aweze kujieleza kwa kiada (Kumar, kt.). Hojaji rasmi huwa na udhaifu wa kumtinga mzungumzaji asitoe maneno katika hali yake ya asili kwa sababu hojaji humuongoza mhojiwa ajibu nini filhali utafiti huu

ulitaka yasemwayo na yasiyosemwa waziwazi na pia kuona kwa macho maneno yanapotiwa katika matendo (Bernard, 2006).

Maswali tuliowauliza wahojiwa wetu baada ya kupata idhini yao kushiriki katika utafiti wetu yamo katika Kiambatisho III. Sehemu ya maelezo ya mtu (umri, kisomo) yalisaidia kusampulisha wahojiwa waliofaa katika utafiti huu. Halafu kulikuwa na mahojiano ya kidini; azma yake ilikuwa ni kupata majibu ya maswala ya kidini kutoka kwa mashekhe. Kulikuwa na maswali ya elimu mahsusi, kwa mfano, tulipokwenda kwa wanaoandika kombe na hirizi. Pia, tulikuwa na maswali ya kisanii kuhusu utanzu wa ushairi. Wahojiwa hawa wote walitusaidia kuuelewa vilivyo utenzi kutokana na sampuli stahiki tuliyoichagua. Kabla ya maswali haya kupewa wahojiwa, mwanzo yalipitiwa na wasimamizi wangu na halafu yakawekwa kwenye pendekezo la utafiti na kisha kupitiwa tena na wataalamu katika mawanda haya ya utafiti wa sayansi ya jamii. Ni baada ya kupitishwa na kamati ya mapendekezo ya utafiti idarani na shuleni ndipo tulipoyatumia kuwaulizia wahojiwa wetu. Koul (1988) anaafiki mtazamo huu wa maswali kupitiwa na watu mahiri katika nyanja husika halafu kutolewa kwa matumizi ya mahojiano ilimradi maswali hayo yawe yaaminika na thabiti.

Mtafiti alipata mahojiano ya masaa 45 kwa jumla kwa kukaa na mashekhe 3 wa dini ya Kiislamu wakimueleza maana ya misamiati ya kidini iliyotumika katika *Siri*. Mahojiano haya hayakuwa ya wakati mmoja bali yaligawika kutokana na nafasi ya mhojiwa. Kutokana na mahojiano ya kiushairi, mtafiti alipata masaa 24 kwa jumla baada ya kuwahoji washairi wawili wa kiume kutoka Mombasa na Lamu. Ama kutoka kwa wahojiwa wa kitabibu wa kiasili, mtafiti alipata mahojiano ya masaa 7. Kwetu sisi idadi ya masaa haya yalitoshwa kupata data tuliyoitarajia kutoka kwa wahojiwa.

Kulingana na Bryman (2012) utoshelezi wa mahojiano huonekana wakati data inayokusanywa imefika kiwango cha kukolea na malengo ya utafiti yamefikiwa.

Mbali na mahojiano, tulipozuru sehemu hizi za Lamu na Mombasa tulipata kushuhudia matukio kama vile kusomwa albadiri, kupigwa ramli na kuandikwa hirizi na mjuzi wa falaki hii. Kawulich (2006) anaeleza kwamba, mbinu hii ya kuzuru wahojiwa nyanjani ni bora katika kupata ufunuo wa mambo katika utafiti kwa undani zaidi. Mahudhurio hayo yalitufaa kwa kuwa tulitaka kuzifahamu zaidi imani za wafanyiwao aina hii ya dawa na ayasemayo mtunzi kama yana mashiko anaporejelea utamaduni wa wahusika aliowaandikia.

Hadhari lazima ichukuliwe wakati wa kufanya utafiti wa masuala ya utamaduni (Bernard, 2006) hususan yale yenye kugusia mambo ya uganguzi, tena wa kifalaki (sihiri). Mtafiti alipata uzito mwingi kuwapa moyo wahojiwa wake kuhusu utafiti huu. Changamoto hizi ziliibuka pale mtafiti alipokumbana na matabibu wa kiasili. Baadhi yao hawakutaka kuhojiwa kamwe na wale waliokubali hawakutaka kujulikana kwamba wao wanatibu magonjwa ya falaki. Hawakutaka kwa sababu ya kuhofia kuitwa wachawi au wafugaji majini; majina ambayo yana athari mbaya katika jamii ya Waswahili. Kwa hivyo, imani ya mtafiti kwa wahojiwa ilikuwa muhimu sana.

Njia moja aliyoitumia mtafiti kukwepa changamoto hizi ni kuongozwa na mtu amjuae mhojiwa kama ilivyopendekezwa na Milroy (1980). Pili, mtafiti lazima awe mtaratibu na mstahimilivu kwa wahojiwa wake hasa wazee wakati wa kuwahoji (Bernard, 2006). Mtafiti alipata wahojiwa 2 ambao walikataa kumsaidia kwa sababu ya

ukunga uliomo ndani ya maswala ya hirizi na elimu ya falaki. Hata baada ya mtafiti kushikwa mkono na mtu anayemjua, wahojiwa walikataa kuhojiwa.

3.3.2.3 Maktabani

Mbali na utafiti wa data ya kimsingi, pia mtafiti ilimlazimu aingie maktabani ili adokoe yaliyomo vitabuni kuhusu utenzi huu na kuhusu nadharia iliyotumika. Mtafiti alifaidika na mitandao ya kiakademia ya Internet Archive, Jstor, Swahili Forum, Nordic Journal of African Studies (NJAS), Africa Journals Online (AJOL), mitandao ya kiakademia kama vile Google Scholar, Academia.edu, Researchgate na hazina za vyuo vikuu kama vile katika tovuti za www.ku.ac.ke, www.pu.ac.ke. Humu alidokoa maelezo ya kinadharia na ya ushairi wa Kiswahili yaliyomsaidia kujenga tasnifu yake kutokana na mapitio ya maandishi.

3.3.3 Data na Uchanganuzi wake

Miles (1994) anaeleza kwamba, pana haja ya kuonesha dhahiri vipengele vilivyoshughulikiwa katika ukusanyaji wa data ili ibainishe azma ya utafiti na madhumuni yanavyofikiwa. Data ya utafiti ilikuwa ni kuziangazia ainati za lugha kutoka vipashio vya kifonetiki, kimofolojia mpaka vipashio vikubwa kama vile sentensi na kauli. Vipashio hivi viliangaziwa katika lugha za kidini, kitaalamu, kishajara, kimahsusi, kifasihi, kikawaida kama alivyoratibu Bakhtin alipokuwa akizungumzia undimi. Data hiyo ilikuwa muafaka kwetu kwa sababu sisi tulieleza mitindo ya kilugha iliyomo katika *Siri* na namna ilivyoweza kuthibitisha tasnifu yetu ya undimi unavyosaidia kuleta maana.

Data yetu (tumeiainisha hapa chini) tuliipata kwa kuichukua matini ya utenzi huu na kuisoma vilivyo. Maneno pamoja na tofauti za sauti zilipigwa mafungu na kila kikundi cha neno, sauti au kauli nzima kiliwekwa katika kundi moja la aina ya usemaji. Uchanganuzi wetu ulifaulu kupata ainati za usemaji kama dhana ya undimi inavyofafanua.

3.3.3.1 Usemaji wa Kidini

Katika utenzi kulijitokeza matumizi ya maneno kama ‘bismillahi’, ‘rahmani’, ‘rahim’, maombi kwa Mtume Muhammad na sahaba zake, watu wake wa nyumbani (bibi Fatuma na watoto wake Hassan na Hussein). Pia lugha ya kumsifu Allah na maombi juu ya utungo ufaulu. Mitindo hii ya lugha pamoja na misamiati hii ya kidini ilitupelekea kuchukua msimamo mpya kuhusu wazo la Bakhtin kwamba lugha ya kidini ni lugha ya kupewa hivyo haina usemezano. Tumejua kwamba bila ya kujua udini uliomo ndani ya utenzi, itakuwa vigumu kuelezea kwa nini mtunzi ametumia maneno na mtindo huu wa uwasilishaji. Kwa mfano, mtunzi anapoanza na ‘bismillahi’ yenye maana ‘kwa jina la Mwenyezi Mungu’ haitoshi kutuambia kwa nini lianze utenzi. Lugha ya kidini ndiyo inayokuja kutueleza kwamba, jambo lolote la mwislamu lisipoanza na jina la Mwenyezi Mungu basi jambo hilo halifaulu. Kwa hivyo, ni vile Usemezano unavyoeleza kwamba neno haliji kavu bali huja na athari nyingine, katika mfano huu, utamaduni, hivyo mtunzi anasemezana na utamaduni wake.

3.3.3.2 Usemaji wa Kitaalamu

Sehemu hii ilifutua lugha ambazo zilionesha utaalamu fulani kutokana na matumizi ya msamiati pamoja na mbinu za matumizi ya lugha za kisajili. Hapa tuliona lugha za kitabibu, kialama, kihitimisho, kichuo, kimuhadhara na pia lugha ya kinasaba.

Hirizi mtunzi anayoizungumzia tangu mwanzo hadi mwisho inaelezwa vigawanyo vyake vitatu na uwezo wa kila sehemu. Pia, tunafahamishwa kwamba inaweza kutibu magonjwa ya kiwiliwili na magonjwa ya kisaikolojia. Ina uwezo wa kukinga mapepo wekundu wabaya na pia jicho la uhasidi. Maelezo haya yote yanatolewa kwa njia ya kichuo na somo zima kuhusu hirizi anafunzwa Mtume Muhammad na malaika Jibril.

3.3.3.3 Usemaji wa Kishajara

Usemaji huu ulijitokeza katika lugha ya kuomba msamaha kutoka kwa wajuzi ili kujitakasa na makosa yaliomo utenzini; lugha ya kushawishi watu wausome utenzi kwa sababu una mafunzo mengi; na pia matumizi ya akronimu katika utenzi. Lugha hii ambayo imedhihiri kuwa ni baina ya ukali (muhimu kama utaalamu) na upumbazi kama fasihi. Lugha hii ya kishajara huelezea hisia na maoni ya msemaji kuhusu jambo. Hivyo, mtunzi anapotumia mtindo wa kuomba msamaha kuhusu utunzi wake ilitujuza kwamba mtindo huu ni wa kishajara ambapo fikra na hisia za mtunzi zinajitokeza.

3.3.3.4 Usemaji wa Kimahsusi

Ainati hii ya lugha ilitufunulia lugha za kipropaganda za kivita na namna pande zote mbili zilivyotumia lugha hii kushajiisha wanajeshi wake. Kuna matumizi ya lugha ya ndani na lugha ya nje. Pia lugha za kilahaja na za wanukuzi zilijitokeza katika sehemu hii. Katika utenzi huu mtunzi anasimulia hadithi ya vita hivi baina ya Mtume Muhammad na Andharuni. Kuna wakati mwingine lugha inayotumiwa ni ya msimulizi wa kutoka nje. Haya yameonekana wakati usemi halisi wa wahusika unapotumiwa. Wakati Andharuni anapojisifu na kutoa mchangamoto kwa yeyote awezaye vita amkabili. Maneno haya yanawekwa katika alama za madondoo kutuonesha ni kauli halisi na inatoka nje kwa sababu si ya mtunzi.

Aidha, kuna matumizi ya lugha ya kilahaja kwa mfano, ya Kipate neno ‘mabibi’ (mababu), Kiamu neno ‘zitimbi’ (vitimbi) na Kingozi neno ‘wawi’ (wabaya). Data hii ilitufunulia kwamba ushairi unakubali aina za lugha nyingine mbali na ya mtunzi hivyo kushadidia kwamba ushairi unao undimi.

3.3.3.5 Usemaji wa Kifasihi

Katika aina ya lugha hii tulipata utenzini lugha za kupiga chuku, kwa mfano, malaika waliokuja kumsaidia Mtume Muhammad, na nguvu za hirizi hiyo. Pia tulipata lugha ya taswira ya vita vyenyewe vilivyopiganwa na pia tukapata kujua namna ngome ya Andharuni ilivyojengwa. Lugha za masemezano na utambaji hadithi pia zilijitokeza katika utenzi huu. Lugha ya taharuki pia ilitumika ili kugubika siri ya nguvu za Andharuni. Mfano wa lugha ya masemezano ni pale mtunzi anapoleta onyesho dogo wakati vita vikiendelea. Sayyidna Ali na Andharuni wanakabiliana ana kwa ana na kila mmoja akijisifu yeye ni shujaa asiyewezekana kivita. Sayyidna Ali anamwambia Andharuni yeye ni ‘haidari’ yaani ‘simba’ na jina hili alipewa na mamake kwa sababu ya ushujaa. Andharuni alipolisikia jina hili tayari alianza kutetema kwa sababu alipawa bishara atakapokutana na mtu aitwa ‘haidari’ basi maisha yake yako hatarini. Mtindo huu tuliiona kwamba ni masemezano ya watu wawili, kwa hivyo, ushairi unaweza kuwa na lugha ya usemezano kinyume na alivyosema Bakhtin.

3.3.3.6 Usemaji wa Kikawaida

Usemaji huu ulikuwa na data ya ainati ya lugha za kuapiza, hasira, mashtaka na hata matayarisho ya vita yalivyopangwa. Lugha ya kujigamba kivita na lugha ya maongezi ilijitokeza. Pia, lugha ya kawaida inayotumika mitaani ilijitokeza wakati

mtunzi anapotumia maneno ‘sayyidna’ anapomtaja Bibi Fatma ambapo ilikuwa amuite ‘sayyidatuna’ kwa sababu yeye ni mwanamke kwa kisarufi ya Kiarabu.

Ni katika lugha hii ya kikawaida ndipo tunapopata maneno ya unenibezizi yenye kudhihaki na kudharau njia mbaya waliyochagua Andharuni na kundi lake. Katika muhtadha wa lugha ya kisufi tumeona Andharuni na wenzake wamekataa kufuata njia ya sawa ya Mungu. Kwa hivyo, mtunzi anawachekelea kwamba wamepotoka kiakili na mambo mabaya hayo si jambo la kufurahikiwa bali ya kukemewa. Maneno kwa mfano, ‘mbwa’, ‘mwizi’, ‘mwaji tembo’, ‘mtu mwenye asili mbaya’ yanarejelea unenibezizi unaotokana na lugha ya kikawaida isiyochunga kaida za miko ya usemaji mbele za watu.

3.4 Maadili katika Utafiti

Japo kimsingi utafiti wetu ni wa kimaktabani, wakati wa kufafanuliwa msamiati wa kitiba au kilahaja ilibidi twende nyanjani ili tupate kuelewa utenzi. Namna ya kuanza mazungumzo na adabu za kuingiliana na wahojiwa ni katika mambo muhimu yanayotaraji maadili ya hali ya juu ili utafiti ufaulu. Beauchamp na wenzake (2001) wanaeleza kwa kina kuhusu kuhifadhi kitambulisho cha mhojiwa, kuhifadhi maneno ya mhojiwa kwa siri kubwa na hiyari ya kushiriki katika utafiti huo. Jambo muhimu ni kujenga imani ya mhojiwa ili aridhike mwenyewe kushiriki katika utafiti huo. Pili, aonyeshwe umuhimu wa utafiti huo na namna mchango wake mhojiwa utakavyosaidia utafiti huo. Tatu, ni ithibati ya kuwa mtafiti ana imani ya chuo kilichompa nafasi ya kufanya utafiti huo, kwa hivyo, ni jambo muhakamu. Kiambatisho II kinarejelea ithibati hizi ili kudhibiti imani ya mhojiwa katika utafiti. Nasi katika utafiti wetu tuliitumia ithibati hii na ilitusaidia pakubwa kuingia katika majumba ya watu wakati wa utafiti.

3.5 Kihitimisho

Mapitio maktabani yalitubainishia kwamba, *Siri* ni kielelezo muafaka cha kufanyia utafiti wetu na data ya kiisimu iliyotakikana imo katika matini yenyewe. Usomi maktabani na mitandaoni na wahojiwa wenye ‘ujuzi maalumu’ wa mapisi, utamaduni na siasa ya aina za lugha zilizotumiwa katika matini yalitufaa. Sura inayofuata mtafiti ameufafanua utenzi huu katika muktadha wa kisufi ili kufahamu zaidi maswala ya kidini yaliyojitokeza kwa malengo ya kufahamu ainati za lugha zilizotumiwa kwenye utenzi.

SURA YA NNE

SIRI KATIKA MUKTADHA WA USUFI

4.1 Kitangulizi

Sura iliyotangulia imeangazia mbinu zilizozitumiwa kukusanyia data. Data iliyopatikana huko nyanjani ilikuwa muhimu. Hii ndiyo sababu sura hii imewekwa kutokana na umuhimu wake wa kufahamu *Siri*. Sura hii inashughulikia muktadha wa kisufi kutokana na kuchipuka kwake katika lugha ya kidini ambayo Bakhtin alikuwa na ukinzani nayo kwamba ni lugha isiyopingika au kukosoleka, hivyo, haina umuhimu ndani ya fasihi. Usufi ulidhihiri wakati wa uchanganuzi wetu kuwa tapo la kidini lenye misimamo ya zaidi ya mambo yajulikanayo katika dini yoyote ya kilimwengu. Itikadi na sifa zake zilitufanya tuungaliye upya utenzi wa *Siri* na hapo kutilia nguvu tasnifu yetu kwamba lugha ya kidini ina umuhimu katika kuwasilisha maana na kufanikisha mawasiliano. Sura hii imeangazia maana ya usufi, itikadi na daraja za kisufi, hatimaye, tumebainisha namna usufi ulivyojitokeza katika *Siri* na jinsi usufi ulivyojenga maana katika utenzi huu.

4.2 Usufi, Ushairi, na *Siri*

Utafiti huu umeonesha kuwa *Siri* yaweza kushughulikiwa katika muktadha wa kisufi na natija ya ufahamu ikapatikana kwa mkabala huu. Ushairi wa kisufi una sifa zake ambazo zinaupambanua na ushairi mwengine kulingana na www.unc.edu/depts/sufilit/Wilde.html na Schimmel (1975:13). Hivyo basi, kuiweka

Siri katika mkabala huu wa kisufi ni kuleta msimamo mpya katika mawazo ya Usemezano.

4.2.1 Maana ya Usufi

Neno ‘sufi’ limetokana na neno la Kiarabu *suff* lenye maana ya ‘sufi’ ambacho ni kitu mfano wa pamba lakini chepesi zaidi kuliko pamba. Ni malighafi inayotokana na msufi, mti unaopatikana kwa wingi katika sehemu za Uswahilini na zao lake hutumiwa kutengeza nguo za joto (katika nchi za Ulaya) lakini huku pwani ya Afrika Mashariki, hutumiwa kutengeneza magodoro na mito ya watu kulalia.

Kimsamiati, Hujwiri katika karne ya 11 (akirejelewa na Schimmel, 1975, uk. 14) anasema kwamba asili ya neno ‘sufi’ kwa maana ya kidini ni: walikuwa watu wanaovaa nguo za sufi (*jamai suf*); wale waumini wa daraja ya kwanza mbele ya Mungu (*saffil awwal*); wale waumini waliokuwa wakikaa sana na Mtume Muhammad kupata mawaidha yake (*as-habi suffa*); na wataalamu wengine wamesema linatokana na neno *safa* (lenye kumaanisha unadhifu wa moyo).

Lings (1975:41) anafafanua, kiistilahi, neno hili limetokana, pengine, na sufi (malighafi ya nguo) au linaweza kuwa limetokana na watu waliokuwa wakivaa nguo za sufi hata kabla ya kuja Mtume Muhammad (Nabii Musa ndiyo nguo yake aliyokuwa akiivaa). Anaongeza kwamba, linaweza kuwa limetokana na neno ‘safi’ yaani unadhifu. Anaeleza kwamba, jina hili la usufi halikuwako wakati wa Mtume Muhammad wala baada yake. Kwa kuonekana watu hawa na namna walivyoendesha ibada yao ya kidini ya Kiislamu, basi watu wakawabandika jina Sufi. *Sufi* ni mtu mwenyewe na huwa amefikia daraja ya juu katika madhehebu hayo. *Mutasawwif* ni mtu ambaye yuko

katika njia ya kuutafuta usufi; *mustawif* ni yule anayetaka kuwa sufi; *mustafaa* yule aliyeteuliwa na Mola kuwa mbora wa waumini (hili ni jina lingine la Mtume Muhammad); na mwisho *mustawif* ni mtu anayejidai kuwa sufi lakini kwa hakika yeye ni mharibifu na anataka kuwaharibia wengine dini yao (Schimmel, 1975:20).

Junayd, sufi mkubwa katika zama zake, akirejelewa na Schimmel (1975:15), anasema usufi ni moyo wa mtu kuwa msafi; hauna tone la maneno mabaya au tabia mabaya. Fauka ya hayo, sufi haimaanishi ni msomi sana wa dini au mwenye ibada nyingi. Fafanuzi zote hizi zinakurubiana na neno ‘safi’ kwa maana ya unadhifu. Inaaminika sufi wa kwanza ulimwenguni alikuwa Nabii Adam kwa ushahidi wa *Kuruani* (3:33) kwani Mungu alimteua (*istafa*) kuwa mbora wa watu katika ulimwengu.

Fasili zote tulizozitaja awali zinatuoonesha tofauti za maoni ya wanazuoni kuhusu maana ya neno ‘sufi’. Tafasili zote zina mashiko katika dini ya Kiislamu na kauli zote zina nguvu na ndiyo tumepata maana ya neno kutokana na usemezano uliyokuweco wa wanazuoni. Katika *Siri* neno *mustafaa* limetumika kwa maana ya sufi katika beti za 162 na 530. Mtunzi anasema:

162. Akashuka mtukufu
Wo kulikoe wokofu
Kamuilia sharifu
Muhamadi mteuzi.

530. Nayo hinu, Mustafa
Ni jauhari ya sifa
Yenye mangi maarifa
Na ubora wa uyuzi.

Neno ‘mteuzi’ limetumika kwa maana ya ‘mteule’ yaani ‘aliyechaguliwa’ na ndiyo tafsiri ya neno ‘*mustafaa*’. Limetumika hivi ‘mteuzi’ ili kukidhi arudhi ya kishairi kwa sababu ndiyo bahari ya utenzi huu. Katika ubeti wa 530 neno lenyewe *mustafa*

‘aliyeteuliwa’ limetumika. Kwa hivyo, maana ya neno hili ‘mteuzi’, ‘mustafa’ imejulikana kwa kuliangalia katika muktadha wa kisufi ndiyo imefahamika kwamba, ni Mtume Muhammad na mtunzi amemtambua kuwa ni mtu mtukufu katika dini na hivyo matumizi ya neno la cheo chake.

4.2.2 Daraja za Masufi

Tumesema kwamba usufi si kisomo wala si ibada bali ni kujitolea kwa moyo wote kuwa safi. Sio safi kitabia tu bali pia kumpwekesha Mungu pekee katika ibada zote za muumini. Ni daraja ya juu ya utulivu wa moyo juu ya ujuzi wa kumjua Mungu na namna anavyoendesha mambo ulimwenguni (Lings kt.).

Mtu kuwa sufi kuna misukosuko ya majaribio ya kimaisha na awezaye kuipita na kufikia ng'ambo ya pili yenye kumkurubia Mwenyezi Mungu basi sufi huyo huwa amefikia kiwango cha juu cha imani ya dini. Wengi kati ya wanaojaribu kufikia daraja ya sufi hushindwa njiani kutokana na majaribu wanayopewa na Mungu na wachache wanaobaki huitwa *walii*; yaani mcha Mungu sana. Walii ndiyo daraja ya juu ya usufi. Katika *Siri* neno hili limetumiwa kwa watu wawili pekee: Mtume Muhammad na Sayyidna Ali. Watu hawa wawili wanaaminiwa na mtunzi kwamba wamefikia daraja hii ndipo aliposema:

198. Uso wakwe mcha Mungu
Kekeza yiu la mbingu
Kamba, ‘ewe Moli wangu,
Nijazi, Rabi, nijazi!’
176. Kamwamkuwa Aliyi
Bunu Abi Talibiyi
Karama llahu takiyi
Wajahahu kana mwezi.

Mtunzi amemtaja Mtume Muhammad katika mshororo wa kwanza ubeti wa 198 kama mcha Mungu na Ali katika ubeti wa 176 mshororo wa tatu kwa neno ‘takiyi’ lenye maana ya ‘mcha Mungu’. Watu hawa wawili inaaminika katika dini ya Uislamu wako katika daraja ya juu ya ucha Mungu na ndiyo maana mtunzi hakuacha kuwapa heshima yao katika utenzi.

Vyeo vya binadamu vimeainishwa na Mungu Mwenyewe katika *Kuruani* (56:7-9) kwamba, kuna *mukarrabun* (waliyo karibu na Mungu). Wenye sifa hii ya ‘karibu na Mungu’ ni kina Abubakar, Umar, Uthman, Ali na mkewe bibi Fatma, na Hassan na Hussein, na mtunzi amewataja katika beti za 13 hadi 16. Kuna na *as-habul yamiin* (watu wa mkono wa kulia) na *as-habu shimali* (watu wa mkono wa kushoto). Kwenye kundi hili la ‘watu wa mkono wa kulia’ ndiyo tunawapata sahaba zake Mtume Muhammad na ndiyo hao aliowataja mtunzi kutoka ubeti za 88 hadi 99. Watu wa mkono wa kulia, mbali ya Mtume Muhammad na sahaba zake tuliowataja, pia wamo waumini waliomfuata Mtume Muhammad kama alivyosema mtunzi katika ubeti wa 17. Kundi la watu wa mkono wa kushoto, ambao ni watu wa kwenda motoni kwa vitendo vyao viovu, wanajumuisha Andharuni na kundi lake. Katika beti za 19 na 41 mtunzi anasema:

19. Na hao makufari
Walaniwa kwa umuri
Makazi yao ni nari
Hawatoshusha pumzi.

41. Kala shehe amenena
Na huyu Andharuna
Ni kafiri maluuna
Upotevu ndiyo kazi.

Katika beti hizo imedokezwa sababu ya watu hawa wa mkono wa kushoto wamo katika kundi hili. Kazi yao kubwa ni kufanya ubaya na kupoteza watu na kwa sababu ya hivyo,

mwisho wao ni kutiwa motoni. Katika utenzi huu tofauti hizi za watu zinajitokeza na hivyo kusaidia kuelewa dhamira ya mwandishi kuweka wahusika katika makundi. Kundi la watu wa tabaka la juu katika ucha Mungu halafu walioko mkono wa kulia na walioko mkono wa kushoto.

4.2.3 Itikadi za Masufi

Kabla ya kuumbwa binadamu na vitu vingine vyovyote Mungu alizikusanya roho zote akazikutanisha mahali pamoja mbinguni halafu akaziuliza, ‘Je, mwashuhudia Mimi Ndiye Mola wenu?’. Roho zote zikajibu, ‘Kwani, tumeshuhudia’ (*Kuruani*, 7:172). Katika kujibu huku ‘kwani’, Ustadh Ahmad Lali katika mahojiano 5/3/2016, Mji wa Kale, Mombasa, alinieza kuna maana katika Kiarabu. Lau roho zingejibu ‘naam ndiyo’, basi watu wote ulimenguni wangukuwa waumini wa Mola mmoja lakini walijibu ‘kwani’ kwa maana ya kwamba kuna waliokubali ni Mola na kuna waliokataa si Mola. Sheikh Abdulqadir Jelani amesema kwamba kila sufi anapania kuirudisha nafsi yake, roho yake, katika mkusanyiko huu na anapigania awe katika hao waliosema ‘Ndiyo! Wewe ni Mola wetu’(Jelani, 1992:13). Katika utenzi huu mtunzi anatuonesha kwamba Andharuni na kundi la wapotevu ni katika hao waliosema, ‘Hatukuamini!’. Katika beti za 62 na 63 mtunzi anasema:

62. Nao wote maluuni
Hao wasio imani
Hawali limuamini
Mola wetu Muawazi.

63. Wali wavasie dini
Yakwe Mola Rahimani
Na mtumewe amini
Muhamadi muombezi.

Katika beti hizo tunapata kujua kwamba Andharuni na kundi lake ni katika wale watu ambao bado hawajamuamini Mungu. Wameacha dini, miongozo ya Mola na mtume wake na kufuata yale wayatakayo wao.

Binadamu akishakubali kwamba Mungu yuko na ni Pekee, hana mshirika, halafu akaamini kwamba mtendesha mambo ni Mungu na kwamba Aliloamua juu yake yeye binadamu ni heri tupu, basi hupanda daraja ya kuwa sufi. Sufi haoni kitu kingine ila Mungu. Akifika daraja ya usufi binadamu hukaribishwa kwenye duara la *mukarrabun*, walio karibu na Mungu na sasa anakuwa huru na utumwa mwingine wowote isipokuwa wa Mungu pekee. Katika utenzi huu swala hili linajitokeza wakati Mtume Muhammad anapokuja vitani na kuona kwamba Andharuni hashindikali alimuomba Mola wake msaada dhidi ya vitimbi vya Andharuni. Katika beti za 201, 208, 319, na 326 mtunzi anasema:

- 201. Kwa rehemayo, Karimu
Turahamusi kaumu
Urahamuo dawamu
Wajao twise simazi!
- 208. Kula yambo mpulike
Li katika dhati yake
Kutekeleza ni kwake
Moliwa wetu Azizi.
- 319. Ya Rabbi anta arhamu
Fa ma lahum Maula
Ghairuka ya Rabbi.
- 326. Kutekeleza ni kwake
Mkuu wa ezi ni yake
Allahumma ni ye pweke
Aso shirika wa ezi.

Katika beti hizo mtunzi ameelezea kwamba cheo cha binadamu mbele ya Mungu ni ‘mtumwa’ anapotumia neno ‘waja’ katika ubeti wa 201. Pia, mtunzi anatudokezea

kwamba kila kitu kinakwenda kwa matakwa ya Mungu na apendavyo yeye. Ndiyo mtunzi akasema kila kitu kiko katika dhati yake (ubeti wa 208). Mwisho, akatuonesha kwamba kilio cha Mtume Muhammad wakati anapomba dua ya kusaidiwa alisema, “waja wako warehemu kwa sababu hawana Mola mwengine isipokuwa wewe” (ubeti wa 319). Malaika Jibrili ndiye anayetuonesha kwamba Mungu ni Allah pekee na hana mshirika katika anayoyafanya katika ubeti wa 326. Hii ndiyo nguzo inayoitwa *ihsan* katika sayansi ya elimu ya Kiislamu. Daraja tatu za sayansi ya Kiislamu: *shahada*, *iman*, na *ihsan*, kulingana na Haddad (2003:136), ndiyo kwenda mbio kote kwa binadamu katika kupigana ‘jihadi kubwa’ ya kuishinda nafsi na kumtumikia Mola pekee.

Yote tuliotaja hivi sasa kuhusu kushikanisha *shahada*, *iman*, na *ihsan* ambavyo ndivyo vichocho vya kutupeleka kwenye njia kuu ya kumpwekesha Mola, kilele chake ni kutufikisha kwenye kituo au nyumba kuu ya *la ilaha illa Allah* ‘hapana Mola ila Allah’ (Lings, 1975: 21) na Haddad (2003:37) akaongeza ‘Muhammad ni Mtume wa Allah’; shahada mbili ambazo hazitenganiki wakati wa kushuhudia. Maneno haya ya *la ilaha illa Allah* ambayo Sheikh Abdulqadir Jelani katika *Sirrul Asrari* (1992) anasema hakuna mfano wake. Kulingana na masufi ni lazima useme Mungu Mmoja Pekee kwa sababu hivyo Mungu anakuwa hakuna mwengine na kwamba hagawanyiki baina ya Mungu na Kiumbe au baina Mjuzi na Mjuzwa (Lings, 1975:65). Ndiyo Mtume Muhammad akashurutizwa aseme, ‘Sema! Mungu ni Mmoja Pekee’ katika *Kuruani* (112:1) na sura hii ikaitwa ‘Ikhlas’ kwa maana ya ‘uthabiti wa kauli’ kwamba ni Yeye tu na hakuna mwengine mfano wake.

Tangu mwanzo wa utenzi huu, mtunzi amerejelea kauli hii katika ubeti wa 6 hadi wa 9 na kurudilia kwingi ndani ya utenzi. Wakati anapofunga utenzi wake mtunzi anamaliza utenzi kwa kauli hii ya *la ilaha illa Allah*. Katika ubeti wa 563 mtunzi anasema:

563. La Ilaha ila llahu
 La Ilaha ila llahu
 La Ilaha ila llahu
 Pweke Mola Muawazi.

Mtunzi amerudia maneno ya *la ilaha illa Allah* mara tatu katika mishororo mitatu ili kuleta ikirari kwamba anakubali na kujinasibisha na maneno hayo. Maneno hayo yana maana ya ‘hapana Mola isipokuwa Mungu’ yenye kumpwekesha Mungu. Kisufi haya ndiyo maneno anayojifunga nayo sufi katika maisha yake yote na atakapoondoka ulimwengu huu, sufi anataka yawe maneno yake ya mwisho kutamka ndiyo aingie katika radhi ya Mungu na natija yake ni kupata pepo. Mtunzi ndivyo alivyofanya katika ubeti wa mwisho wa utenzi alimalizia na kauli hii ya tauhidi (kumpwekesha Mungu).

Siri unaisha kwa tarakimu ya witra ambayo haigawanyiki mara mbili. Ubeti wa mwisho una tarakimu ya 563 na haigawiki mara mbili sawasawa. Hii ni sifa ya kisufi yenye kumfanya Mungu hata katika tarakimu ukigawanya witra lazima itabakia moja; na moja ni Mungu hagawiki uwili wala hana mshirika. Sifa hii ya witra ndiyo apendayo Mungu mwenyewe kwa sababu huonesha upekee wake, kama alivyosema Mtume Muhammad kwamba Mungu ni witra apenda mambo kiwitra. Jambo hili la witra limebainika kwenye idadi ya beti za utenzi huu.

4.3 Usufi katika *Siri*

Siri ni ushairi unaohusu maswala ya kidini, hasa ya Kiislamu. Matumizi ya maneno yanayonasibiana na Uislamu yamejaa tele katika utenzi. Kwa mfano, matumizi ya maneno ‘bismillahi’ (ubeti 3), ‘rahimani’ na ‘rahimi’ (beti 4 na 5) mtawalia.

3. Nowe ina la Wadudi
Bismilla nibutadi
Ndiye pweke wa abadi
Mfalume mwenye ezi.
4. Ndiye pweke Rahimani
Muawazi duniani
Wema na wawi yuwani
Atateuwa Azizi.
5. Na al Rahimi tataya
Sifa za Mola Jaliya
Mtukufu wa wilaya
Wahidu Llahu Muyuzi.

Katika beti hizi tatu mtunzi ametaja majina ya Mwenyezi Mungu ‘Allah’ (Mungu), ‘Rahman’ (Mwingi wa rehema), ‘Rahim’ (Mwenye kurehemu) kwa sababu katika usufi Mungu ndiyo kila kitu. Maisha yote ya sufi ameyaelekeza kwa kumtambua na kumuabudu Mungu Pekee na ndiyo maana mwanzo wa utenzi mtunzi anamtanguliza Mungu. Baada ya kumtaja Mungu ametajwa Mtume Muhammad na maswahaba wake pamoja na dhuria yake katika beti 10 – 16 na hili ni kuonesha utukufu walionao watu hawa kwa sababu ya ucha Mungu wao. Mtunzi anasema:

10. Himdi ndakwe Moliwa
Lillahi mwenye afuwa
Na sala ni ya rasuwa
Muhammadi Muhijazi.
11. Waswalatu wasalamu
Humwendea muungamu
Kipendi chakwe Karimu
Muumba yuwa na mwezi.
12. Na sahaba wote pia

Humsalia nabia
Pamwe na kumnyenyekea
Rabi mtenzi himizi.

13. Humsalia bashiri
Sayidi Abubakari
Na maulana Umari
Khalifa ya wasikizi.
14. Humsalia amini
Maulana Athumani
Na amiri muumini
Ali simba muokozi.
15. Na sayidina Fatuma
Humsalia daima
Baba wakwe muadhama
Sala'ami muombezi.
16. Na auladi wa ina
Hasani na Huseina
Humsalia amina
Sayidi mnyenyekezi.

Majina yote yaliowekwa kwa herufi za mlazo ndiyo majina ya wachamungu watukufu wanaojulikana katika Uislamu. Kuanza na kiongozi wao Mtume Muhammad kisha ni makhalifa wane: Abubakar, Umar, Athmani, na Ali. Makhalifa hawa walirithi uongozi wa dola ya Kiislamu baada ya Mtume kuondoka na yasemekana wakati wa watu kufufuliwa siku ya kiyama mpangilio utakuwa huu ukianza na Mtume Muhammad halafu wanafuata makhalifa. Baada ya hapo anatajwa bibi Fatma, mtoto wa Mtume Muhammad na baadaye wanatajwa wajukuu watukufu wa Mtume Muhammad, Hasani na Huseini. Kama tulivyosema usufi una daraja na utajo wa watu hawa ni wa kidaraja zao za usufi.

Vita vinavyopiganwa baina ya Andharuni na Mtume Muhammad ni vita baina ya wanaoamini Mungu na wasioamini Mungu. Beti za 134 na 136 vita hivi vinasawiriwa baina ya pande hizo mbili. Mtunzi anasema:

134. Kamwatia Isilamu
Mbee ya wakwe kaumu
Moyo wakwe hana hamu
Wala ya Mungu hawazi.
136. Akirewa mwenye dhuli
Ni asihabu wa pili
Naye asiimuhuli
Kamnyakuwa muyuzi.

Nguli wa *Siri* ni Mtume Muhammad kama ilvyojitokeza katika ubeti wa 85:

85. Mtume wetu nabia
Pindi aliposikia
Kitendo cha juhalia
Mungu amezomuhizi.

Nduli wa vita hivi ni Andharuni (ubeti 27):

27. Na mwenyewe lakwe ina
Hoyo asi wa Rabbana
Nae ni Andharuna
Ndiyo etwao, wayuzi.

Wafuasi watakatifu (walioandikwa kwa herufi za mlazo hapo chini) wa Mtume

Muhammad walioridhiwa na Mola pia wametajwa katika *Siri* (beti za 86-99).

86. Sala'ami mbashiri
Alipopata khabari
Naye asitaakhari
Kampekeya kikozi.	93. Wa sita ni <i>Talihati</i>
Shuja'a aso laiti
Ndakwe fakhari na siti
Kula pumu hubarizi.
87. Kikozi kampekeya
Cha masahaba wa haya
Waungwana wa tabiya
Mashuja'a wenye razi.	94. Wa sabaa mwenye joda
Mezoolewa sa'ada
Naye ni <i>Aba Ubeida</i>
<i>Bun Jarahi</i> , mwakuzi.
88. Wa kwanda tabaini
Alokuwa kikozini
Ni <i>Abudurahimani</i>
<i>Bunu Aofi</i> , muyuzi.	95. Wa nane ni <i>Mikidadi</i>
Simba yakwe Muhamadi
Mtume wetu sayidi
Kipendi chakwe Azizi.
89. Na wa pili muumini
Naye ni <i>Suleimani</i>
<i>Farisiyi</i> mwenye kani
Muwani aso 'ajizi.	96. Kawasafirisha pia
Mtume wetu nabiya
Asimsaze mmoya
Mtu, alo mmaizi.
90. Na wa tatu wao ni <i>Mura</i>
Alochenda akitura
Mwenye radhi ya Ghafara
Na mtume muombezi.	97. Na asharati alifu
Shuja'a washika sefu
Wakandama watukufu
Sahaba wa muombezi.

<p>91. Wa ne wao niradidi
Ni maulana <i>Khalidi</i>
Mzowevu kushitadi
Shujaa mvumilizi.</p> <p>92. Na watano mfahamu
Ni shuja'a mu'adhamu
<i>Zubeiri li Awamu</i>
Zitani mtangulizi.</p> | <p>98. Kawali tumwa habibu
Kati kwao asihabu
<i>Umari bunu Khatwabu</i>
Kawa mkuu wa ezi.</p> <p>99. Na wa pili ni <i>Khalidi</i>
<i>Wa ibunu li Walidi</i>
Kamuwali Muhamadi
Ili atoshe mwamzi.</p> |
|--|--|

Kisufi vita hivi ni baina ya watu wanaomjua na kumtegemea Mungu na watu wanaotumikia fikra zao kuwa mungu wa pili badala ya Muumba. Huku kumshirikisha Mungu kwa kutumia uwezo wa akili zao na kutenda uovu ndiko kunakowafanya waonekane na masufi kuwa watu wabaya.

Waislamu wote, masufi na wasiokuwa masufi, wamekumbatia *Kuruani* kuwa ndiyo mwongozo wao na kwamba kazi yao yote ni kukisoma na kukitalii kitabu hiki kama anavyosema mtunzi ubeti wa 546:

546. Uwajalie, Manani
Wavume katika dini
Ilimu na *Kuruani*
Hiyo iwe yao kazi.

Ndani ya kitabu hiki ndimo mulimotajwa kwamba waumini wakitaka kumfikia Mola au wakitaka kujikurubisha kwake wanaweza kutumia majina matukufu ya Mungu kufika hapo. Na kauli inayoregelewa sana katika *Kuruani* ni '*la ilaha illa llah*' (hakuna Mola apasaye kuabudiwa ila Allah) na mafunzo yote yamelenga katika maana ya kauli hii.

Hata Mtume Muhammad alipoomba asaidiwe kwenye vita aliweka mategemeo yake kwa Mungu amsaidiye. Mtunzi anasema:

319. Ya Rabi anta Arhamu
Fa ma lahum Maula
Ghairuka ya Rabi.

Mtume alimlilia Mungu amsaidiye katika vita hivi kwa sababu watu wake walikuwa wanaangamizwa na Andharuni. Ndipo akamwambia waja wako hawana mwingine isipokuwa wewe maneno yanayofanana na *'la ilaha illa llah'*.

Kuna matumizi ya 'hirizi' kama istiara nzito ya kuficha maelezo ya mtunzi na kutumia taharuki bila kufichua hiyo 'siri ya masiri' hadi mwishoni mwa utenzi kama anavyosema:

531. Hirizi hinu tukufu
Ni maina ya Latwifu
Yuwa ewe msharafu
Muhamadi msikizi.

Pia, matumizi ya chuku kuhusu uwezo wa hirizi hiyo pamoja na natija inazoandamana nayo; na taswira ya uovu wa Andharuni na mitindo ya kiubunifu iliyotumika ni ushahidi kwamba mtunzi amemiliki usanifu wa lugha na ni mkwasi wa misamiati inayofungamana na ushairi wa kisufi.

Tofauti inayojitokeza baina ya utenzi huu na tenzi za kisufi za Kiswahili ni matumizi ya *skaz*, lugha ya watu wa kawaida isiyochunga sheria wala vikwazo vya kuzungumza. Matumizi ya 'mbwa' na 'mbwa mkali' kumaanisha matusi katika ubeti 44:

44. Hitwa jabali la moshi
Lenye utisho na mashi
Na hoyo mbwa kizushi
Lakwe hupija zikozi.

80. Naye ni mbwa mkali
Andharuni juhali
Mola memwolea dhuli
Motoni ndiko makazi.

Kutumia neno 'kafiri' ubeti 54:

54. Na hoyo mbwa kafiri
Andharuni jairi
Naye asitaakhari
Mambo kitengeza kozi.

Kutumia neno ‘mnwa shizi’ yaani mlevi katika ubeti 53:

53. Kwa ubora wa husuni
Kuritifai yangani
Ikatisha mashetwani
Na jamii wanwa shizi.

Pia kutumia ‘kafiri mwizi’ katika ubeti 32:

32. Yanenewa pahubiri
Ya kwamba tumwa bashiri
Alisikia habari
Ya huyu kafiri mwizi.

Hayo ni baadhi ya maneno ‘makali’ yasiyotumia tasfida katika kutamkwa kwake ambayo tenzi nyingine kufu ya *Siri* kama *Al Inkishafi*, *Hamziya*, *Mwanakupona* hazina. Hata Haddad (2003: 49) amepinga hatua hii ya kumtusi mtu ‘kafiri’ au neno lolote baya kama ‘mbwa’. Kwa sababu, mcha Mungu wa sufi kikweli huchunga ulimi wake kwani Mtume Muhammad amekataza kumwita mwislamu au hata mtu mwingine ‘kafiri’; maelezo niliyoyapata kutoka kwa marehemu Sheikh Shee Ali (mahojiano naye 21/1/2013, Mji wa Kale, Mombasa).

Nilipotembelea tovuti ya sufi (<http://sufism.org/writingsonsufism> tarehe 26/3/2017) wameeleza kwamba muumini akishafikia kiwango cha juu cha usufi mambo yote kwake ni mazuri hakuna ubaya. Uzuri na ubaya unatokana na Mungu kwa sababu yeye ndiye Muumba wa kila kitu. Nafsi iliyoumbwa na Mungu imepewa majivuno ndiyo inayompelekea binadamu kuasi na kufuata matamania na kumsahau Mungu na sufi anatahadharishwa na kufuata matamania ya nafsi, yanayopoteza. Binadamu

anapofuata nafsi huwa amemuweka Mungu kando na sasa amechagua mshirika mwingine katika kutendesha mambo. Draz (2008) anaeleza kuwa, japo mambo yote yatoka kwa Mungu, binadamu ampewa akili ya kupima mambo yapi ni ya manufaa kwake na kwa jamii; amepewa nafasi ya kujichagulia. Mambo mazuri yatampeleka binadamu kwenye uzuri na akichagua kufanya ubaya, ajue atajiharibia nafsi yake mwenyewe.

Sababu moja ya kutumia aina hii ya lugha, ni kwamba masufi walitaka kufikisha ujumbe wa dini na mapenzi yao ya Mtume Muhammad kwa kutumia lugha ya watu wa kawaida. Lugha ya mazingira inayofahamika na wengi na wala sio lugha za kiteule ambazo haziwahusu watu wa kawaida. Schimmel (1982) anaeleza kwamba ushairi wa kisufi ulianza kama lugha ya kidini lakini baadaye lugha isiyo ya kidini iliingia katika ushairi huu. Tukiuangalia kwa mtazamo huu, tutafahamu na kuelewa kwamba mtunzi alitumia lugha hii ya kawaida katika ushairi kuhusu dini ili kuvunja fikra ya uteule katika dini. Pia ni kwamba, lugha ikitumiwa katika hali hii ya kuvuka mipaka ya maisha ya kihalisia hujaa maneno yoyote potofu. Mtunzi wa *Siri* alikuwa ameshavuka maisha haya ya kawaida na yuko katika maisha ya daraja ya juu ya kisufi, ndiposa akatumia lugha hii 'chafu'.

Utafiti huu unathika kwamba sababu ya mtunzi kutumia lugha ya aina hii ni kutokana na kubeza kwake wasiofuata maamrishi ya Mungu. Katika unenibezhi huu ndipo Bakhtin aliposhikilia kwamba wasemaji huchekelea mambo ambayo wao wameona yanakwenda kinyume na vile istahilivyo. Bezo hili huwafanya watu kutusi miondoko ambayo inamkuza mwanajamii mmoja, hivyo kumteremsha chini katika ngazi za kijamii katika hali maalumu ya ukanivali (mahrajani). Kwa hivyo, mtunzi,

ambaye ashafikia kiwango kikubwa katika usufi, alipotumia matusi alikuwa anabeza kundi la kina Andharuni kwa kumshirikisha na kujifanya wanaweza kuwa sawa na Mungu na ilhali Mungu ndiye Muumba na mtendesha mambo yote katika ulimwengu kama wanavyoamini masufi.

4.4 Kihitimisho

Katika sura hii tumeweza kueleza kwa kina maana ya usufi na itikadi zake. Tumeona kwamba dini ya Kiislamu imeingia katika sehemu zote za maisha ya mwislamu na kumfanya hawezi kuiepuka dini hiyo hata katika ushairi. Tumefahamu kwamba baadhi ya maneno au kauli alizotumia mtunzi zina mashiko katika itikadi za kisufi. Tumeelewa ni kwa nini mtunzi amegawanya wahusika wake katika makundi mawili: watu wa kuliani na kushotoni, wazuri na wabaya mtawaliya. Tumefahamu ni kwa nini neno la mwisho la mtunzi ni kauli ambayo kila sufi na mwislamu anatamani iwe ndiyo kauli yake ya mwisho ndani ya ulimwengu. Lugha ‘chafu’ iliyotumika katika utenzi huu pia imepata fasiri ya kiunenibezizi kwa mkabala wa kisufi. Hivyo basi, muktadha huu wa kisufi umetufafanulia maswala ambayo lau tungefuata uainishaji wa Bakhtin pekee kuhusu ndimi kuna mengi ya kidini ambayo yangetupita. Sura inayofuata itaendeleza mjadala huu wa lugha ya kidini kama kipengele cha Usemezano. Wakati katika sura hii tulijishughulisha na imani ya dini kupitia ufafanuzi wa kisufi, katika sura inayofuata tutajikita kuelezea namna imani hiyo inavyoamilishwa kimatendo.

SURA YA TANO

LUGHA YA KIDINI KAMA MOJAWAPO YA NDIMI

5.1 Kitangulizi

Katika sura ya nne imeanishwa namna *Siri* ulivyoafiki usufi. Sura hii inatofutiana na sura iliyopita japo zote mbili (nne na tano) zahasu masuala ya kidini. Sura iliyopita ilijihusisha na dini na imani na katika sura hii tunaangazia matendo yanayotumiwa ili kufikia imani hiyo. Katika sura hii tumejishughulisha na kigezo cha miongozo ya uamilifu katika dini ya Kiislamu. Yaani, matendo ambayo muumini akiyafanya atakuwa anafuata njia itakayompeleka kumjua Mungu na kufaidika na matendo hayo. Sura hii imeangazia nyusuli za miongozo hii, mjadala wa kipengele hiki cha kidini kuwa ni cha kiusemezano na mwishowe namna kipengele hiki cha kidini kinavyojitokeza katika utenzi wa *Siri*. Tulihitimisha kwamba maadamu kipengele cha kidini ni cha kiusemezano kutokana na matendo yanayopatikana katika kauli za kidini, basi kilifaa kutiliwa maanani kama aina mojawapo ya lugha kinyume na alivyoamini Bakhtin kuhusu lugha ya kidini.

5.2 Dini na Usemezano

Uislamu ni miongoni mwa mielekeo ya kimaisha yenye wafuasi takriban robo moja ya watu wote ulimwenguni na imetapakaa katika pembe zote za dunia (www.pewresearch.org). Ni mfumo unaoamini mola mmoja wanayemwita Allah. Wanaamini ni njia kamili ya kimaisha inayochukua mwongozo wake kutoka kitabu kitakatifu cha *Kuruani*.

5.2.1 Nyusuli za Mwongozo wa Kiislamu

Kulingana na Hashi (2011), Draz (2008), Zaroug (1999), sheria ya Kiislamu ina nyusuli nne zinazotegemewa kutoa mwongozo wakati panapozuka hali ya kutaka ufunuo wa kidini kuhusu tendo fulani la kidini au la kijamii. Nyusuli hizo ni: *Kuruani*, *sunna*, *ijma*, na *qiyas*. Kila usuli una mchango katika ufafanuzi wa kadhia ya kijamii.

5.2.1.1 *Kuruani*

Ni maneno ya Allah kwa waja wake na mwongozo wa waislamu. Ni taratibu kamili kuhusu namna ya kuishi katika ulimwengu. Kuna mas'ala ya namna ya kuingiliana na jamaa zako katika familia; namna kiongozi afaa aingiliane na waja wake; maingiliano baina ya jamii mbalimbali na nchi kwa nchi; namna ya kumuabudu Allah (Draz, 2008:5). Maelezo haya yanatolewa kwa mitindo ya kilugha, kwa mfano, maswali ya balagha, takriri, visa, taswira. Kuna lugha za kisheria, kimapisi, kisayansi na zote hizi zimeletwa kujadili suala la imani juu ya Mungu mmoja (Fischer & Abedi, 1990).

5.2.1.2 *Sunna* ya Mtume Muhammad

Ni matendo au maneno ya Mtume Muhammad na yana kazi kubwa ya kufafanua maneno ya *Kuruani*. Kutokana na sherehe Mtume Muhammad anazozitoa kuhusu kifungu cha sheria basi maswahaba wake walikuwa wakielewa na wakifuata mwenendo huo. Na wakati mwingine, Mtume Muhammad alipokosea katika kufutu jambo, basi alikuwa akirekebisha na Allah. Na yeye mwenyewe Mtume alikuwa akisema kwamba, yeye ni mwanadamu na akisahau jambo akumbushwe na akikosea basi Allah atamsahihisha na lau kama hakumsahihisha basi hilo lishakuwa sheria; Allah amelikubali (Draz, 2008:22). *Sunna* hizi zimekusanywa na wanazuoni wa *hadith* na ikiwa katika kueleza jambo *Kuruani* haikusema na Mtume akalisesa basi wanazuoni

wa sheria, dini, na maadili hushika maelezo ya Mtume zaidi kwa sababu ndizo zenye kuisherehesha na kuifafanua *Kuruani* na kutoa upambanuzi muwafaka na namna ya jambo lipasavyo kufanywa.

5.2.1.3 Ijma

Hii ni kauli ya kongamano la wanazuoni kuhusu jambo la kisheria, kidini, au kimaadili. Wanazuoni hawa ni watu waliobobea katika mawanda ya elimu ya kidini na wana ujuzi mwingi katika kuelezea mambo. Si kikundi cha watu wowote waliochaguliwa na serikali au watu bali ni watu waheshimika kwa elimu yao ya dini. Lazima wawe na ujuzi wa *Kuruani* aya zake zote na lugha yake na mitindo ya lugha hiyo. Lazima wajue sababu zote za kushukishwa aya hiyo pamoja na mabadiliko yaliyotokea baada ya aya hiyo kushuka. Lazima wajue hadithi zote za Mtume Muhammad kuhusiana na aya hiyo na wajue kauli za wanazuoni wa tafsiri na sheria kuhusu aya hiyo (Zaroug, 1999:58). Ndiposa wanazuoni wakasema kauli ya kongamano la wanazuoni ina nguvu zaidi hata kushinda *Kuruani* yenyewe na *hadith* za Mtume Muhammad (Draz, 2008:22). Na uwezo huu wamepawa na Allah mwenyewe kupitia *Kuruani* (3:110) aliposema, ‘Nyinyi ndiyo ummah bora miongoni mwa watu. Mwaamrisha mema na kukataza maovu na munaamini Allah.’ Hoja muhimu ni kwamba kila mwanachuoni akitilia maanani uhuru wake wa kiusomi na jukumu lake la kimaadili anapawa uhuru wa kujieleza vilivyo na kutoa fatwa yake kuhusu jambo lililomkabili.

5.2.1.4 Qiyas

Ni mbinu ya kutoa fatwa wanayotumia wajuzi wa ilimu ya Kiislamu kwa kulinganisha jambo lililoko mbele yao na kielelezo cha jambo kama hilo lilivyotatuliwa na wasomi waliotangulia. Kwa hivyo, utatuzi wake utatokana na kupatikana kwa kadhia

kama hiyo katika *Kuruani*, *sunna*, au *ijma*. Mwanachuoni atatumia urazini wake na hekima aliyonayo ili kuleta maslahi mema kuhusu jambo hilo japokuwa anaweza kwenda kinyume na maelezo ya waliotangulia.

5.2.2 Lugha ya Dini ni ya Kisemezano

Emerson (1990) na watafiti wengineo wanaamini Bakhtin alipata athari za dhehebu la Kiothodoxy la Urusi kutokana na maandiko yake ya awali kuonesha athari hiyo. Maandishi yake binafsi yanaonesha kwamba alipinga lugha ya kidini kwa sababu ni lugha ya kupewa inayotoa mwongozo wote wa kijamii na haikubali kukosolewa; ni ya kufuatwa tu vile inavyosema na imefungika kimaana. Fauka ya hayo, Bakhtin amesifu lugha ya riwaya kwa sababu ya kukubali kwake kubadilika kulingana na wakati na mahali. Pia, ni lugha inayokubali lugha nyingine kushirikiana ili kuleta maana katika mawasiliano. Bakhtin anapozungumzia suala la ainati za lugha katika riwaya anasema kwamba, rai mbali mbali za wasemaji zinaonekana katika kukubaliana na kutofautiana kwao. Jambo muhimu kabisa linalotofautisha ainati hizi za lugha ni nia ya msemaji; ndicho kitu muhimu chenye kuleta maana itakikaniwayo (Holquist, 1981:292).

Draz (2008) anasema kwamba matendo yote katika maingiliano ya kijamii hutegemea nia ya mtu. Nia ndicho kitu cha kwanza kinachotangulizwa katika masomo yote ya dini ya Kiislamu. Mtume Muhammad amesema matendo yote yatapimwa kulingana na nia ya mtendaji. Ikiwa Bakhtin anasema nia ndiyo inayotofautisha maana ya maneno katika lugha basi nia ndiyo inayoangaliwa kwanza katika tendo lolote la mwislamu. Hivyo, nia ina jukumu la kwanza katika matendo ya kidini sawia katika usemaji wa kilugha.

Isitoshe, Bakhtin amepinga lugha ya kidini kutokana na kutokubali kwake rai nyingine isipokuwa ile iliotoa lugha hiyo. Kulingana na nyusuli za *Sunna*, *Ijma*, na *Qiyas*, kama tulivyozianisha, tumeona kwamba kauli za wanazuoni huweza kushinda kauli ya Mungu iliyokuja katika *Kuruani*. Hili linawezekana kwa sababu binadamu amepewa urazini wa kufikiria, na Mungu mwenyewe anapinga binadamu kufuata mambo kipofu bila ya kutathmini. Tuelewe kuwa Allah alimpa binadamu vitu vitatu vimsaidiye katika kupima matendo yake: ilimu ya kujua zuri na baya, uhuru wa kujichagulia, na akampa urazini (Draz, 2008:16). Vitu vitatu hivi vilikuwa vimuongoze ili asijikalifishe yeye na kuwadhiki wengine wakati anapotaka kufanya jambo. Mbali ya vitu hivi alivyopewa binadamu pia alipewa mwongozo wa wahyi (maelezo ya Mungu) ili vizidi kumfunza na kumwrevusha kuhusu masuala ya kimaadili. Mwongozo huu kulingana na waislamu ni *Kuruani* iliyoteremshiwa Mtume Muhammad. Kwa hivyo, kulingana na wanazuoni, Allah hakumkalifisha binadamu na sheria ila kwanza alimpa akili ya kufikiria na baadaye akamsaidia kwa kumuaidhi ili asipotee katika matendo yake.

Ithibati hizi kutoka kwenye *Kuruani* na *Sunna* ya Mtume Muhammad inaonesha kwamba pana masemazano yanayotokea baina ya pande zinazozozania jambo wakati linapodhihiri katika jamii. Mjadala huu wa kutafuta suluhisho la tendo la kijamii ndiyo inayoitwa *Ijtihadi* ‘kujitahidi wanazuoni kielimu’ kutaka kusaidia umma badala ya kuidhiki (Said, 1979). Pia, tumeona kwamba kimaadili binadamu amepewa uwezo na dini kuamua jambo kulingana na maslahi yatakayopatikana yenye kuisaidia umma hata kama ijthadi itakwenda kinyume na matakwa ya watu wanavyoamini budi liwe limo katika mipaka ya kisheria. Kwa hivyo, kutokana na ufafanuzi huu tulioutoa ni wazi kwamba lugha ya kidini inakubali masemazano baina ya lugha mbali mbali za

wasemezanaji na inakubali kubadilishwa ili iafiki wakati na mahali inamotumika kulingana na nia ya muktadha huo. Hakikisho la kwamba maana ya lugha ya kidini haina mwisho kwa hivyo haikufungika kama anavyoshikilia Bakhtin ni pale *Kuruani* (31:27) yenyewe iliposema, ‘Na lau kuwa miti yote iliomo duniani ikawa ni kalamu, na bahari (ikawa wino), na ikaongezewa juu yake bahari nyingine saba, [maana ya] maneno ya Mwenyezi Mungu yasingelikwisha.’

Maelezo haya ndiyo yaliyotupa sisi uwezo wa kuuangalia kwa makini utenzi huu na kufaidika na uchanganuzi tulioufanya kulingana na lugha hii ya kidini. Pia tumeweza kutoa msimamo mwingine tofauti kuhusu maoni ya Bakhtin juu ya usemezano na lugha ya kidini kama walivyoainisha Fischer na Abedi (1990). Hivyo, tuliyakinisha kuwa lugha ya kidini ni moja kati ya ndimi za kisemezano na za utenzi huu.

5.3 Usemaji wa Kidini Katika *Siri*

Katika sehemu hii tumeonesha namna lugha ya kidini inavyojitokeza katika utenzi wa *Siri*. Namna mtunzi anavyoufungua utenzi wake, sala zinazoombewa Mtume Muhammad na madondoo kutoka lugha ya watu wengine yenye kushadidia kauli za kidini.

5.3.1 Kuanza na Mungu

Aristotle akinukuliwa katika *Poetics* (Butcher, 1922) anasema kwamba kazi za kifasihi hutokana na ilhamu inayotoka kwa mungu Zeus na ilhamu hii ndiyo inayomwathiri mtunzi wa kazi za fasihi. Kutokana na baraka za Mungu, mwandishi wa fasihi anaogelea katika kazi yake na huku anajua kwamba kazi yake itakuwa kazi bora.

Mawazo haya ya Kirasimi bado yanadhihirika hata katika kazi nyingine za mataifa mengine mbali na Ugiriki. Tutaangazia athari hii ya kiungu katika kazi za kifasihi kutokana na ainati za lugha zinazojitokeza katika *Siri*.

5.3.1.1 Lugha ya Maombi

Maombi ni matakwa ya mtu anayotaka yatimizwe, au haja yake ikubaliwe. Katika *Siri* mtunzi ameonesha matakwa yake kwa kuwaombea watu fulani na kumuomba Mola amkubalie lile analolitaka yeye (mtunzi) kutoka kwa Mola Mpaji. Kwa hivyo, kwanza anajiombea yeye mwenyewe. Katika kipande cha pili cha maombi anamwombea Mtume Muhammad na sahaba zake pamoja na jamii ya Mtume.

5.3.1.2 Ombi kwa Mola Amsaidie Mtunzi

Katika *Siri*, mtunzi anaanza kwa dua, kutokana na itikadi yake kwamba kazi yoyote lazima ianze kwa kutaja jina la Mungu. Anaanza hivi:

Bismillahi Rahmani Rahiim
Wa bihi nastaiinu.

Mtunzi anaanza kwa kutaja jina la Mungu Mwingi wa Rehema na Mwenye Kurehemu waja wake. Halafu ‘Wa bihi nastaiinu’ ina maana ya ‘na kwake yeye twamtaka msaada’. Mtunzi anataka msaada kwa Mungu ili amsaidie katika kazi hii kubwa ya kuutunga utenzi huu. Katika *Kuruani* (4:28) imetajwa kwamba ‘binadamu ameumbwa dhaifu sana’ hivyo hana uwezo wa jambo lolote katika maisha yake. *Kuruani* inasema kwamba tumuombe Mola Mwenye kutufaa kwa mengi Naye Atatupa. Mtume Muhammad naye anatuhimiza tuombe dua kwani ndiyo uti wa mfupa wa maombi ili Mungu apate kutusikia na kutupa yale tunayoyataka. Katika *Siri* mtunzi anatuonesha nani anayefaa kuombwa, na kwa nini. Mtunzi anasema:

201. Kwa rehemayo, Karimu
Turahamusi, kaumu
Urahamuo, dawamu
Wajao twise simazi.
436. Wala mmoya hakuna
Afanao na Rabana
Ni ye pweke Subhana
Rabi Mterehemezi.

Beti hizo mbili zinatufunulia nani anayefaa kuombwa. Beti hizi zinaonesha kwamba sote tumuombe Mola Mkuu ambaye huwasaidia watu. Yeye ndiye ‘Mterehemezi’ anayewasaidia na kuwaonea imani katika mambo yao; basi waja hawana wa kuwasaidia ila Mola Mkuu. Na sababu ya kuombwa Mola Mkuu ni kwamba kila kitu kiko katika dhati yake. Mtunzi anasema:

208. Kula yambo mpulike
Li katika dhati yake
Kutekeleza ni kwake
Moliwa wetu Azizi.

Ubeti huo unaonesha kwamba mambo yote yamo mikononi mwa Mungu na kwamba mpaka Yeye Atake ndipo Akupe. Ndiyo maana ya ‘kula yambo... Li katika dhati yake’ (ubeti 208). Mungu ndiye anayeshikilia kila kitu, na ana hiari ya Akupe ama Asikupe. Ndipo mtunzi alipoanza aliomba kwa ‘na kwake Yeye twaomba msaada’. Na ndipo binadamu huhitajia nguvu za kiungu ili aweze kufanya kazi yake hata ya kifasihi.

5.3.1.3 Kumwomba Mtume Muhammad

Kuanzia ubeti wa 11 hadi wa 17, mtunzi amehusisha beti hizi na kuwaomba rehema Mtume Muhammad pamoja na sahaba zake wakiwemo pia jamii yake na mwisho jamii ya Isilamu. Mtunzi anasema:

11. Waswalatu wasalamu
Humwendea muungamu
Kipendi chakwe Karimu

Muumba yuwa na mwezi.

12. Na sahaba wote pia
Humsalia nabia
Pamwe na kumnyenyekea
Rabi mtenzi himizi.
13. Humsalia bashiri
Sayidi Abubakari
Na maulana Umari
Khalifa ya wasikizi.
14. Humsalia amini
Maulana Athumani
Na amiri muumini
Ali simba muokozi.
15. Na sayidina Fatuma
Humsalia daima
Baba wakwe muadhama
Sala'ami muombezi.
16. Na auladi wa ina
Hasani na Huseina
Humsalia amina
Sayidi mnyenyekezi.
17. Na jamii Isilamu
Wafuweteo Karimu
Humsalia Hashimu
Asoumbwa na simazi.

Ubeti wa 11 umehusishwa na kumuomba Mtume Muhammad peke yake. Huku kumwomba Mtume ni amri iliyokuja kutoka kwa Mungu mwenyewe wakati alipowaamrisha malaika wake pamoja na waumini wote wa Kiislamu wamwombee Mtume Muhammad kwani Yeye Mola naye pia humwomba (*Kuruani*, 33: 56). 'Mabwana' kwa neno la mtunzi 'sayyidi' Abubakar, Umar, Athman, na Ali ni sahaba wakubwa wa Mtume Muhammad; yaani marafiki, lakini ni wendani zaidi wa Mtume, kwa sababu ya kujitolea kwao kuitumikia dini ya Kiislamu. 'Mabwana' hawa wamepewa umbele katika ubeti wa 12 hadi wa 14.

Imam Shafii (muasisi wa dhehebu la kisunni la Shafii) ameifasiri kauli ya Mtume Muhammad, ‘Ukitaka kuniswalia mimi basi sema, ‘allahumma swali ala Muhammad wa ali Muhammad’, kuwa maana ya ‘ali Muhammad’ ni ‘jamaa zake Mtume’. Baada ya kutaja sahaba, mtunzi anaanza kuwataja ‘watu wa nyumbani’. Hao ni Bwana Ali, mkewe Bibi Fatma, na watoto wao Hasan na Husein. Katika *Siri* beti za 15 na 16 zimehusishwa watu hao wa nyumbani. Fasiri nyingine imesema ‘ali Muhammad’ ina maana ya kila muumini wa dini ya Kiislamu. Ndivyo ubeti wa 17 unavyozungumzia kila muumini anakuwa ni ‘ali Muhammad’.

Lugha ya kumwomba Mtume Muhammad tumeiona ina utaratibu fulani na kwamba Bakhtin amepinga lugha za kupewa, kwa sababu ya kutovunjwa kaida zake. Kupewa huku ni katika kufuata matakwa ya dini yenye kuwaweka waumini wake katika daraja. Huku kufuata utaratibu wa maombi ni kuwafiki Usemezano kwamba neno halisemwi kwa mara ya kwanza na mtu yeyote bali neno hurejelea msemaji mwengine aliyelisema neno hilo. Katika muktadha huu, mtunzi amefuata walivyofanya mashekhe wengine na pia yanavyosema mafundisho ya dini kuhusu jinsi ya kumuomba Mungu na kumuomba Mtume Muhammad.

5.3.2 Lugha ya Ufunguzi wa *Siri*

Siri imeanza na jina la Mola kama tenzi zingine za kabla ya karne ya Ishirini, kwa mfano, *Al Inkishafi* (Mlamali, 1980). Mbinu hii inatokana na hadith ya Mtume Muhammad kwamba jambo lolote lazima lianze kwa ‘bismillahi’, ikiwa halikuanza na ‘bismillahi’ basi jambo hilo halikukamilika. Ushahidi wa kuanza jambo lolote na ‘bismillahi’, ni Mtume Muhammad alipopewa utume na Mwenyezi Mungu kwanza aliambiwa, ‘Soma! Kwa jina la Mola wako’ (*Kuruani*, 96:1). Maneno haya ndiyo

yanayoashiria asili ya neno ‘bismillahi’ (alivyonielea Marehemu Sheikh Shee Ali nilipokutana naye 21/1/2013, Mji wa Kale, Mombasa). Katika tafsiri ya *Kuruani* ya Ibn Kathir (h.t.:28) maelezo yake yanaonesha umuhimu wa ‘bismillahi’ katika kila jambo ili kutaka jambo likubaliwe na libarikiwe na Allah. Pili, ni kutaka kumwepushilia mbali shetani ambaye, kulingana na dini ya Kiislamu, ndiye adui mkubwa wa binadamu.

Utenzi wa *Siri* haukuanza na ‘bismillahi’. *Siri* umeanza hivi:

1. Akhi pani kwa upesi
Ilo ali karatasi
Na wino mwema mweusi
Utulizao maozi.

Tukiendelea mbele kidogo katika *Siri* ubeti wa 3 mtunzi anasema:

Nowe ina la Wadudi
Bismilla nibutadi
Ndiye pweke wa abadi
Mfalume mwenye ezi.

Ni katika ubeti wa 3 ndipo mtunzi anapotaja jina la ‘bismillahi’ kutuonesha kwamba kawaida ya kidini mtunzi hawezi kuiepuka.

5.3.3 Lugha ya Kumsifu Allah

Tofauti na tenzi nyingine, *Siri* imevunja ‘bismillahi rahmani rahiim’ katika beti tofauti, si kama *Al Inkishafi* iliyotaja yote katika ubeti mmoja. *Al Inkishafi* imeyaweke majina yote ya Mungu katika ubeti mmoja:

1. Bismillahi naikadimu
Hali ya kutunga hino nudhumu
Na ar Rahmani kiirasimu
Basi ar Rahimi nyuma ikaye.

Katika ubeti huu kauli nzima ya ‘bismillahi rahmani rahiim’ imewekwa katika ubeti huu. Lakini katika *Siri* mtunzi ameyaweke maneno haya yote katika beti tatu tofauti.

Mtunzi anasema:

3. Nowe ina la Wadudi
Bismilla nibutadi
Ndiye pweke wa abadi
Mfalume mwenye ezi.
4. Ndiye pweke *Rahimani*
Muawazi duniani
Wema na wawi yuwani
Atateuwa Azizi.
5. Na al *Rahimi* tataya
Sifa za Mola Jaliya
Mtukufu wa wilaya
Wahidu Llahu Muyuzi.

Maneno tuliyoyaweka sisi kwa herufi za mlazo tunayapata hayo maneno matatu ‘bismillahi rahmani rahiim’. Mtunzi wa *Siri* ameweka hivi maksudi apate kubainisha kwamba pana tofauti baina ya maneno haya mawili ‘rahman’ na ‘rahiim’ na pia kutaka kuonesha ufasaha aliyonao kuhusu maneno ya kiarabu au ya kidini. Kulingana na tafsiri ya *Kuruani* ya Ibn Kathir (h.t.: 31) ameonesha kwamba maneno ‘rahman’ na ‘rahiim’ yanatokana na neno moja ‘ruhuma’ au ‘huruma’. Ibn Kathir ameonesha kwamba ‘Rahman’ lina nguvu zaidi na kazi zake nyingi kuliko ‘Rahiim’. Mtunzi wa *Siri* anaoneshatofauti hii:

4. Ndiye pweke Rahimani
Muawazi duniani
Wema na wawi yuwani
Atateuwa Azizi.

Tofauti ya ‘Rahman’ na ‘Rahiim’ ni kwamba Rahmani hufasiriwa kuwa ‘Mwenyezi Mungu Mwenye Kurehemu wema na waovu humu duniani’ na ndiyo mishororo hiyo mitatu ya kwanza katika (ubeti wa 4) inavyosema na ndivyo alivyosema Ibn Kathir (kt). Kwa upande mwingine, Rahiim ni sifa ya Mungu Mwenye huruma nyingi kwa waumini wake. Hii ndiyo maana Rahiim hufasiriwa kuwa ‘Mwenye kurehemu wema

watupu kesho ahera'. Kwa sababu hiyo mtunzi akamtaja Rahim kuwa ni 'sifa' ya upole kwa waumini.

5. Na al Rahimi tataya
Sifa za Mola Jaliya

201. Kwa rehemayo Karimu
Turahamusi kaumu
Urahamuo dawamu
Wajao twise simazi.

Allah ni mpole kwa waja wake wema na ndivyo alivyosema Mwanalemba, mtunzi wa utenzi huu. Isitoshe, Rahman ni jina la Mola pekee hakuna mtu awezae kuchukua jina hilo. Musaylamatul Kadhdhab alipojiita kwa jina Rahman wa Yammamah, kulingana na Ibn Kathir (h.t:32), Mungu alimkashifu na kumwita 'mrongo' na ndiyo likawa jina lake Musaylama Mrongo. Mtunzi huyu aliposema 'Ndiye pweke *Rahimani*' ni kwamba hakuna mwengine aitwaye Rahman.

Mbali na kumsifu Mungu kwa majina hayo, pia mtunzi ametenga beti tano zinazofuata katika mada hii ya kumsifu Allah. Anasema:

6. Ndiye Bwana Bwana wetu
Ndiye Sulutani wetu
Ndiye Mukhuluku watu
Wainga na wamaizi.

7. Ndiye mukhuluku sama
Na aridhi na naima
Na malaka muadhama
Kusabihi ndiyo kazi.

8. Akakhuluku Dayani
Na huri na walidani
Akawaweka peponi
Kwa shanile na majazi.

9. Akakhuluku Jalali
Nabiyi na Mirisali
Tena Akawafadhili
Kwa njia ya uongozi.

10. Himdi ndakwe Moliwa
Lillahi Mwenye afuwa
Na swala ni ya Rasuwa
Muhamadi Muhijazi.

Beti hizo tano zinamsifu Mungu kuhusu uumbaji Alioufanya. Yeye ndiye Aliyeumba watu, malaika, ardhi, mbingu, hurilaini (wanawake wa peponi), manabii na mitume. Kwa ufupi, kila kitu katika ulimwengu huu na huo wa peponi amekiumba Yeye. Halafu anatoa shukurani kwa neema hizo. Sifa zote hizo zinarejelea aya katika sura ya kwanza ya *Kuruani* inayoitwa *Fatiha* au Ufunuo. Sura hiyo pia inajulikana kwa majina mengine *Mama wa Kuruani*, *Sabaatul minal mathani* (Aya Sabaa Zinazokaririwa) katika swala na *Kuruani Tukufu* (Ibn Kathir, h.t.:10).

Kulingana na Ibn Kathir (h.t.:11) kutoka kwa Mtume Muhammad mwenyewe, ‘ni sura ambayo haijateremshiwapo mtume mwengine yeyote’ na ni sura ambayo husomwa katika kila rakaa katika kila swala ya waislamu mara tano kwa siku. Kulingana na Ibn Kathir, Mtume Muhammad amesema, ikiwa mtu hakuisoma sura hii katika rakaa moja basi swala yake haikufaa. Aya anayoirejelea mtunzi katika ubeti wa 10, ‘Himdi ndakwe Moliwa’, ni aya ya pili katika sura *Fatiha* kulingana na Imam Shafii na wanazuoni wengi wanasema kwamba sura *Fatiha* huanza kwenye ‘Bismillahi’. Kuna kundi lingine la wanazuoni lenye kusema kuwa aya ya kwanza ya sura hii ni ‘Alhamdulillah rabbi alamina’ (Ibn Kathir, h.t.: 26). Kulingana na kauli yenye nguvu, asemavyo Marehemu Sheikh Shee Ali (mahojiano 21/1/2013, Mombasa), sura *Fatiha* imeanza kwenye ‘Bismillahi rahmani rahiim’.

Aya anayoitaja mtunzi katika ubeti wa 10 ni ile aya ya pili katika sura *Fatiha* inayosema ‘Alhamdulillah rabbi alamina’ tafsiri yake, ‘Kila jinsi ya sifa njema ni za

Mwenyezi Mungu, Bwana wa viumbe wote'. Neno hili 'bwana' laweza pia kutafsiriwa 'Mlezi'. Kulingana na Ibn Kathir (h.t: 35) Mungu anapenda kusifiwa juu ya Uungu wake na anapenda kushukuriwa, ambayo ndiyo tafsiri nyingine ya 'himdi', kwa sababu ya neema nyingi alizompa binadamu. Ndiyo maana mtunzi hakuacha kuitaja neema ya kuweza kuandika na kumshukuru kwa kipawa hicho.

Baada ya kuangalia lugha hizi zinazoonesha tofauti tofauti za maombi pamoja na shukurani kwa Allah, utafiti umeyakinisha kwamba pana uratibishaji katika maombi ambao si wa kiholela. Aina ya uwasilishaji huu inatokana na mafundisho ya Mtume Muhammad mwenyewe ambaye aliwafunza watu namna ya kuomba. Aliwaambia kwanza waanze na jina la Mungu, halafu wamsifu Mungu, kwa mfuatano huo wamswalie yeye, na baadaye watoe mahitaji yao (*Jami Atirmidhi*, Hadith ya 3488). Na huu ndiyo mfumo alioutumia mtunzi wetu aliyeunakili kutoka kwa sura *Fatiha* (*Kuruani*, Sura ya 1), ambayo ina uwasilishaji wa aina hii.

5.3.4 Lugha ya Litifati na Tadmini

Tadmini ni unukuzi wa moja kwa moja wa maandiko fulani na litifati ni maneno yanayonukuliwa kutoka kwenye kauli ya m(wa)tu (Wamitila, 2008:401- 402). Katika beti kadhaa za *Siri*, mtunzi amenukuu moja kwa moja maneno kutoka kwengine na hasa Kiarabu. Lengo lake ni kubainisha kwamba hii ni lugha ya msemaji mwengine.

Jedwali 5.1: Maneno ya Tadmini

Maneno Yaliyonukuliwa Kitadmini		
Ubeti	Maneno	Kiswahili Sanifu
103	Wakenenda mashujaa <i>Samu'a laka wa twa'a</i>	Wakenda mashujaa wasikilizi na wenye kutii amri yako
115	Yakapijana upesi <i>Ba'azuhu kwa ba'azi</i>	Yakapigana vikali majeshi baadhi kwa baadhi
176	Kamwamkuwa Aliyi Bunu Abi Twalibiyi <i>Karama Allahu taqiyi</i> <i>Wajahahu kana mwezi.</i>	Aunawirishe Mungu uso wa sayidna Ali mcha Mungu
212	Na isimu tadhakuri <i>Ni siri l asrari</i> <i>Wa nuru l anwari</i> Yenye heri na majazi.	Siri ya masiri na nuru ya manuru
266	<i>Salla Allahu alaika</i> Kipendi chakwe Rabuka	Akuombee wewe Mungu
319	<i>Ya Rabi anta Arhamu</i> <i>Fa ma lahum Maula</i> <i>Ghairuka ya Rabi.</i>	Ewe Mola wewe ndiwe Mwenye kuwaonea huruma hawana Mola mwengine isipokuwa Wewe
336	<i>Radhia Allahu 'anhu</i>	Radhi za Mwenyezi Mungu ziwe juu yake
380	Kondokani katwiliki Abubakari sadiki Akanena mbwaramaki <i>Subhanaka muyuzi.</i>	Umetakasika na ubaya.

381	<i>Ma 'adhuma shanika</i> <i>Ya Rabbi wa 'izzatika</i> <i>Ma jalla sultwanika</i> Wa ila Allahu Azizi.	Utakatifu ni wako Allah na Shani Yako kuu ewe Mola kwa uwezo wako na ufalme wako
382	<i>Wa ila Allahu Samadu</i> <i>Farduka ya Wahidu</i> Moliwa la 'abudu Ila siwaka mwamuzi.	Na Mtegemewa Pwekee siabudu mwengine isipokuwa wewe.
417	Na umenamkuwami Ewe tumwa sala'ami <i>Sayidina l anami</i> Mwenye sifa na uyuzi.	Bwana wa viumbe wote

Tanbihi: Maneno ya herufi za mlazo ndiyo maneno ya kitadmini.

Jedwali 5.2: Maneno ya Litifati

Maneno Yaliyonukuliwa Kilitifati		
Ubeti	Maneno	Kiswahili Sanifu
238	Na kunia langu yuwa Ni Haidari mzawa Shujaa nisiyo tuwa Nidhiliyo wanwa shizi.	Na lakabu yangu fahamu Ni Haidari aliyezaliwa Jasiri asiyeogopa Huwashinda wenye kunywa pombe
123	Niiliani huweta Nisiokoma kuteta Katika wangwa wa zita Ni nyani takobarizi.	Njooi nawaita Nisiyokoma kupigana Kwenye uwanja wa vita Ni yupi atakayekupigana?

Tanbihi: Maneno yote katika ubeti mmoja kutoka *Siri* ni ya kilitifati.

Mbali na kwamba ni maneno ya kunukuliwa kitadmini lakini pia ni manukuu kutoka kwa dua alizowafundisha Mtume Muhammad Waislamu ili waweze kuzitumia ziwafae wakati wa dhiki au wakati wa furaha. Nukuu ya kilitifati inatokana na maneno aliyoyasema Sayyidna Ali wakati wa vita vya Khaibar kumwambia Mirhab (Ibn Kathir, Juz. 3, 2000:254). Nukuu hizi zina umuhimu wa kutoa maana ya jambo kama lilivyotajwa na waliosema hivyo na kwamba maana si ile tunayojua sisi bali pia namna wengine wanavyotumia maneno hayo.

5.4 Kihitimisho

Sura hii imejadili maoni ya Bakhtin kwamba lugha ya kidini si moja kati ya lugha za kisemazano. Wazo lake kuhusu lugha hii ya kidini ni imefungika na haikubali kukosolewa kwa sababu ni lugha ya kiimla na kitaasubi. Tukitumia maelezo ya wanazuoni wa Kiislamu kuhusu miondoko ya kijamii na namna yanavyoendeshwa tumeweza kutoa maoni badali.

Utafiti wetu ulipochanganua kauli za wanazuoni hawa tulipata kwamba kuna mwanya wa mtu kujieleza kivyake kulingana na urazini. Uwezo huu aliyopawa mtu na Mungu unamfanya ajijadili na ajiamuliye hatima yake bila ya kuathiri maslahi ya wenzake katika jamii. Masemazano haya ya kifikra na nia ya msemaji imejitokeza katika lugha ya kidini na hivyo tulidhibiti kwamba Usemazano uangaliwe upya kuhusu misimamo yake ya kidini. Kigezo hiki cha lugha ya kidini kilipotumiwa kuchambulia utenzi huu idhihiri mifano kama: kuanza kutunga utenzi, namna ya kumuomba Mtume Muhammad, na kauli za kutoka nje zilizodondolewa moja kwa moja kwa lengo la kuonesha mwingiliano baina ya matini hii ya *Siri* na matini nyinginezo. Matendo haya ya kiuamilifu katika muktadha wa Kiislamu ndiyo yaliyotufanya tufafanue kwamba

sura hii inahusu matendo mbali na imani kama ilivyoelezwa katika muktadha wa kisufi. Tunahitimisha kwamba lugha ya kidini ina usemezano na ni aina ya lugha inayochangia uelewaji wa utenzi huu. Sura inayofuata inaendeleza wazo letu la kufafanuliwa utenzi huu kiainati za lugha lakini tulijikita katika misingi ya kibakhtin.

SURA YA SITA

AINATI ZA LUGHA KWA MISINGI YA KIBAKHTIN

6.1 Kitangulizi

Sura iliyopita tulijadili na kuafiki kwamba lugha ya kidini ni ya kisemezano kutokana na mwingiliano wa kauli nyingi zinazosemezana kuhusu maswala ya kidini. Sura ya nne na ya tano ni maelezo ya imani na matendo ya kidini mtawalia. Sura hii ni mfuatanisho wa kauli na matendo katika kitendo cha lugha ya kijamii. Wakati katika sura hizo zilizopita tulijikita kwa kutumia kipengele cha kidini, katika sura hii tulijikita katika vipengele alivyovianisha Bakhtin kuwa ainati za kimsingi za undimi. Azma ya sura hii ilikuwa kuzibainisha ainati hizo za lugha na kuonesha ufungamanisho wao kila ilipowezekana. Tumethibitisha kwamba lugha moja inaweza kushirikiana na lugha nyingine katika kutoa maana au ufafanuzi wa neno kama alivyoshikilia Bakhtin.

6.2 Aina za Lugha Kulingana na Bakhtin

Kulingana na Bakhtin aina za kimsingi za usemaji ni tano: usemaji wa kitaaluma, usemaji wa kishajara, usemaji wa kimahsusi, usemaji wa kifasihi na usemaji wa kikawaida. Utafiti huu umeongeza aina ya sita, usemaji wa kidini na haya tumeyajadili vilivyo katika sura mbili zilizopita.

Tumezifafanua ainati hizi za lugha kwa mpangilio wa urasmi wake katika miktadha ya matumizi katika jamii na kuelekea kwenye zisizo rasmi. Rasmi kwa sababu uwasilishaji wake huwa na hadhi fulani katika jamii na huchukuliwa kuwa muhimu

zaidi kuliko zingine. Upambanuzi huu wa kihadhi ndiyo aliyoelezea Bakhtin katika Holquist (1981:54) kwamba, kuna lugha za moja kwa moja (lugha za kweli tupu) kwa mfano za kitaaluma. Kuna zile zenye bezo, kwa mfano, za kikawaida ziko katika daraja ya chini. Huku akasisitiza kwamba lugha hizi hazibaguani kimatumizi na zote zina jukumu sawa katika kufikiliza maana (kt. :55). Kwa hivyo, tutaanza kuelezea usemaji wa kitaaluma, usemaji wa kishajara, usemaji wa kimahsusi, usemaji wa kifasihi na hatimaye usemaji wa kikawaida. Tumeanza kutoka lugha inayotinga msemaji kwa sababu ya urasmi (usemaji wa kitaalamu) hadi yenye urasmi nusu (usemaji wa kishajara) na kufikia lugha ambayo haihitaji urasmi wowote wakati wa kuzungumza na kumuachia mzungumzaji uhuru wa kujieleza atakavyo (usemaji wa kifasihi na wa kikawaida). Tuliafiki mpangilio huu kwa sababu wakati wa maelezo muwala wa ufasihi ulijitokeza uzuri kutoka ukali hadi usoukali jambo aliloshindikizia Bakhtin.

6.3 Usemaji wa Kitaaluma

Bakhtin katika Emerson na Holquist (1986) amesifia lugha za kitaaluma kwa sifa ambazo zina tofautiana na zile za kifasihi. Lugha za kitaaluma hutumia misamiati ambayo hujulisha kwamba hii ni lugha mbali na ya ubunifu wa kifasihi na pia haina madoido ya kifasihi. Lugha ya kitaaluma hujihusisha zaidi na hoja na maelezo yake yenye kufichua ukweli wa msemaji kuliko kusikiliza anavyopamba lugha. Lugha hii huonesha shida iko wapi katika mazingira ya mwanadamu na kuelezea shida hiyo na labda kutolea masuluhisho ya shida hiyo. Mtindo unaotumika kuwasilisha ujumbe huwa ni wa moja kwa moja bila ya kuzunguka huku na huko. Mara nyingi huwa ni kuratibisha hoja moja baada ya nyingine (Biber na Conrad 2000). Katika *Siri* lugha za kitaaluma zinajitokeza waziwazi na kushadidia tasnifu yetu kwamba maana itajulikana tukiangalia aina za lugha zinazotumika kwa pamoja.

6.3.1 Lugha ya Faida ya Hirizi

Katika *Siri* mtunzi anataharukisha kuhusu hirizi na ufaafu wake hadi mwishoni ndipo anapofafanua faida ya hirizi kitaalamu. Mwalimu Jibril, kama anavyomuita mtunzi, anatumwa na Mungu kuja kumbainishia Mtume Muhammad kuhusu faida ya hirizi na hivyo kutuonesha umuhimu wake. Mtunzi anasema:

Jedwali 6.1: Faida za Hirizi

402. Ni matukufu pulika Maina yakwe Rabuka Na mtu mwenye kwandika <i>Menali mangi majazi.</i>	404. Mtu hoyo mfadhala Kinwa maina ya Mola <i>Wepukane na madhila Milele hana kinyezi.</i>	405. <i>Hangiwi maisha yake Ni msiba mpulike Katika moyoni mwake Ila kwitwa ni Azizi.</i>
406. <i>Walau hamu naghamu Hawi nayo kwa dawamu Mtu hoyo muadhamu Mungu amemhifazi.</i>	407. Na siku hiyo bashiri <i>Ya Kiyama kudhihiri Hufungamana umuri Na maina ya Muyuzi.</i>	472. Dua hinu Mustwafa <i>Ni kama mtu wa sifa Alowakifu Arafa Siku ya Juma muyuzi.</i>
473. Thawabuze tatongowa Mtu takoitukuwa Dua hinu ya sitawa <i>Hapati la kumuuzi.</i>	474. <i>Siku ya kufa basiri Hawaonani umuri Na Munkar wa Nakiri Hawamwandiki maozi.</i>	475. <i>Wala kabisa haoni Zituko za kaburini Mtu hoyo kwa yakini Ya Rabi memhifazi.</i>
476. Yuwa mtume rasuwa Dua hinu ikuziwa Ulimwenguni ni dawa <i>Kwa kula mawi marazi.</i>	477. Na Ahira ni zaidi Hutekeleza ahadi <i>Na kuokoka na abadi Na haufu na kinyezi.</i>	479. <i>Humpa Mola Mkwasi Pepo ya Firdausi Kangiya ndani upesi Ziunguni kabarizi.</i>
507. Manufaaye basiri <i>Nda Rihi li Ahmari Huziwiya kula shari Na baa za wazimzi.</i>	516. <i>Na yambo ulitakalo Lolote ulipendalo Ukalinuwiliyalo Hulipata uli razi.</i>	517. Hukupa Mola upesi Kwa kuduraye, Mkwasi <i>Ukafurahi nafusi Moyo ukesa simazi.</i>

Tanbihi: msisitizo ni wetu

Maneno yote tuliyoyaweka katika herufi za mlazo yanaonesha faida inayopatikana na hirizi ya majina ya Mwenyezi Mungu. Kama tulivyosema awali, lugha ya kitaaluma haina madoido au lugha ya kuficha litakalosemwa, na mtunzi wa *Siri* naye amejitokeza kuelezea vile inavyostahiki. Mtunzi ameeleza faida kumi na sita za hirizi. Tangu

mwanzo anatuambia kuwa hirizi hii ina manufaa na manufaa yake ni mengi tena amesema ni kufupiliza tu kwa sababu sifa za majina ya Mungu ni nyingi, kama alivyosema al Qurtubi (1995) katika *Al Asnaa*, kitabu cha ikisiri ya majina ya Mwenyezi Mungu. Faida hizi ni za kiwiliwili, za hali ya sasa ulimwenguni, wakati wa kutolewa roho, wakati kaburini, na wakati wa kufufuliwa siku ya Kiyama. Kwa hivyo, majina haya yanafanya kazi katika nyakati tatu tofauti: wakati wa uhai, wakati wa mamati, na wakati wa kufufuliwa.

6.3.2 Lugha ya Kitabibu

Lugha ya kitabibu hujihusisha zaidi na maelezo ya mwili wa mwanadamu. Huelezea viungo vya mwili, mifanyiko ndani ya mwili na huelezea matibabu yanayofanywa juu ya athari zinazopatikana kwenye mwili wa mwanadamu (https://en.m.wikipedia.org/wiki/Medical_terminology). Tutakayoshughulikia katika sehemu hii yatahusu misamiati inayoonesha magonjwa na matibabu. Magonjwa yenyewe yaweza kuwa ya kiviungo au ya kiakili (kipepo).

6.3.2.1 Utabibu wa Viungo

Mtunzi wa *Siri* ametumia lugha ya kitabibu wa viungo kwa kutuonesha dawa ya hirizi inavyosaidia kutibu magonjwa hayo. Tuelewe kuwa mtunzi wa *Siri* hakusema popote yeye ni daktari, yeye anarejelea aliyoyasoma kwengine. Haya yanaonekana katika beti zifuatazo:

- 506. Hirizi hinu shafia
Ina mangi manufaa
Kikweleza mwenye twaa
Kula yambo wamaizi.
- 509. Humwepulia Manani
Na kiwee cha twauni

Na huma iliyo ndani
Ilo bora ya marazi.

510. Mtu hoyo ya rasuli
Humwepuliya Jalali
Na kupijwa panga kali
Zisizo ukimbilizi.
511. Tena ni dawa yakini
Ya wengo wa matumboni
Anwao kwa kuamini
Hoyo Mungu Memrizi.
513. Dua hinu nabiyaka
Ni dawa haina shaka
Ya mato mwenye kwalika
Na manginge ya kuuzi.
514. Yuwa ewe mswafiwa
Kipendi chakwe Moliwa
Kwa kula ndwee ni dawa
Hinu tukufu hirizi.

Beti hizo zinapochunguzwa zinaonekana kuzungumzia maswala ya utabibu. Awali, pana matumizi ya maneno kama ‘dawa’, ‘ndwee’, ‘twauni’, ‘wengo’, maneno ambayo yanagusia sehemu za mwili. Pia, ametumia maneno ya kushawishi na ya uhakikisho. Ni mfano wa muuzaji dawa au bidhaa yoyote anapomshawishi mtu anunue dawa hiyo ili imfae kwa sababu ya mjarabu aliyonao. ‘Ni dawa haina shaka’, ‘kwa kula ndwee ni dawa’, na mbali na dawa ya viungo vya mwili, pia ni dawa ya visivyoonekana kama hasadi ya macho. Anaposema, ‘Ya mato mwenye kwalika’ maana yake ni ‘dawa ya mwenye jicho la husuda (kutia dege)’. Husuda ni kuona wivu na kitu alichonacho mwenzako na wewe ukakitamani kitu hicho. Mtume Muhammad alionya kuhusu jicho na kwamba mtu akimwonea mwenzake kijicho basi ajue husuda yake itakula mema yake kama moto unavyokula kuni. Pia, husuda ya jicho huweza kushinda kudura kwa sababu uhasidi ni uovu mkubwa. Hivyo, hirizi hiyo ya majina ya Mungu itaweza kushinda magonjwa yanayoletwa na hasadi. Lugha ya kitaaluma imejitokeza kwa

sababu ya weledi aliyoonesha mtunzi katika kutoa maagizo ya dawa hiyo pamoja na sehemu za kuponywa na dawa hiyo.

6.3.2.2 Utabibu wa Pepo

Magonjwa aliyoyataja mtunzi si ya viungo na ya kuonekana pekee hata magonjwa yasiyoonekana pia ameyataja. Mtunzi anasema kuwa hirizi ya majina ya Mungu inaweza kutibu hata pepo wabaya, kama pepo mwekundu. Mfano ni katika ubeti ufuatao:

507. Manufa'aye basiri
Nda Rihi li Ahmari
Huziwiya kula shari
Na baa za wazimzi.

Katika mshororo wa pili wa ubeti wa 507 mtunzi anasema hirizi hii inaweza kutibu rihil ahmari 'pepo mwekundu' na huzuia kila baa lisikupate. Mtume Muhammad amesema kwamba majini wako na wanaishi kama sisi, wanakula, wanakunwa, wanalala, wanaoa, wanaolewa; ni ulimwengu kamili mbali na huu wetu. Pia ametwambia kwamba kila mtu ana jini amemwambata (Qurtubi, Juz. 22, 2006:579) na jini huyo humwamrisha afanye mabaya (kama alivyonambia Ustadh Bwana Heri, 7/3/2016, Mombasa). Mtume Muhammad pia alikuwa na jini amemwambata lakini wake alisilimu kwa hivyo humwamrisha afanye mazuri tu (www.islamqa.info/en/2340).

Wakati mtu anaposawazwa na majini na kufanywa kiti chake (Middleton, 1992), walimu (hawaitwi matabibu/daktari kama tulivyopata nyanjani) huitwa kuja kumsomea yule aliyeathirika na 'upepo mbaya' na halafu ndani ya kisomo hicho pana kutoa sadaka (kuchinja mnyama kama kafara ya mtu yule). Mgonjwa huyo huandikiwa talasimu ya pete au *Kuruani* avae ili ahifadhike na athari mbaya za mapepo wabaya au aiangiike

hirizi hiyo nyumbani. Talasimu lina ushindani katika mawanda ya taalimu ya Kiislamu na wengi siku hizi wanapinga. Hata wakati wa utafiti nilipomuuliza ustadh mmoja kuhusu hirizi alikana kunambia chochote kwa sababu ya ikhtilafu za wanazuoni kuhusu hirizi na uhalali wake.

Kadhalika, mgonjwa wa majini aweza kusomewa *Kuruani*, kwa mfano, Ustadh Bwana Heri (mahojiano naye 7/3/2016, Kisauni, Mombasa) alinitajia Suratul Baqarah (Sura ya 2), pamoja na Surat Twaha (Sura ya 20) na Suratul Aaraaf (Sura ya 7). Mtume Muhammad aliteremshiwa sura mbili muhimu sana kwa mambo ya sihiri na akasema kila mtu afanye bidii kuzisoma kabla ya kulala ni kinga ya athari zozote za majini. Sura zenyewe ni Suratul Falaq (Sura ya 113) na Suratul Nas (Sura ya 114). Kulingana na Mtume Muhammad hizi ndizo sura za kuvunja uganga wowote. Sura zote hizi zatufundisha tumtegemee Allah kujilinda na vituko vya mapepo.

Mtunzi inaonekana anatupa siri za zaidi kuhusu majina ya Mwenyezi Mungu. Katika vitabu vya sihiri majina ya Mwenyezi Mungu yamepewa kipaumbele katika kumsaidia yeyote aliyepatwa na ‘upepo mbaya’. Ndani ya kitabu *Usul Hikma* cha al Buni (h.t:130) au *al Aufaaq*, inasemekana cha Al Ghazali, (h.t:21) kuna maelezo mengi kuhusu dawa za kupambana na pepo na kati ya dawa hizo ni majina ya Mwenyezi Mungu. Tanbihi moja tuliyoipata nyanjani, ni kwamba muuzaji mmoja alikataa kumuuzia mtafiti vitabu kuhusu mambo hayo ya sihiri. Sababu aliyompa ni kwamba kuna mambo mengine ndani ya vitabu hivyo, kwa maoni yake, ni ushirikina na hivyo inakwenda kinyume na imani yake ya dini na ndiyo maana yeye haviuzi tena.

6.3.3 Lugha ya Dawa

Dawa nyingine mtunzi huyu aliyosisitiza katika *Siri*, ni ya kuandika kombe. Kombe ni dawa anayotoa tabibu ili kutibu maradhi ya kawaida na pia maradhi ya sihiri/uchawi au ‘upepo mbaya’. Ustadh mmoja alinieleza namna ya kuandika kombe. Unachukua chombo kisafi, hasa cha kaure, kisha waandika aya fulani za *Kuruani*, kwa mfano ayatul kursi (*Kuruani*, 2:255), kwa miski na zaafarani (wino wa kuandikia kombe hilo), kisha waosha chombo hicho na maji ya mawaridi au mafuta ya zaituni, halafu yale maji yaliyokingwa mgonjwa hupewa kunywa. Au, tabibu aweza kusomea maji ya kawaida, halafu akampa mgonjwa anywe na mengine aweke kwenye maji halafu aogee. Kwa mintarafu hii mtunzi anasema:

551. Hirizi hinu wendaka
Mtu kombe kilandika
Anwapo na kuipaka
Hasaliwi ni marazi.

Mtunzi katika ubeti wa 551 anasema dawa ya kuandika kombe pia ina manufaa inamsaidia mwenye kulitumia asipatwe na maradhi. Mgonjwa anaweza kunywa au kujipaka au kuoga kama tulivyosema sisi. Kwa hivyo, kombe ni dawa ya sihiri na pia ni dawa ya magonjwa ya kawaida kama homa, baridi yabisi, bukhari. Vile vile, ni dawa ya magonjwa ya wasiwasi, wazimu, woga wa wachawi, pia hutumiwa kuingia tu kutokana na athari za kisihiri.

6.3.4 Lugha ya Urasmi

Urasmi hufuata kaida fulani ya mazungumzo na huwa na matumizi ya sentensi changamano, sentensi kauli tendi, haina lugha za kimtaani, huchagua misamiati faafu, pia hutumia mitindo ya uwasilishaji inayoafiki muktadha wa mazungumzo hayo, na hujaribu kuwa wastani bila ya kuonesha hisia zozote (www.awelu.srv.lu.se/register).

Hizi ni kaida za lugha ya urasmi pamoja na lugha za kitaaluma. Lakini pana lugha ya ada ambayo ndiyo anayotumia malaika Jibril kuanza kumhutubia Mtume Muhammad. www.debretts.com/forms-address/hierachies inatoa baadhi ya mifano ya namna ya kuhutubia watu kulingana na daraja zao. Kwa kawaida, kwenye dhifa kubwa pana ada za lugha ambapo waheshimiwa wakuu zaidi katika ngazi hupewa nafasi ya kwanza katika kutambuliwa, halafu waheshimiwa wengine mahashumu. Mwalimu Jibril anaonesha kaida hiyo anaposema katika beti za 163 na 164:

163. Katamka Jibril
Akamwambiya rasuli
Hakika Mola Jalali
Akusalimu Azizi.
164. Akukhusiye Latwifu
Tahiya na utukufu
Na metewa maarufu
Ndako wewe muongozi.

Maneno ya haya ya kirasmi pia yamerudiwa katika beti za 203-205, ubeti wa 324. Kila mtumwa Jibril, ambaye ndiye malaika mtukufu wa Mungu aliyetumwa kwa mitume wote 313 na manabii 124,000 (kulingana na Sufi al Bastami katika www.wikipedia.org), anaposhuka kuja kumpa Mtume Muhammad ujumbe kutoka kwa Mola, huamkua kisha huanza risala yake namna hii: ‘Mungu anakusalimu’, ‘Mungu anakuletea habari’, ‘Mungu anakupa bishara njema’. Maamkuzi haya huyaanza kabla hajasema ujumbe wenyewe. Lugha ya aina hii, huonekana kwenye muktadha wa urasmi, wakati anayetoa habari fulani kwanza huanza kwa salamu kuwapa wanaomsikiza. Ufunguzi wa aina hii ni kutaka kumpa mpokeaji heshima kuu; kuanzisha mazungumzo baina ya watu wawili wanaojuana, na kuonesha urasmi uliopo baina ya pande zote mbili. Lugha ya aina hii huonesha masafa walioko wazungumzaji wawili na namna watakavyopaana ujumbe. Ikiwa masafa ya urasmi ni madogo, basi msemaji

atamweleza msikilizaji wake yote aliyonayo. Kinyume na wakiwa masafa ya mbali; urasmi mwingi utawapinga kuzungumza vile wanavyotaka. Kwa hivyo, kwamba anayezungumza naye ni Mtume na Jibril ni mtumwa wa Mungu, masafa yashafunuka kuwa mmoja yuko juu na mwengine yuko chini; lugha inayotumiwa inaonesha pana tofauti ya kidaraja baina yao.

6.3.5 Lugha ya Muhadhara

Kama tulivyotangulia kusema hapo juu kuhusu kaida za mazungumzo rasmi, kuna lugha ya muhadhara iliyotumiwa na mwandishi katika utenzi huu. Lugha ya muhadhara inajipambanua kwa lugha ya utaalamu iliotumika; hadhira sikizi, na urefu wa hotuba yenyewe. Kawaida ya lugha ya muhadhara msemaji huwashibisha wasikilizaji wake na shabaha ya kutoa muhadhara itimiye. Katika *Siri*, mtunzi amemsemesha Mwalimu Jibril kwa beti takriban tisini, kuanzia ubeti wa 441 hadi 531. Tujue kwamba Mtume Muhammad mwenyewe ndiye aliyeomba aje mwalimu Jibril (kwa jina lingine Namus) amfundishe masomo ya hirizi. Mtunzi anasema katika ubeti wa 426 na 427:

426. Kwa dua njema kanena
Ewe Rabi Subuhana
Nakuombawe Rabana
Unetee abarizi.
427. Unetee Jibril
Anikhubiri fadhili
Za hinu hirizi ali
Bora iso kiziwizi.

Mtume Muhammad anamuomba Mungu amlete mwalimu Jibrili amfunze hirizi ni nini na faida za hirizi ni zipi. Jibrili anamfundisha faida za hirizi hapa duniani, katika maisha ya barzakhi (mapitoni kungojea siku ya Kiyama), siku ya Kiyama, na huko ahera; tiba

zilizomo kwenye hirizi; akisami za hirizi, na mwisho kumfunulia jina tukufu la Mola. Yote haya alikuwa akiyasema na Mtume Muhammad alikuwa akisikiliza, hakupewa nafasi ya kusema hata pahala pamoja. Pia, inadhihirika kwamba hutuba yenyewe ilikuwa imepangika inanza kitaalimu kutoka yajulikanayo hadi yasiyojulikana; kutoka kuamini Mungu hadi kumtegemea Mungu kwa kila jambo. Aidha, ilikuwa na madhumuni na akayatoa madhumuni yake yote na halafu akampa na nasaha ambayo imo katika hitimisho la hotuba hiyo. Kwa hivyo, kimuundo hii ilikuwa hotuba katika muhadhara na haiwezi kuwa mzungumzaji mmoja tu alisema na mwengine amekaa akimsikiza, isipokuwa, ilikuwa lengo la kufundisha zaidi kuliko kuwa ni mazungumzo ya barazani au njiani. Mfumo wa aina hii ya lugha huwa na lengo moja nalo ni: kufunza na mtunzi akampa Mwalimu Jibril nafasi hii.

6.3.6 Lugha ya Chuo

Tumeiita sehemu hii lugha ya chuo kwa sababu namna lugha iliotumiwa ilivyopangika. Muundo wa uwasilishaji ndiyo unaofanya sehemu hii kuwa tofauti na sehemu ya kitabibu ama kimuhadhara. Mbali ya kaida tulizokwisha zitaja hapo awali, sehemu hii inaangalia uwasilishaji wa dhana kikitabu cha kitaaluma au tuseme usomeshaji wa dhana katika darasa. Katika beti za 402 hadi 407, mwandishi anataja faida za hirizi namna zinavyomsaidia mtu mwenye kuitumia. Katika beti za 455 hadi 458, mtunzi anatoa maelezo ya sehemu au akisami za hirizi halafu katika beti zinazofuata anaendelea na faida za hirizi. Nadhari ya utafiti huu, imevutwa na uwasilishaji wa dhana, ufafanuzi wa dhana, kutoa vigawanyo vya dhana hiyo na hatimaye maelezo zaidi ya dhana hiyo. Kwa mfano, msomaji wa kitabu chochote cha isimu, kwa mfano, *Mtalaa wa Isimu* Mgullu (1999) akifungua kwenye sura ya 'Fonetiki' atakuta mfumo huu wa uwasilishaji. Mtunzi anasema:

455. Hirizi hinu mtumi
Huzidi li aksami
Kwa mara mia msemi
Ifadhiliye wayuzi.
456. Li aksami shafi'a
Izidiye manufaa
Kwa ya sefu li kati'a
Ifadhiliye majazi.
457. Na sefu li kata'ani
Ifadhiliye yakini
Kwa maratu thalathini
Imezidi maongezi.
458. Na fadhili yenye siti
Za sefu li kati'ati
Huzidi mbingu za nti
Kwa mara kumi ndombezi.

Katika beti hizo mtunzi anataeleza zile sehemu au vigawanyo vya hirizi. Na kila sehemu anaonesha nguvu zake katika utendaji. Kwa hivyo, mbali na maudhui na mitindo ya lugha inayotumika, kuwasilisha hoja pia una muundo wa uwasilishaji wake. Mfumo huu wa uwasilishaji, husaidia msikilizaji kujua mfumo wa uwasilishaji, kumfahamu mwasilishaji mara moja na pia kujua upeo wa uwasilishaji. Hivi vyote husaidiana kutengeza hoja moja inayowasilishwa kwa watu ili wafahamu linalosemwa. Nilipomuuliza Ustadh Mahmoud Abdulqadir (31/3/2016) kuhusu sehemu hizi za hirizi hii, alinambia hirizi ni hiyo moja 'sefu kati'i', lakini yaweza kuwa hivyo vigawanyo alivyoviweka mtunzi ni kutaka kukamilisha urari wa vina.

6.3.7 Lugha ya Kibiashara

Huko mbele, tutaeleza kuhusu lugha ya ushawishi, ambayo mtunzi ameitumia ili kuwafanya wasikilizaji/wasomaji wa utenzi wake waweze kukubaliana naye kuhusu somo la hirizi. Msisitizo wake ni kwamba, somo hili lina umuhimu na watu wasidharau.

Mfanano huu wa usisitizo wa jambo, unapatikana pia katika lugha ya kibiashara. Matumizi ya lugha hii ya kibiashara, ni kutaka kumnasa mteja. Mteja ni mtu atakayekubali kununua fikra yako na kuacha ya mwengine. Ukipata kumvuta mteja mmoja wewe mwuuzaji umefaulu katika kazi yako (www.english.stackexchange.com/questions/15187). Mtunzi wa *Siri* ndicho alichokifanya tangu mwanzo wa utenzi hadi mwishoni, kutuuzia fikra yake ya hirizi atakayo yeye. Tumeleza humu kuwa ina faida hapa duniani na kesho ahera, si ya kiroho pekee, bali pia ya kiwiliwili; faida yake si ya vitu tunavyoviona bali pia katika vitu tusivyoviona.

Utenzi wa *Siri* unahusu dawa na hapo huhitaji ushawishi ili mtu akubali kwamba dawa inayopendekezwa ni nzuri, faafu na yashinda nyinginezo. Katika daaya hii ya lugha ya kibiashara, mnatangazwa dawa, umuhimu wa dawa hiyo, ufaafu wake katika kutibu maradhi hayo, na muhimu zaidi, uchapuchapu wa utendakazi wa dawa hiyo. Katika beti za 411, 412, 413, 414 mtunzi anasema:

411. Kakuona nabiyaka
Umeziye kunandika
Moyoni mwangu hakika
Hinu tukufu hirizi.
412. Kaiona mara moya
Maradhi kunondokeya
Kwa shani lakwe Jaliya
Mtukufu wa majazi.
413. Kakiona ya rasuli
Na changu kiwiliwili
Kimerejeya asili
Na ziyada maongezi.
414. Kapata nguvu saa ile
Kondoka nisitwawile
Nisikiza mteule
Muhamadi muombezi.

Katika beti hizo Abubakar anasema kwamba Mtume Muhammad alipomwekea ile hirizi kwenye kifua alijisikia vingine. Homa iliondoka, mwili wake aliusikia mwepesi, na tena mtanashati. Kwa hivyo, dawa aliyompa Mtume Muhammad ilikuwa njema tena yafanya kazi papo kwa papo. Mtunzi anatuonesha sifa nyingine za kibiashara ambazo hutumiwa katika biashara kuvutia wateja. Mtunzi anasema dawa hii hutibu magonjwa ya kimwili, na pia hirizi hii, ina uwezo wa kuzima moto (ubeti 496), au kutuliza bahari iliyochafuka (ubeti 497), au kuondoa majabali yakapukutika kama vumbi (ubeti 443), au kuondoa mbingu na ardhi (ubeti 446).

Bakhtin katika Emerson na Holquist (1986) ameonesha kwamba katika masemazano, au hasa wakati watu wawili wanapozungumza, yale maneno yanayotamkwa mwanzo na mwisho wa kauli hiyo yana umuhimu. Sentensi hizi huonesha mipaka ya kauli, inaanza wapi na inaishilia wapi. Pia, sentensi hizi mbili zina umuhimu katika kuelezea hakika ya maneno ya msemaji wake. Bakhtin ameziita sentensi hizi ‘sentensi za mstari wa mbele’, ndizo zenye kubeba maana zaidi ya kauli. Katika *Siri*, sentensi za mstari wa mbele, utafiti wetu umewafiki, ni katika beti za 25-26 na 551. Mtunzi anasema:

25. Tena ina manufaa
Mtu atakaovaa
Humwepukiya baa
Na zitimbi za gharazi.
26. Yoo ni hirizi njema
Hinu takayoisema
551. Hirizi hinu wendaka
Mtu kombe kilandika
Anwapo na kuipaka
Hasaliwi ni marazi.

Tunaona beti hizo mbili (25 na 551), ambazo ziko mbali mbali, moja mwanzoni na nyingine mwishoni, lakini dhamiri ni moja. Huu ndiyo ufundi wanaoutumia mabingwa wa matangazo ya kibiashara, kusakinisha ndani ya akili ya msikilizaji, kwamba ujumbe muhimu ni ule uliotajwa mwanzoni na mwishoni. Carnegie (1956) anatuonesha umuhimu wa kuwa na mwanzo mzuri na mwisho mzuri katika maneno yako, ili shabaha ya kusema ijulikane. Lugha ya kushawishi ina umuhimu wake katika taifa zima la lugha kwa kushawishi watu kwamba kuna athari nyingi zitarajiwazo. Moja kati ya athari hizo, ni msikilizaji kutoa jibu. Kwa hivyo, katika kuzungumza si kubalighishwa maudhui peke yake, bali pia kupatikana athari ambayo ndiyo faida ya kusema.

6.3.8 Lugha ya Dua ya Mtume Muhammad

Kuanzia mwanzo wa utenzi huu jina la Mtume Muhammad limekuwa likitajwa, mara kwa mara, kwa sababu utenzi wenyewe wahuu matukio aliyokumbana nayo Mtume Muhammad. Tukichunguza *Siri*, tutakuta kwamba mtunzi aliweka mahali kwingi utajo wa Mtume Muhammad. Zaidi, ameonesha umuhimu wa dua ya Mtume Muhammad na kutuonesha kwamba hairudi, hukubaliwa mara moja. Tukirejelea beti za 348 na 349, Mtume Muhammad alipoinua mikono na kuomba Mungu, tayari Malaika Jibril anakuja na habari njema. Isitoshe, anatuoneza ya kwamba mtu anapomba dua, lazima na Mtume Muhammad umtaje. Mtume Muhammad amesema, ‘Dua huwa iko hapa angani, haipandi kwa Mungu, mpaka muombaji aniswaliye (aniombe) mimi Mungu’ (imerejelewa kutoka www.iloveallaah.com akinukulu *Sahih Al Jami* Juz. 4 Hadith na. 4399). Maelezo haya yanadhihirika katika utenzi huu, mtunzi mwanzo anaanza kwa kumswalia Mtume Muhammad na mwisho pia.

Wakati wa kuomba, mtaka hachagui maneno. Isipokuwa, Mtume Muhammad amekuja kutufunza jinsi ya kuomba ili maombi yakubaliwe kwa haraka sana. Mwenye kuomba lazima anyenyekee kwa Mola kwa kumsifu kwa sifa zake nzuri, halafu aombe analolitaka, na mwisho kumtaja Mtume Muhammad. Kufuata taratibu hizi za maombi ndiyo katika kufaulu kwa maombi. Kwa hivyo, kuomba kunahitaji utaalamu ili matakwa ya mtaka yakubaliwe kwa haraka.

6.3.9 Lugha ya Kialama

Alama ni ishara zinazotumiwa na watu kuwakilisha jambo kwa maana fulani. Dhana ya ‘alama’ huanza kwa ishara, ambayo huelezea kitu na hutoa ujumbe fulani. Ishara hiyo, ikishakusakini na kujulikana miongoni mwa watumiaji wake, hubakia kuwa alama. Mtu atakakoiona alama hiyo anajua ina maana gani. Kwa mfano, mtu anapona alama ya mwanamume au mwanamke kwenye mlango kokote, atajua msala upi waingie wanaume na upi waingie wanawake. Kwa hivyo, alama ya jinsia hizi mbili, zimesakini ndani ya mabongo ya watumiaji, kwamba alama fulani huashiria jambo fulani. Vilevile, katika mawanda ya falsafa ya kidini alama hizi zipo. Alama ya mwezi huashiria Uislamu, msalaba ni Ukristo na alama ya nyota huashiria bahati. Falsafa ya kidini, hasa katika Uislamu, imenasibishwa zaidi na masufi. Alama hizo ni miti, majani, maumbo ya vitu, nyota, sayari zote, jua, mwezi na mwisho tarakimu na abjadi ya maandishi (www.muslimphilosophy.com).

Kwenye elimu hii ya tarakimu na abjadi ndiyo ijulikanayo kama elimu ya simiya, shimiya (Kihebrania), au, chembelecho al Buni (h.t: Utangulizi) ni elimu ya kutafuta jina tukufu la Mwenyezi Mungu kupitia tarakimu. Kwa ufupi, ndiyo elimu ya falaki. Ni elimu kuu, na wenye kuijua elimu hii, ni wachache hasa huku Afrika

Mashariki. Mtafiti alipata kutembelea mmoja wa wajuzi wa elimu hii ya falaki, na akaona namna elimu hii inavyofanywa ili, kama alivyonambia mwenyewe mjuzi, kuwapa dawa wenye dhiki na wala hakubali kuitumia elimu hii kwa kudhuru watu asilani.

Matumizi ya tarakimu hizi katika fasihi ya Kiswahili hatujui ni jambo la kukusudia au ni sadfa tu. Kwa mfano, katika *Al Inkishafi* (1980) mtunzi ametaja pepo saba, mioto saba. Aya za sura tukufu ya kwanza ya *Kuruani* (Fatiha) ni saba. Siku za juma ni saba, ardhi ni saba, mbingu ni saba, mawe ya kutupa kwenye shetani huko Makka ni saba, na hata katika ngano za kifasihi simulizi, utasikia jagina akivuka bahari saba (Mutiso, 2014).

Katika *Siri* tarakimu saba ipo. Malaika wanaobeba hiyo hirizi tukufu jina la Mwenyezi Mungu ni elfu sabini (tarakimu saba imo) kwa mfano:

449. Ni sabu'ini alifu
Malaika masharafu
Hao ndio ma'arufu
Wa kutukuwa hirizi.

Mbali na matumizi ya tarakimu saba, pia pana tarakimu zingine kama mia:

455. Hirizi hinu mtumi
Huzidi li-aksami
Kwa mara mia, msemi
Ifadhiliye wayuzi.

Tatu au thalathini:

457. Na sefu li kata'ani
Ifadhiliye yakini
Kwa maratu thalathini
Imezidi maongezi.

Kumi:

458. Na fadhili yenye siti

Za sefu li kati'ati
 Huzidi mbingu za nti
 Kwa mara kumi ndombezi.

Arubaini:

460. Zifadhiliye amini
 Kwa mara arobaini
 Kwa neno lakwe Manani
 Mtukufu, mwenye ezi.

Katika *Sirul Asrari Fii Ilmil Akhyari* cha Abdul Fatah Sayyid Tukhy (h.t:Utangulizi) amesema kwamba, falaki ni elimu kuu na ina manufaa mengi kwa wanadamu lau mtu ataijua, watu walimkataza asiitoe kwa kuhofia isitumiwe vibaya. Tukhy anahofia kwamba, elimu hii itapotea, na pia akiondoka duniani atakwenda nayo kaburini, ndiyo maana akaitungia kitabu ili ihifadhike, lakini itumike kwa manufaa ya watu. Kadhalika, *Usulil Hikma* na *Shamsul Maarif* vya al Buni, *Al Afaq* vina maelezo ya utumiaji wa alama hizi. Kulingana na Bakhtin alama zina maana yake ijapokuwa si ile ya kutuwama na kubakia vile ilivyo. Alama humsaidia mnenaji aweze kujenga fikra juu ya lile analoliona kutoka kwenye kile chombo (alama) hadi kwenye yale yanayoashiriwa na alama hiyo. Kwa hivyo, alama zina umuhimu wake katika kumsaidia msemaji atambue nini hasa kinachotakikana na maana kamili ipatikane kivipi.

6.3.10 Lugha ya Kinasaba

Lugha ya nasaba huelezea silisila ya mtu, au hasa, ni mfululizo wa watu wanaomuhusu mtu huyo. Ni mtindo katika tenzi au hata mashairi ya Kiswahili mtunzi anapomaliza utungo wake hujitambulisha yeye ni nani na asili yake ni wapi; ni aina ya uwasilishaji uliozoeleka na *Siri* haikuepuka. Katika muktadha wa utenzi huu, nasaba zimetajwa aina mbili. Kuna nasaba ya kujifahiri na nasaba ya kuonesha uhusiano wa watu. Nasaba ya kujifahiri ni ile aliyosema Sayyidna Ali wakati alipokutana na

Andharuni ana kwa ana vitani. Sayyidna Ali alijitambulisha kwake kwamba, yeye ndiye Ali aliyeitwa na mamake ‘Haidari’ (simba) na ni mkwewe Mtume Muhammad (ubeti 237). Aina ya pili ya lugha ya nasaba inayoonekana katika *Siri*, ni ile ya kutaja nasaba ili ujulikane ni mtu wa kutoka wapi, au ni mtoto wa nani. Aina hii ya lugha tunaikuta kuwili: wakati Andharuni anaposema hirizi hii ameitoa wapi na ameipataje na mtunzi anapotaja nasaba yake. Andharuni anasema:

285. Na hirizi ashadi
Nda tangu kaye baidi
Naliipata na jadi
Mabibi watangulizi.

286. Hirizi naliipata
Kwa mabibi walopita
Nami kenda kaikuta
Makashani mwa wazazi.

Katika beti hizo Andharuni anasema kwamba aliipata hirizi hii katika makasha ya mababu zake na hirizi hiyo imepitishwa kutoka kizazi kimoja hadi kingine. Ni hirizi ya urathi tena wa zamani sana. Limetumika neno 'mabibi' na katika Kiswahili Sanifu lina maana ya ‘manyanya’ kwa sababu bibi ni mwanamke au ni nyanya. Tulipomuuliza Mohamed Hassan wa kutoka Pate (7/11/2012) kuhusu neno hili akasema kwao Pate, wanatumia neno ‘bibi’ kwa maana ya ‘babu’. Kwa hivyo, Andharuni ameeleza hirizi hii adhimu ameipata kutoka kwa mababu zake.

Katika msururu huu wa kutaja nasaba, ndipo tunakuta mtunzi akitaja nasaba yake mwishoni mwa utenzi. Katika beti za 556-558 mtunzi anataja nasaba yake na alikozaliwa. Mtunzi anasema:

556. Na mkitaka nasabu
Isimu yangu na abu
Ni mimi Mwanamwarabu
Na baba ina liwazi.

557. Baba wangu watapamba
Itwa Shekhe Bwana Lemba
Ya Rabi alimuumba
Na majaza kamjazi.
558. Elimu na *Kuruani*
Alimjazi Manani
Nalishandwa Kivundoni
Kwa nduze na kwa wazazi.

Katika beti hizo mtunzi wa utenzi anaeleza nasaba yake: babake ni Bwana Lemba na yeye mwenyewe aitwa Mwanamwarabu. Kwao ni Kivundoni ndiko kwa mama zake na mashangazi. Jambo hili la kutaja nasaba, linasaidia kuongeza thika ya wasomaji mtunzi ni nani, babake ni nani, na kwao ni wapi. Marshad (1993:78) anasema kwamba watu hupenda kujifahiri katika bendera yao, wimbo wao wa taifa au katika kule watokako na majina ya makabila yao aliongeza Nabhany (2011:15). Utafiti huu ulishindwa kujua maana ya neno 'shandwa' ambapo kulingana na tafsiri ya Kijerumani katika nakala ya utenzi huu, ina maana ya 'kuzaliwa' (Dammann, 1940). Wakati wa utafiti huu tulipowuliza magwiji wa Kiswahili, Ahmad Nassir (5/3/2016, Mombasa) na Ustadh Mahmoud Abdulqadir (9/11/2012, Lamu) na Mpate, Mohamed Hassan (7/11/2012, Lamu) na kuangalia makamusi ya zamani ya Sacleux (1939) na Krapf (1882) neno 'shandwa' au 'shanda' kwa maana ya 'kuzaliwa' halimo na halijulikani. Ni Kiswahili cha zamani lakini ni kwamba linaelezea nasaba ya mtunzi na kule anakotoka kulingana na Dammann.

6.3.11 Lugha ya Hitimisho

Lugha ya hitimisho ina sifa zake kutokana na matumizi ya aina fulani ya maneno. Inadhihiri kwamba kuna matumizi ya lugha inayoonesha msimamo wa msemaji. Kuna ufupisho wa yale yote msemaji alikuwa akiyasema. Aidha, kuna lugha

ya kuonesha umuhimu wa aliyokuwa akiyasema msemaji, na anaonesha njia ya watu kufuata ili wafikie matokeo aliyoyapata yeye msemaji au namna wengine walivyopata matokeo hayo. Kulingana na tovuti ya www.libguides.usc.edu/writingguides katika hitimisho si mahali pa kuzua jambo jipya ambalo hukulisema awali na si mahali pa kusema sana. Huo ni wasifu wa hitimisho la makala ya kitaalamu. Utenzi una aina yake ya hitimisho. Kwa mfano, mtunzi wa utenzi/shairi la Kiswahili anaweza kutaja jina lake moja kwa moja ndani ya utenzi kama katika *Siri*, *Mwanakupona*, au anaweza kulitaja jina kiabjadi kama katika utangulizi wa mtarujumani katika *Utenzi wa Hamziya*, au anaweza kuandika shairi halafu chini akataja/akaweka sahihi yake kama mwandishi wa shairi (miswada ya Ustadh Mahmoud Abdulqadir tuliyoiona 9/11/2012, Lamu).

Jambo jingine linalopambanua hitimisho la utenzi na mahitimisho mengine ni kuwamo kwa utajo wa dua, mtunzi na nasaba yake, na tarehe ya, ima utenzi ulipoandikwa na mwenyewe mtunzi (*Siri*, *Mwanakupona*), au tarehe ya uliponukuliwa kutoka lugha moja hadi nyingine *Utenzi wa Hamziya* (Mutiso, 2005:9). Ijapokuwa katika makala ya kitaaluma, mwandishi hafai kusema ‘nikimalizia’ (www.libguides.usc.edu/writingguides). Kwenye utenzi mtunzi anao uhuru huo wa kusema ‘nahitimisha’, kwa mfano, ubeti wa 533.

Kutoka 533-534 mtunzi anatoa kauli yake ya hitimisho. Halafu kutoka ubeti wa 536-549 mtunzi anajiombea Mungu yeye mwenyewe, watu wake: baba, mama, mumewe, mashangazi zake, halafu na waislamu wote wakiwemo hususan vijana wa Kiislamu. Katika kujiombea mwenyewe anajiombea ajulikane, atukuke na jina lake liingie kati ya watu wema walochangia katika elimu.

Katika 551-552 mwandishi anarudia tena wazo lake muhimu la kutumia hirizi hii na kuandika kombe ili liwafae kwa dawa iliyomo. Katika hitimisho, kawaida kuna kujitakasa na makosa ya kibindamu au kama tulivyosema ni urasmi wa kishairi kwa kuchelea kukosolewa, kwa mfano, katika ubeti 553-555. Beti za 556-558 mtunzi anataja nasaba yake na mahali alikozaliwa. Na hatimaye, katika beti za 559-560 mtunzi anatatujia idadi kamili ya beti za utenzi huu nazo ni 563. Katika beti za 561 na 562 tarehe aliyokamilisha kuuandika utenzi huu tunapewa kwa Kiislamu ambayo ni mwezi 20 Mfunguo Mosi 1074H (kwa kukisia ni 1663/1664B.K kama ilivyotajwa katika tanbihi ya mswada wa Dammann 1940). Ubeti wa 563 ni maombi ya kumpwekesha Mola katika yote aliyoyasema na kuomba akubaliwe maombi yake. Kama alivyoanza kwa jina la Mungu na ubeti huu anamalizia kwa jina la Mungu. Kama tulivyotangulia kusema kwamba katika usemaji kuna sentensi mbili, ya mwanzo na ya mwisho, ndizo zenye maana kwa sababu hujumuisha mawazo ya msemaji na ndiyo mipaka ya kauli. Pia, huonesha ukamilifu wa kauli na maana iliyomo imekamilika.

6.3.12 Lugha ya Kisheria

Lugha ya kisheria, kulingana na David Crystal (2004), akinukuliwa katika tovuti ya www.wiki.org/wiki/legal_English, anasema kwamba ni kitengo mbali cha lugha kwa sababu ya mitindo ya uwasilishaji na msamiati, mofolojia, sintakisia, na semantiki ya istilahi zinazotumika na zinavyotumika. Kutokana na lugha mahsusi inayotumika, taaluma ya lugha ya kisheria, hufunzwa kama lugha ya pili, misamiati yake maalumu, nahau zake, na sintaksia yake hufanya wenye kujua ndiyo wanaofahamiana kwa wepesi zaidi. Anaongeza kuwa waitifaki wengine wa lugha ya kisheria, wamepinga matumizi ya lugha ngumu, na wakasema kwamba lazima kutumiwe lugha ambayo mtu wa kawaida atafahamu yale yanayoelezwa katika barua za kisheria (kt.). Almuradi,

huonekana pana lugha ya mawakili kwa mawakili, na lugha ya mawakili kwa wateja wao. Alakulihali, tutaona kwamba katika makaratasi ya mashtaka au makubaliano ya mauzo au kuandikiana ‘kisheria’ huwa kuna umbo fulani. Pana mada ya mauzo, anwani za wauzianaji, mauzo yenyewe na mwisho sahihi za mashahidi na wauzianaji.

Katika *Siri*, lugha ya kisheria inajitokeza pia. Mwanzoni, kuna anwani ya utenzi, halafu pana wale Waislamu waliokwenda kwa Mtume Muhammad kushtaki maovu ya Andharuni (beti 81-83). Mtume Muhammad alikwenda kuwasaidia waathirika hao (ubeti 86). Usheria ndani ya utenzi unajionesha pale mtunzi Mwanamwarabu anapotia jina lake na tarehe ya uandishi wa utenzi huu (ubeti 556-562). Kisheria, imekamilika kuwa utenzi huu ni wa mtu fulani. Lugha ya kitaaluma ina sifa na mitindo yake ya uwasilishaji yenye kuonesha tofauti ya lugha hii na nyingine, kama vile ya kifasihi. Ina mtindo wenye kuzungumzia jambo moja kwa moja bila ya kutia tamathali katika kuyasema maneno. Pia, ina mbinu zake za lugha ambazo mtiririko wa maneno hayo unakwambia hii ni lugha ya kipekee. Isitoshe, kuna na aina ya msamiati inayotumiwa na kuifanya ni sajili ya kipekee. Kwa hivyo, lugha hii imeonesha tofauti na lugha ya aina nyingine katika jumuia nzima ya lugha ya taifa na hapo kujisimamia. Ndiyo Bakhtin akaitofautisha lugha hii na lugha nyinginezo kutokana na upekee wake wenye kusaidia kuelewa maana katika undimi.

6.4 Usemaji wa Kishajara

Katika sehemu hii tumeonesha usemaji ambao hauna sheria kama usemaji wa kitaaluma lakini si mwepesi sana kama lugha ya kikawaida (*skaz*); iko wastani wa ukali na wepesi. Kwenye utafiti wa Badnarek mwaka wa 2006 akinukuliwa katika Biber na Conrad (2009) kuhusu lugha ya vyombo vya habari, hususan magazeti yenye habari

muhimu (ya iktisadi) na magazeti yenye habari za kupumbaza (ya spoti), aligundua kwamba magazeti ya umuhimu yana lugha kali (moja kwa moja) ya mjadala wa habari ilhali magazeti ya kupumbaza yalitoa habari za kihisia na za kuvutia. Kwenye *Siri* lugha ya kishajara inaonekana katika lugha kama za: lugha ya matayarisho ya maadui, lugha ya mkato, lugha ya kujitakasa, lugha ya ushawishi na lugha ya kuanza kutongoa hadithi.

6.4.1 Lugha ya Umbo la Ufunguzi wa *Siri*

Katika sura ya tano tumeleza kuhusu ainati ya lugha zilizomo ndani ya *Siri* katika ufunguzi wa utenzi wenyewe. Tukaona lugha hizo zimenukuliwa kutoka dini ya Kiislamu. Katika beti za 1 na 2, mtunzi anaanza kwa kusema:

1. Akhi pani kwa upesi
Ilo ali karatasi
Na wino mwema mweusi
Utulizao maozi.
2. Na kalamu mahabubu
Ilo njema ya Arabu
Nowe ina la Wahabu
Mola wetu Muawazi.

Hivi ndivyo alivyoanza mtunzi wa *Siri* kwa kutaja karatasi, wino, na kalamu; vyote vyenye kupendeza macho. Sayyid Nassir katika *Al Inkishafi* (Mlamali, 1980) na Amru bin Amini wa *Waji Waji* ni tofauti. Sayyid Nassir anaanza hivi:

1. Bismillahi naikadimu
Hali ya kutunga hino nudhumu
Na ar Rahmani kiirasimu
Na ar Rahimi nyuma ikaye.

Amru bin Amini (Shitemi, 2010) katika *Waji Waji* yake anaanza hivi:

1. Bismillahi nabutadi yangu nudhuma
Na Alhamdu kiiratili kama kusoma
Sala na salamu nda Mtume na walo nyuma
Alifu Ali na sahaba na dhuriya wenye karama na wafuwaseo
wafuwasi tariki njema.

Katika beti mbili hizo tulizonukuu hapo juu neno ‘nudhuma’ limetumika mwanzo kabisa. ‘Hali ya kutunga hino nudhumu’ na ‘Bismillahi nabutadi yangu nudhuma’ katika *Al Inkishafi* na *Waji Waji* mtawalia; tunaona linatumiwa mwanzo na hii ina maana mahsusi. Kulingana na Ustadh Mahmoud Abdulqadir alinifafanulia kwamba ‘nudhuma’ ni tofauti na ‘shairi’. Maudhui yakiwa ya dini huitwa nudhuma na, kwa upande mwingine, maudhui yakiwa si ya dini, basi huitwa shairi (mazungumzo na yeye 9/11/2012, Lamu). Kutoka mwanzo wa kutongoa kauli watunzi wa *Al Inkishafi* na *Waji Waji* wameanza moja kwa moja, kwani maudhui yanayoelezewa humo ndani na aidha hapo mbele baada ya beti hizo mbili ni maneno muhimu. Mtindo huu waliouteua umelengwa kuashiria ya kuwa maneno yanayofuata ni muhimu kabisa. Katika *Siri* limetajwa neno hili ubeti wa 21 ambapo mtunzi anasema:

21. Nimependa kunudhumu
Hadithi ya muungamu
Katiti iliyo tamu
Sikizani watambuzi.

Tofauti na *Al Inkishafi* na *Waji Waji* mtunzi wa *Siri* analitumia neno ‘nudhuma’ si kwa maana yake hasa kama nilivyofahamishwa na Ustadh Mahmoud Abdulqadir (kt). Kwa vile ‘nudhuma’ lina mahali pake mwanzo na wala siyo baada ya dibaji (ubeti wa 20). Yaonekana mtunzi hakudhamiria kutunga ‘nudhuma’ bali alitaka kutunga utenzi wenye usemi wa kishajara. Haya yanadhihirika katika kauli yake anaposema:

21. Nimependa kunudhumu
Hadithi ya muungamu
Katiti iliyo tamu
Sikizani watambuzi.

Katika ubeti huo mtunzi anatufunulia wazi dhamiri yake nayo ni: ‘Hadithi ya muungamu, Katiti iliyo tamu’. Mtongoo huu una msamiati miwili yenye kuonesha dhamiri ya mtunzi. Ametaja neno ‘hadithi’ na ‘katiti iliyo tamu’ yenye maana ya

‘ngano’ na ‘kidogo inayopendeza’. Katika istilahi za kifasihi neno ‘hadithi’ lina maana ya ‘ngano’, ‘hurafa’ na hata ‘mighani’ (Njogu na Chimerah,1999). Neno hili ‘hadithi’ asili yake ni Kiarabu lenye kumaanisha ‘maneno ya Mtume’ au ‘desturi ya watu wanavyofanya mambo’ (Kamusi ya al Mawrid, 2010). Katika lugha asilia (Kiarabu) neno hili lina maana kali zaidi. Katika Kiarabu neno lenye mfanano na ‘hadithi’ (kwa maana ya Kiswahili) ni ‘asaatwiir’ lenye kuwa na athari za ‘urongo na ubunifu’. Neno linalotumika katika Kiarabu lenye kumaanisha 'hadithi' (kwa maana ya Kiswahili) ni ‘kasas’ ambalo kwa Kiswahili limebadilika na kuwa ‘kisa’. Katika *Kuruani* sura ya Nabii Yusuf inaitwa ‘ahsanal kasas’ (kati ya visa bora) kwa sababu ni matukio halisi yasiyokuwa na chembe ya ubunifu. ‘Katiti iliyo tamu’ imepunguza ukali tunaouona katika *Al Inkishafi* na *Waji Waji* na kuufanya utenzi huu wa kibunilizi japo una ukali ndani.

6.4.2 Lugha ya Kujitakasa Mbele za Wajuzi

Wakati mhadhiri anapozungumza mbele ya hadhara ya wasomi, lazima azungumze na thika ya kwamba yale anayoyasema ni madhubuti kwa kuyathibitisha kutokana na utafiti wake. Hii ni kwa sababu wajuzi wanaweza kuhoji hoja anazozitoa mhadhiri kinyume na usemaji wa kawaida ambapo hakuna kuhojiwa (<http://web.mit.edu/urop/resources/speaking.html>). Katika muhadhara mhadhiri hafai kuomba msamaha au kusema msikilizaji akiona kosa basi arekebishe. Kwa kutongoa maneno haya ya ‘kiuombezi’, mhadhiri anaonekana hakuufanya utafiti kisawasawa ndiyo anaomba msamaha. Haya yaliyoelezwa yanafungamana na pale iwapo hadhira ni wataalamu.

Mbele ya hadhira ikiwa si ya wataalamu, mhadhiri anaweza kuzungumza kwa namna atakavyo huku akichukua hadhari ya kutowatweza. Kwa hivyo, mandhari ya hadhira hiyo huchangia katika ainati ya lugha atakayotumia, kama walivyosema Biber na Conrad (2009) na Brown na Yule (1983). Hadhira ikiwa si ya utaalamu, mhadhiri, kwanza, atatumia lugha nyepesi, na pili, atavunja makali ya umuhimu wa yale atakayoyasema. Mfano wa kuvunja makali ni kama kutumia misamiati ya kawaida na pia kuleta lugha ya kiuombezi. Na ndivyo alivyofanya mtunzi katika *Siri*. Anasema hivi:

- 20. Nimezie kuitunga
Dibaji yangu mjinga
Nisoyuwa kuyatenga
Maana kaweka wazi.
- 553. Kutoweza kuyawanga
Mimi siyuwi kutunga
Si shairi si malenga
Wala sina utambuzi.
- 554. Ni moyo walitamani
Kaitunga wendani
Muonalo sitekeni
Sikuisifu uyuzi.
- 555. Naliiona riwaya
Kapenda kuineneya
Nanyi mkinitoleya
Makosa nduza siizi.

Beti hizo nne zinalenga kuelezea kuwa: mtunzi si mshairi; hakatai kutolewa makosa, na asimfanyiwe dhihaka. Kwa sababu tangu mwanzo amekwishasema yeye si mshairi. Katika beti hizo mtunzi amejiteremsha chini kwa kunyenyekea na pia kujitakasa na makosa yoyote yatakayopatikana. Pengine kuna uwezekano kwamba huchelea asije akaambiwa amedai ukamilifu ambao ni wa Mungu pekee. Maneno haya tunaweza kusema, ni unyenyekevu wa Kisufi au lugha ya kiuombezi kwa sababu ya kuogopa

kukosolewa; yaani anajihami kabla hajakosolewa. Au, ni kinaya cha kishairi kwa kutoa lugha ya aina hii ilhali twajua ushairi ulivyo mgumu. Japokuwa mtunzi yeyote hawezi kutunga beti mia tano halafu aseme, ‘mimi si mshairi’. Mwisho kabisa, mtunzi ametoa kauli kama hii ili tu kupumbaza wasikizaji na wasomaji wake, kwa vile ni kawaida washairi kusema wao si washairi, basi naye amesema si mshairi, huu ni urasmi tu. Sababu ya kusema hivi ni kwamba Ustadh Ahmad Nassir katika *Malenga wa Mvita* (1971) na pia Mwalimu Hassan Mbega katika *Dafina ya Umalenga* (1984) washairi hawa wamejigamba kwamba ni wao ni malenga. Ndani ya diwani hizo yamo mashairi ya majigambo yafuatayo:

Ahmad Nassir (1971:28) katika shairi ‘Malenga’ ubeti 1:

Ndimi mwavigambo	malenga ndimi	nimezofika
Sichelei jambo	wangu usemi	sitopomoka
Ni fundi wa tambo	wangu ulimi	kwa kutamka
Mfungata sombo	kiteza nami	humzunguka.

Mwalimu Mbega (1984:4) katika shairi ‘Potole’ ubeti wa 1:

Ni mimi mwana mzale, mzaliwa ni walumbi
 Ndimi malenga tongole, wa jadi ya Mwanachambi
 Kulumba nikuzowele, siigi wala siombi
 Kila mtunzi potole, hajakomaa ulumbi.

Beti hizo mbili zinafafanua kauli kwamba katika ushairi washairi wanao sifa ya kujigamba mbele ya washairi wenzao au jamii wanamoishi. Katika mashairi mengine ya Ustadh Ahmad Nassir, kwa mfano *Utenzi wa Maswahibu* ama *Taa ya Umalenga* unamkuta akijiweka chini ya wasikilizaji kwa lugha hii ya kunyenyekea na kujifanya yeye si mshairi. Ilhali nilipohojiana na Ustadh Ahmad Nassir (18/1/2013, Mombasa), alinieleza kwamba si yeye (Ustadh Ahmad Nassir) aliyekitia jina kitabu hicho *Malenga wa Mvita* bali ni mwandishi wa ‘utangulizi’ wa kitabu hicho (Shihabudin Chiraghdin)

ndiye aliyekipa anwani diwani hiyo na ni kutokana na ukwasi wa lugha na ubingwa wa kutongoa mitindo ya ushairi wa Kiswahili.

Jambo hili la kujigamba kishairi limo ndani ya utamaduni na desturi za Kiswahili katika aina nyingine za kiushairi kwa mfano, kufunga nyama katika Gungu. Inaweza kuwa ni kwa sababu ya kushindana nani kati ya washairi anaweza kutunga shairi bora badala ya kwamba ni kutegeana vitendawili. Utafiti huu una kauli kwamba, lugha ya kiuombezi iliyotumiwa na mtunzi ni ya kukwepa lawama au ni unyeyekevu wa kisufi anaajipamba nao mtunzi. Lugha ya kiuombezi, hasa katika mashairi, ina sifa ya kuvunja mipaka ya kiutaalamu ili kumkurubisha msikilizaji asikilize.

6.4.3 Lugha ya Kushawishi

Bakhtin katika Holquist (1981) amepinga lugha ya kiimla kwa sababu msemaji huwa anajizungumzia pekee bila ya kuwaacha watu wengine waweze kushiriki pamoja naye, angaa hata kama ni kwa kumsikiliza na kumuuliza maswali. Lugha ya kimisimamo haimpi mshiriki uwezo wa kujiamulia. Walakini, Bakhtin anaishadidia lugha ya usemezano kwa sababu ya kuwapa wahusika wote nafasi ya kushiriki katika mazungumzo hayo na kila mmoja kutoa maoni yake katika jambo linalozungumziwa. Katika *Siri* mtunzi ametumia lugha ya ushawishi kwa njia inayoleta ushiriki katika mambo yanayowakabili wahusika katika utenzi. Pia mtunzi anawashawishi wasomaji au wasikizaji wausome utenzi huu kwa maoni yake utenzi huu una manufaa. Kulingana na makala '*Persuasive Techniques*' katika www.saylor.org imeelezwa kuwa, ushawishi ni utumiaji wa lugha yenye kuwafanya unaowaelezea wakubaliane na fikra zako pamoja na kushiriki katika msimamo huo. Njia mojawapo ni kuwaomba wasikizaji wajiweke

katika nafasi ya msemaji, halafu watayaona msemaji anayoyasema. Mtunzi ndivyo alivyofanya anaposema:

22. Hadithi hinu hiyari
Isimu tawakhubiri
Ni Siri li Asrari
Ndiyo itwao wayuzi.
23. Kisa ni nuru twaibu
Ipendezao Waarabu
Aisomao sahibu
Maana kiyahifazi.

Mbali na matumizi ya lile jina la utenzi Siri li Asrari, ambalo lenyewe lavutia mtu kutaka kujua hiyo siri. Pia, anashawishi utenzi huo usomwe kwa sababu umesomwa kwingineko (na Waarabu) na umekubaliwa. Tena ameupa sifa utenzi huu kwa maneno ya mnato kama ‘nuru’, ‘siri’, ‘ipendezao’, ‘ina maana’, maneno ambayo yanashawishi hadithi hii isomwe. Lugha hii ya mnato si lugha ya kitaaluma bali ni ya kuvutia. Kwa hivyo, ina mapambo fulani yenye kuitoa kwenye lugha ya kitaaluma ambayo haitumii mapambo ya lugha na kuipeleka kwenye lugha ya kishajara kwa sababu ya kutumika istahilivyo kueleza hisia, tena kwa njia ambayo itamfanya msikilizaji kuukubali msimamo wa mzungumzaji.

6.4.4 Lugha ya Kuanza Kutongoa Hadithi

Katika shajara ya mtu huwamo maelezo ya mambo aliyoyafanya na pengine yale atakayoyafanya. Pia, huwamo maelezo ya matukio ya kiwasifu ya mwenye shajara ile (Holquist, 1981). Jambo linalojitokeza katika kazi ambazo hazina umuhimu mkali na ambazo pia si za kisanaa ni kuwa na lugha ya utongozi wa kihadithi au kingano. Hii ni kwa sababu ya kuvunja mipaka ya urasmi na kumkurubisha msikilizaji au msomaji wa

matini hiyo aje karibu na mtongoaji. Pia, ni katika kuvuta hadhari ya hadhira ili ikupe masikizi yake. Katika ubeti wa 22 na 32 mtunzi anasema hivi:

22. Hadithi hinu hiyari
Isimu tawahubiri
Ni *Siri li asrari*
Ndiyo itwao wayuzi.
32. Yanenewa pahubiri
Ya kwamba tumwa bashiri
Alisikia habari
Ya huyu kafiri mwizi.

Beti hizo mbili zimekuja mwanzo mwanzo wa utenzi, na nia hasa ya mtunzi ni kuwatambia hadithi kwa njia ya utulivu na makini. Mbali na kuvuta hadhari, mtunzi anafungua ukurasa mpya katika yote yaliyotangulia, na kuanzisha mlolongo wa taharuki inayoweza kuwafanya wasikilizaji wawe makini kutambiwa hadithi. Kipande cha ‘hadithi hinu hiyari isimu tawakhubiri’ ni mfano wa utangulizi wa utongoaji, na pia kwa ndani zaidi, ni mbinu ya kuvuta hadhari ya wasikilizaji (Mazrui & Syambo, 1992). ‘Yanenewa pakhubiri’ inaashiria kwamba hadithi ndiyo sasa inaanza.

6.4.5 Lugha ya Mkato

Ufundi mwengine wa lugha alioutumia mtunzi wa *Siri* ni ule wa kuunda maneno kwa mbinu ya ufupisho wa herufi za mwanzo za kila neno. Kiisimu ni mbinu ya ‘akronimu’ (Yule, 2010). Biber na Conrad (2009) wakielezea mbinu iliyozuka hivi sasa kutokana na mfumuko wa teknolojia ya habari, wanasema kwamba katika utafiti walioufanya kuhusu uandishi wa jumbe fupi wamekuta kwamba watu wengi wanapendelea kuandika maneno kwa mkato kwa vile kuchapa hayo maneno marefu ni kazi kubwa. Pia, ni taabu kusoma maneno mengi tena marefu, na tena, makampuni ya mitandao hulipisha, saa nyingine, kutokana na maneno na vihusika vingine (kikomo,

nafasi baina ya maneno) ulivyotumia katika ujumbe mfupi. Sasa basi wengi kati ya wale waliohojiwa na Biber na Conrad walisema ni aula kuandika kwa mkato. Mtunzi anatumia katika beti za 15, 189, 347, 363, neno ambalo ukiliangalia ni neno lenye kujisimamia kivyake, lakini ni akronimu. Mtunzi anasema:

189. Akisa kusikilia
Mtume wetu nabia
Akashuka Mmakia
Sala'ami Muombezi.

‘Sala'ami’ iliyotumika hapa na katika beti hizo nyingine tulizozitaja ni mkato wa ‘SwalaAllahu Alaihi wa Sallam’ (kwa Kiarabu huandikwa صلعم) yenye kumaanisha ‘SwalaAllahu’ rehema za Mwenyezi Mungu, ‘Alaihi’, ziwe juu yake; ‘wa Sallam’, na amani. Dammann (1940:216) ameyataja hayo ya akronimu katika tanbihi 1. Maneno haya hutamkwa kila baada ya jina la Mtume Muhammad kutajwa. Kama ilivyo katika jumbe fupi kuna pingamizi za kiuwasilishaji na kiuchumi, katika ushairi, hasa wa kijadi; vile vile pana pingamizi ya mizani. Mtunzi, hivyo basi ametumia ujuzi wake kuunda neno ili litosheleze mizani. Mizani katika ushairi wa kijadi ni moja kati ya nguzo za lazima na isipofuatwa basi utungo huo huonekana umepotoka.

Kwa hivyo, tutaona kwamba lugha zilizoainishwa katika sehemu hii japo huweza kutumiwa katika mawanda mengine (kwa mfano, akronimu katika karatasi ya kitaaluma), ukali wa umuhimu wa lugha ile huwa umepunguzwa kwa namna msamiati ulivyotumiwa kupunguza ukali huo. Mtunzi amevunja urasmi, anaifanya ni hadithi na wala siyo somo la darasani na pia anahimiza usomwe kwa ushawishi.

6.5 Usemaji Mahsusi

Usemaji wa wahusika huwa una miundo mahsusi inayowanasibisha wao na kundi au mfumo fulani wa uzungumzaji. Miundo hii ya uwasilishaji huwa tofauti mpaka ikaiwia rahisi mtu kutambua msemaji ni wa kundi gani. Katika *Siri*, hali kadhalika, kuna utumiaji wa lugha kwa mtindo wa uwasilishaji wenye kumpambanua mtunzi huyu na wengine kufu yake.

6.5.1 Lugha ya Daaya ya Kivita

Lugha ambayo imejitokeza katika *Siri* ni lugha ya kivita, kila upande ukisifu safu yake ya wapiganaji, na kila mmoja akionesha kwamba yeye ni hodari kiasi cha kumshinda mwingine. Mbali na ushujaa wa mstari wa mbele, pia pana utumiaji wa lugha ya kubandikana majina. Hasa ya kuonesha kuwa upande mmoja uko sawa na mwengine umo makosani. Halafu tena viongozi wa vita hivi wanawekwa katika mapote mawili: Mtume Muhammad yuko katika upande wa wema na Andharuni upande wa waovu. Katika beti za 328-329 mtunzi anasema hivi:

328. Nawe muombe Karima
Kwa hinu hirizi njema
Itokanao na kima
Andharuni mtwazi.
329. Itokanao na mwewe
Hoyo mwandikiwa owe
Itakusikiliyakwe
Muhammadi mteuzi.

Beti hizo mbili zinaonesha makundi hayo mawili. Andharuni anapewa majina yote mabaya: ‘kima’ nyani/sokwe, ‘mtwazi’ mtwevu wa nidhamu, ‘mwewe’ mnyakuzi, ‘mtu wa motoni’ mwenye kuangamia na huku Mtume Muhammad anapewa jina la ‘mteuzi’ mteule. Kwa hivyo, mbali na vita, kuna daaya (*propaganda*) ya maneno inayoendelea

na kuvifanya vita hivi vielezwe kutokana na mapigano pamoja na kubandikana majina. Lugha ya kidaaya huweza kushawishi wasikilizaji kufahamu maana ya jambo kutokana na yalivyowasilishwa. Maneno haya huchukua mkondo wa anayeyatumia na yanapokubalika ndiyo dhamira ya maneno hayo huwa imetimia. Kama alivyotumia mtunzi maneno haya tuliyotaja yametufunulia Mtume Muhammad ni mtu gani na Andharuni ni mtu gani.

6.5.2 Maneno Yanayoarifu Jambo

Kulingana na Yule (2010) sifa moja ya lugha ni kwamba, lugha inaweza kutumika kueleza hisi, misimamo, fikra, na hata maoni. Kwa kutumia lugha kuna uwezekano wa kufahamu hisi za mtu zikoje. Kwa hivyo, katika *Siri* tunapata ufahamu wa hisi za wahusika kutokana na lugha wanayotumia. Katika ubeti wa 107, mtunzi anasema:

107. Wali hali wote pia
Yawekea kwekelea
Waulie juhalia
Andharuni mtwazi.

Mashujaa wa Mtume Muhammad walikuwa tayari kuelekea vitani 'kumuua' mjinga Andharuni. Neno linalotumika ni 'kumuua' na wala sio 'kupigana naye. Kwa sababu hiyo, vita hivi si vita vya binadamu na binadamu bali ni vita baina ya binadamu na nyoka. Kwa mashujaa hawa, Andharuni na kundi lake hawafai kuishi wala kusamehewa. Hivyo, mtunzi anapotumia neno 'kumuua' lina maana ya ndani yenye kutuarifu ubaya wa watu hawa na kwamba hawafai kutangamana na watu wema wa Mtume Muhammad.

6.5.3 Lugha ya Nje

Kazi ya kifasihi hutambwa na mtunzi na hivyo lugha yake hujulikana kutokana na usimulizi na namna anavyoyatongoa maneno hayo. Kwa Bakhtin, lugha ya riwaya yaweza kuwa ya nje ama ya ndani kutegemea nia ya mtunzi. Lugha ya nje kwa mtunzi, Bakhtin anafafanua, ni lugha ambayo masimulizi yake yanaonesha kujitenga kwa mtunzi na kazi hiyo. Mtunzi anakuwa kama mtu wa kando, anakuwa katika hadhira. Ndani ya utongoaji huo pana sauti ya kutoka nje yenye kusimulia hadithi. Kwa mfano, mtunzi anasema:

122. Naye kiya akinadi
 “Ninyani atako wadi?
 Aniiliye asadi
 Simba nilo mvumizi”.

123. “Niiliyani huweta
 Nisiyokoma kuteta
 Katika wangwa wa zita
 Ni nyani takobarizi?”

Katika mshororo wa kwanza kwenye ubeti 122 tunaona kwamba ni lugha ya mtunzi ambaye bado yuko katika kuitamba hadithi yake. Lugha ya mshororo wa pili, ubeti huo huo, maneno yanageuka na kuonesha mwenye kuzungumza ni mtu mwingine. Ni wazi kwamba mwenye kuuliza swali si mwandishi bali ni huyo mwenye sauti ngeni iliyoingia kati katika utambaji. Hili linadhihirika katika matumizi ya viwakilishi vya nafsi ya kwanza {ni-} au ya pili {a-} mbali na matumizi ya alama za kauli halisi zilizowekwa na wawakifishaji. Lugha yenyewe yaonesha ni lugha ngeni; lugha ya mtu mwingine. Matumizi ya aina hii ya lugha hutuonesha mwingiliano wa sauti mbali mbali katika matini, jambo linalomfanya Bakhtin kusema kwamba riwaya pekee ndiyo yenye uwezo wa kuchanganya sauti. Hata hivyo, katika mfano huu, tunaona kwamba ushairi pia unao mseto wa sauti za ndani na nje.

6.5.4 Lugha ya Ndani

Mbali na matumizi ya lugha ya nje, mtunzi ameweza pia kutumia lugha ya ndani. Bakhtin anaeleza kuwa lugha ya ndani ni ile lugha anayoitumia yeye mtunzi kuelezea hadithi yake. Katika lugha hii kuna matumizi ya nafsi ya tatu na pia kuna matumizi ya lugha ya kupewa. Lugha hii ya kupewa ni kama zile lugha zinazotumika bungeni kusifu mawaziri kwa kazi zao, au kwenye mihadhara ya dhifa, ambapo hakuna kuambizana bali ni kusikiliza tu. Katika *Siri* mifano ya lugha ya ndani inapatikana kwingi, kwa mfano, beti za 150-151 mtunzi anasema:

150. Walemewa sahaba
Ni kufari waso toba
Wenye dhambi na ukuba
Na izara ilo wazi.
151. Ni kitendo mfahamu
Cha hoyo mwenye laumu
Andharuni dhalimu
Mtokoza ni Azizi.

Hapa mtunzi amechukua jukumu la kuelezea namna vita vilivyopamba moto kiasi cha kwamba wanajeshi wa Mtume Muhammad wameelemewa na maadui wao. Maelezo hayo ni ya kisimulizi na ni kama mtunzi mwenyewe yuko hapo akiyashuhudia mapambano. Si lazima wakati wa kuitongoa hadithi tu ndiyo mtunzi hutumia lugha ya ndani, bali pia wakati anapotaka kukaribisha matendo yajayo katika hadithi. Kwa mfano, mtunzi anasema:

108. Kala Shekhe mtukufu
Unenee msanifu
Mwenye radhi ya Latifu
Na Mtume muongozi.
127. Basi tena pulikani
Wakati hono yakini
Unenee muumini
Mwenye kurawi muyuzi.

Katika kusema ‘kala shekhe’ na ‘unenee muumini mwenye kurawi muyuzi’, yaani mtunzi anasema ‘shekhe amesema’ au ‘amesema mwenye kujua kusema’, anatumia misemo isiyo halisi kuelezea hadithi. Kwa hivyo huku kugeuza mtambaji na kugeuza lugha kunaonesha ubadilishanaji wa majukumu katika kutongoa hadithi; na hili la kubadilishana majukumu wakati wa maongezi ndilo linaloashiria ushirikiano baina ya wazungumzaji, na kujua kauli ipi imesemwa na nani. Pia, ndiyo ada ya usemezano.

6.5.5 Lugha ya Maoni ya Watu Wote

Bakhtin alipokuwa akichambua kazi za wanafasihi wa Kimagharibi, aliwasifu waandishi kama Henry Fielding, Tobias Smollet, Charles Dickens, Laurence Sterne na kuonesha kwamba kazi zao zilikuwa zimejaa uriwaya na undimi zikilinganishwa na kazi za wengine (Holquist,1981:301). Sifa moja aliyowashehenezea waandishi hawa ni utumiaji wa lugha ya maoni ya watu wote. Lugha ya aina hii ina athari ya kuunda fikra juu ya kile kinachozungumziwa. Yaani, kutokana na fikra ya watu wote ndipo mtunzi huichukua na kuonesha katika kazi yake ya fasihi kama madondoo ya kauli za watu. Wanafasihi huweza kuyaainisha madondoo hayo kwa kutumia lugha na mtindo wa uwasilishaji, ikaonekana udhaifu wa watu hawa. Katika *Siri* mtunzi anasema:

123. “Niiliyani huweta
Nisiyokoma kuteta
Katika wangwa wa zita
Ni nyani takobarizi?”

‘Njoooni hakuna aniwezae katika vita’; ndiyo yaelekeavyo kuwa majigambo ya Andharuni yanaonesha ushujaa alionao na namna watu wake wanavyomsifu kuhusu ushujaa wake. Yale anayoyasema kwa kujipiga kifua ni kwa sababu ya kitu alichokitegemea yeye bila wafuasi wake kujua asili ya nguvu na kujigamba kwake. Kwa hivyo, kwa maoni ya watu wote, hata watu wa upande wa Mtume Muhammad

walikuwa na wazo hilo, kuwa yeye ni shujaa mkubwa. Lakini Andharuni katika ubeti wa 277 anatoa maneno ya kusikitisha kama ambaye siye yule aliyejisifu kwamba kwenye uwanja wa vita hakuna amwezaye. Ubeti huu unavunja maoni ya watu wote wakati anaposalimu amri kabla hata vita havijamalizika. Anasema:

277. Nipulikani kaumi
Yamezonipata mimi
Hakika yangu msemi
Si awini zita hizi.

Andharuni anawageukia watu wake na kuwaambia haviwezi tena vita, ameshindwa. Katika ubeti wa 123 Andharuni anajisifu kwa kujipamba kwa ushujaa; ubeti wa 277 Andharuni anajipamba na sifa ya kushindwa. Katika maneno yake tu, tumevunja ile kauli yake ya ubeti wa 123. Kwa hivyo, katika lugha, kuna maneno ambayo hutumika kama maneno ya watu wote na huathiri maana kwa sababu ya kukubalika na watu wote kwamba hiyo ndiyo dhana yakini.

6.5.6 Lugha ya Kilahaja

Japo pana utata katika kufafanua tofauti baina ya lahaja na lugha (Wardhaugh, 2006:28 akimnukuu Haugen, 1966a), tumetumia ufafanuzi uliotolewa na Crystal (2008:142) kwamba ‘lahaja ni lugha ya kimaeneo au kijamii inayojipambanua kutokana na misamiati na miundo yake ya kisarufi’. Kulingana na Chiraghdin na Mnyampala (1977) kuna lahaja zaidi ya kumi na tano za Kiswahili. Tulipokuwa nyanjani (Mombasa na Visiwa vya Lamu) tulikuta kwamba kila mmoja ya wazungumzaji hawa wa Kiswahili tukimuuliza anazungumza lahaja gani hawaelewi swali ila tumuulize ‘wazungumza lugha gani?’ Moja kwa moja jawabu zilizopatikana: Kiamu, Kisiu, Kipate, Kibajuni/Kitikuu lahaja za Lamu na visiwa vyake, na Kimvita lahaja ya Mombasa. Maelezo haya yanaafiki mawazo ya Bakhtin kwamba lahaja zisichukuliwe ni

tofauti za kimatamshi pekee walakini pia itikadi zao za kijamii, matumizi ya kila siku, na lafudhi ya wasemaji ambayo kwamba ikiingia katika kazi za kifasihi huwa na umuhimu sawa na lugha nyingine. Kwa hivyo, lahaja hugeuka na kuwa lugha katika hali ya undimi. Anachofahamu Mswahili ni kuwa lugha anayotumia ndiyo lugha yake, na anazitambua tofauti za usemaji kati ya wasemaji wa maeneo mengine, lakini asilani haiteremshi daraja lugha yake na kuiita lahaja (Chiraghdin & Mnyampala,1977). Kwa mintarafu hii, tukichunguza *Siri* tutaona kwamba kuna ainati za lahaja za Kiswahili zilizotumika wakati wa kutongoa utenzi huu.

Jedwali 6.2: Lahaja Zilizotumika katika *Siri*

Lahaja ya Kiamu	Kiswahili Sanifu
Kamwakuwa b. 130,138	Alimnyakua
Kamwamkuwa ub. 176	Alimwita
Katiti ub. 21	Kidogo (uzani, idadi)
Kipendi ub. 11	Kipenzi
Kitoto ub. 70	Kidogo (<i>size</i>)
Ndakwe ub. 10	Ni zako
Nimezie ub. 20	Nimemaliza
Nisoyuwa ub. 20	Nisiyoyajua
Shizi ub. 18	Pombe
Usindizini ub. 385	Usingizini
Wainga ub. 6	Wajinga
Zitimbi ub. 25	Vitimbi
Lahaja ya Kimvita	
Aketilo ub. 43	Ambalo amekalia
Chuo ub. 167	Kitabu cha kusoma
Kamnyakuwa b. 131,133,136,139	Alimnyakua
Kunwa ub. 395	Kunywa
Mshupavu ub. 219	Mtundu
Ndia ub. 9	Njia
Sabaa ub. 94	Tarakimu saba
Simba wa Mola Jalia b. 230, 270	Simba wa Mola Jalia
Lahaja ya Kipate	
Mabibi b. 285, 286	Mababu
Lahaja ya Kingozi	
Chakwe ub. 11	Chako, chake
Khalifa ya wasikizi ub. 13	Halifa wa wasikizi
Majabali na mafungu ub. 107	Milima mikubwa na vilima
Maozi ub. 1	Macho

Mkwasi ub. 190	Tajiri
Mti kutwa na makungu ub. 106	Mchana kutwa na usiku
Mtokozwa ni Azizi ub. 151	Amelaaniwa na Mungu
Mzamikwawa ub. 330	Mfalme
Mzungu ub. 215	Muovu
Na nyama zao ub. 40	Na wanyama wao
Nalishandwa ub. 558	Nilizaliwa
Njeo ub. 383	Wakati
Ranjiye ub. 74	Rangi yake
Simba ya Mola Azizi ub. 222	Simba wa Mola
Wakasimika ub. 116	Wakasimamisha
Wakwe ub. 15	Wako, wake
Wawi ub. 4	Wabaya
Wayoli ub. 359	Wanajeshi

Tanbihi: ub. ni ubeti na b. ni beti. Herufi zilizokolezwa weusi ndizo tofauti za kilahaja.

Tukirejelea Jedwali 5.3 imebainika kuna aina za lugha za kilahaja zilizotumika katika *Siri*. Lahaja iliyodhihiri sana katika utenzi huu ni ya Kiamu inayozungumzwa zaidi katika Kisiwa cha Amu na kama tutakavyoeleza katika sehemu ya lugha ya mnukuzi tutafahamu ni kwa nini Kiamu kimedhihiri sana katika utenzi huu. Maneno kama ‘Wainga’ ub. 6, ‘Kipendi’ ub. 11, ‘Nimezie’ ub. 20, ‘Wayuzi’ ub. 22, ‘Zitimbi’ ub. 25, ‘Zita’ ub. 121, na ‘Kapowa’ ub. 60 ni mifano ya maneno ya Kiamu.

Maneno kama ‘katiti’, ‘kitoto’, ‘kusikilia’ yanapatikana katika Kiamu na Kipate. Tofauti za mifanyiko ya kiisimu (kifonolojia na kimofolojia) huzipambanua lahaja hizi za Kipate, Kiamu na Kimvita. Wakati tulipokwenda nyanjani kwa utafiti huu, wazungumzaji wa Kiamu wanasema {amezokuya} ilhali kwa Kipate ni {amedhokuya} kwa Kimvita ni {alokuja} na kwa Kiswahili Sanifu ni {aliyekuja}. Mofimu {-mezo-} inapatikana katika Kiamu na kisawe chake katika Kipate ni {-medho-}. Kwa hivyo, katika Kiamu kwenye mazingira ya wakati uliopita hali timilifu yenye kuchanganya na urejelezi wa mtendi, mfunyiko wa kifonolojia unabadilika kutoka /z/ na kuwa /ð/ katika

Kipate. Sifa bainifu nyingine katika Kiamu husemwa /zita/ kwa maana ya /vita/ kwa Kimvita na Kiswahili Sanifu ilhali kwa Kipate husemwa /dhicha/. Kwa hivyo, /t/ hugeuzwa na kutamkwa /tʃ/ katika mazingira ya mwishoni mwa neno kutoka Kiamu kwenda Kipate.

Tulipokuwa nyanjani tuligundua pia kwamba neno ‘bibi’ hutumika kwa maana ya ‘babu’ katika Kipate tu. Mifano inapatikana katika beti za 285 na 286 aliposema kwamba Andharuni ameipata hirizi kutoka kwa ‘mabibi’ na wala sio ‘mababu’ zake (Mahojiano na Mohamed Hassan, 7/11/2012, Lamu). Japo ni neno moja tu linalodhihirika kuwa ni Kipate lakini ni faida kwetu kiutafiti kupata kujua kwamba neno hili linatumika Pate kwa maana iliyokusudiwa na mtunzi. Pia, alinieleza kwamba mji aliozaliwa Mwanalemba, Kivundoni, ulikuwako katika mtaa wa Pate ya Kale.

Lahaja ya Kimvita pia imetumika katika utenzi huu na kwa upande wake hufanana na Kiamu katika misamiati lakini pia hutofautiana katika mofofonolojia (Bakari, 1985). Katika utenzi huu kwenye beti za 136, 139, na 141 mtunzi ametumia neno ‘kamnyakua’ kwa maana ya ‘alimnyakua’ na ilhali katika ubeti wa 130 mtunzi alitumia ‘kamwakuwa’ ambalo ni neno la Kiamu kwa maana ya ‘alimnyakua’ kwa Kiswahili Sanifu. Pengine ni kufinywa na utoshelezi wa mizani au pengine ni mnukuzi ndiye aliyetumia ‘kamnyakua’ lakini asili yake si Kiamu bali ni Kimvita.

Kingozi pia kimetumika katika utenzi huu kama tulivyoonesha katika Jedwali 5.3. Vierke (2011:314) anaeleza kwamba kuna makundi mawili ya wataalamu wanaokinzana kuhusu Kingozi ni/si lahaja ya Kiswahili. Utafiti huu ulijikita kwamba Kingozi ni lahaja ya Kiswahili kwa sababu ya misamiati inayopambanua ukale na

miundo ya kisarufi ambayo haitumiki katika Kiswahili Sanifu. Kwa mfano, mtunzi anapotumia kauli ‘Yalietwa ni Karima’ katika ubeti wa 396 kiunganishi ‘ni’ kwa hivi sasa kimebadilika na kuwa ‘na’ katika Kiswahili Sanifu. Au, vivumishi vimilikishi ‘chakwe’ na ‘wakwe’ kwa maana ya ‘chako’, ‘chake’ na ‘wako’, ‘wake’ mtawalia havitumiki tena katika Kiswahili Sanifu. Sababu ya utumiaji wa Kingozi katika utenzi huu yaweza kuwa ni utenzi wa kale au ni kutokana na kwamba Kingozi ndiyo lugha tukufu katika utenzi wa mashairi.

Kutokana na uchanganuzi wetu wa lugha ya kilahaja iliyotumika katika utenzi huu tunakisia kuwa japo utenzi huu asili yake ulitungwa Pate. Hata hivyo, lugha iliyotumiwa kuunakili kimaandishi ni lahaja ya Kiamu. Mosi, tofauti za kifonolojia na kimofolojia zinalemea kwamba ni Kiamu zaidi kuliko Kipate. Pili, utenzi huu tunaweza kusema kuwa umetumia lahaja mchanganyiko (Kiamu, Kipate, Kimvita, na Kingozi) kama tulivyoainisha katika Jedwali 5.3. Sababu inayoweza kuelezea kutumika Kiamu zaidi ni kwamba Kiamu ndiyo iliyokuwa lugha teule ya ushairi na kila mtunzi alitunga kazi yake ya kifasihi kupitia lahaja hii kama alivyosema Zhukov (2004:11). Hivyo, kuna uwezekano mkubwa kuwa Mwanalemba alitunga kwa Kiamu kwa sababu ya utukufu wa lahaja ya Kiamu katika mawanda ya fasihi. Au, yaweza kuwa ni lugha ya mnukuzi; aliyeuhifadhi utenzi huu alitumia Kiamu kama tutakavyoeleza hapa chini.

6.5.7 Lugha ya Mnukuzi

Kazi ya ubunifu ni zao la mtunzi mwenyewe na ndiye anayetumia lugha kiufasaha ili afikilize ujumbe wake. Kwa hivyo, mtunzi ndiye msimamizi wa lugha na maudhui yanayoelezewa ndani ya kazi ya kifasihi. Katika kurejelea utenzi huu na tenzi zingine, Shitemi (2010:18) ana mawazo kuwa kuna lugha aliyoitumia mtunzi, na kuna

lugha ya mnukuzi, yule aliyeiweka kazi hii katika maandishi na hata Zhukov (2004:9) ameyakinisha haya. Imedhihirika katika utafiti huu kwamba, japo kihistoria utenzi huu unasemekana ulitungwa Pate; lugha iliyojitokeza zaidi ni ya Kiamu na hii ndiyo lugha ya mnukuzi aliyeuhifadhi utenzi huu kimaandishi. Tukishikilia wazo la Shitemi (2010) na Zhukov (2004) ni kwamba katika tenzi za kale kulikuwa na lugha ya mnukuzi aliyeuhifadhi utenzi kimaandishi.

Katika juhudi hizi za kuuhifadhi utenzi huu kimaandishi, zimedhihiri hitilafu za kinukuzi zilizofanywa, japo si kwa makusudi. Kuna hitilafu aina tatu zilizothibitishwa na mtafiti kuhusu unukuzi huo nazo ni: hakuna usawazisho katika utumiaji wa lahaja; vitono pia havina usawazisho na kuna makosa ya kunukuu maneno mazima. Hayo yanaweza kubainika katika Jedwali 5.4.

Jedwali 6.3: Makosa ya Kinukuzi katika Siri

Hitilafu za Kiuwasilishaji kwenye Siri	
Hitilafu	Kifungu
Usawazisho wa lahaja	Ubeti wa 130 ‘Kumwakuwa’ na beti za 133,139, 141 ‘kumnyakuwa’
	Ubeti wa ub 222 Simba ya Mola Azizi na beti za 230, 270 Simba wa Mola Jalia
	Ubeti wa 364 ‘bashiri’ ubeti wa 366 ‘basiri’
Usawazisho wa Vitono vya sauti	Ubeti 20 ‘mdjinga’ ubeti wa 26 ‘ndjema’ ubeti wa 166 ‘tjeo’
	Ubeti wa 86 ‘sala’ami’ ubeti wa 81 ‘asi’
	Ubeti wa 22 ‘thawahubiri’ ubeti wa 25 ‘mthu’
Unukuzi wa	Ubeti wa 166 ‘tjeo’

maneno mazima	Ubeti wa 22 ‘Siri li Asrari’
	Ubeti wa 319 Ya Rabi anta Arhamu Fa ma lahum Maula Ghairuka ya Rabi
	Ubeti wa 114 ‘hoyo mbwa asili mbi’

Jedwali 5.4 limeonesha hitilafu ambazo wenye kunukuu utenzi huu kutoka hati za Kiswahili hadi hati za kilatini walighafilika nazo. Miongoni mwa hitilafu hizo ni usawazisho wa kilahaja. Katika beti tulizozitaja wanukuzi walichanganya lahaja ya asili ya utenzi (Kiamu) na ima Kimvita au Kiswahili Sanifu. Waamu wenyewe husema ‘kumwakuwa’ yaani ‘kumnyakuwa’. Ikiwa mnukuzi alikuwa Muamu basi kuna uwezekano wa pia yeye kuathirika na Kimvita. Walichanganya lahaja ya Kingozi ‘simba ya Mola Azizi’ (ubeti wa 222) na Kimvita ‘simba wa Mola Jalia’ (ubeti wa 230).

Bidii waliyoifanya wanukuzi pamoja na wasimamizi wa nakala hizi kutia vitono vya kuonesha namna sauti zitamkwavyo ni jambo kuu kitaaluma. Wakati utenzi huu uliponukuliwa (kabla ya 1940) kwa hati za Kilatini, sauti /ng’/, /dh/, /gh/, /kh/, /th/ zilikuwa bado hazijapata viwakilishi vyake kiothografia kwa sababu katika utenzi viwakilishi vya sauti hizi ni ‘n’ (ubeti 83), ‘z’ (ubeti 39), ‘γ’ (ubeti 4), ‘χ’ (ubeti 6), na ṣ (ubeti 21) mtawalia. Uvumbuzi huu wa kutia vitono katika herufi kuzitofautisha kimatamshi yameusaidia utenzi huu kuhifadhika kimatamshi na pia kumjuza msomaji tofauti hizi za kilahaja. Aidha, utafiti huu umepata data ya kilahaja kupitia unukuzi huo.

Kadhalika, wanukuzi wa utenzi huu walivumbua namna ya kuwakilisha sauti tofauti tofauti na walizitofautisha kutumia misingi ya kifonemiki. Kwa mfano, sauti /tʃ/ walitumia kiwakilishi ‘tj’, na ‘dj’ kwa ‘j’ kuwakilisha sauti /dʒ/, /j/ mtawalia. Utata unajitokeza kwamba kiwakilishi kimoja ‘j’ kinawakilisha fonimu tatu /tʃ/, /dʒ/, /j/ kama tulivyoonesha katika Jedwali 5.4. Ijapokuwa hazileti tofauti ya maana katika uwasilishaji wake kihati, kifonemiki zinapotosha. Kwa sababu sauti /j/ ikitanguliwa na /n/ hutamkwa kivingine kama katika neno /ndzema/ na ikiwa itatanguliwa na /m/ hutamkwa /mjane/. Ya kwanza hugeuka na kuwa /dʒ/, na ilhali ya pili huwa vilevile /j/. Kuwakilisha sauti hizi tatu kwa kiwakilishi kimoja ‘j’ ni hitilafu ya kiuwasilishi lakini si wa kimaana.

Ama kwenye uwasilishi wa sauti /p/ wamefaulu kwa kutumia ‘p’ na ‘ph’ kuwakilisha /p/ na /pʰ/ yenye mpumuo. Katika sauti /t/ kuna fonimu nne: /t/ mfano ‘katika’ (ubeti wa 28), /t̪/ mfano ‘tena’ (ubeti wa 25), /tʰ/ mfano ‘mthu’ (ubeti wa 25), /t̪ʰ/ mfano ‘thawakhubiri’ (ubeti wa 22), hatimaye kuna /t/ ya ‘tw’ katika ‘karatwasi’ (ubeti wa 1), na wanukuzi hawa wamezipambanua sauti hizi moja moja. Katika kuwasilisha kwao wameweka kiwakilishi kimoja cha ‘th’ kwa maana ya sauti za mpumuo na sauti nzito. Kwa mfano, katika Jedwali 5.4 tunaona wakiwasilisha ‘thawahubiri’ na ‘mthu’ kwa ile ile ‘th’. Ijapokuwa /t/ ni nzito lakini uzito wake unaonyeshwa kwa ‘h’ ambapo inaweza kubabaisha msomaji kwamba ni mpumuo au ni sauti /θ/ katika neno ‘thelathini’. Mpumuo katika Kiswahili ni sifa bainifu yenye kuleta tofauti ya maana (Lodhi, 2003: 155), hivyo basi, haiwezekani kuiwasilisha sauti yenye mpumuo na nzito kwa kiwakilishi kimoja.

Mfano mwingine unaoweza kuzingatiwa ni hakuna usawazisho wa vitono kwa sababu katika neno ‘asi’ mnukuzi ameonesha kwamba /a/ si irabu bali /a/ ni konsonanti inayotamkwa kooni yenye asili ya Kiarabu tofauti na irabu /a/ inayotamkwa ulimini nyuma. Katika maneno mengine mnukuzi anaipambanua konsonanti hii ‘a’ kwa kuweka ritifai (‘) kuashiria hii ni konsonanti, mfano katika beti za 189, 449, 457, 458 lakini mahali kuchache amepotoka kufanya hivi mfano ni ubeti wa 81.

Hitilafu ya kunukuu maneno mazima ni nadra sana na tuseme ni kupitiliwa tu au ni kutokuwa na mwelekeo maalumu wa unukuzi. Tulibaini ni makosa hayo kwa sababu mtindo mmoja anaoutumia mtunzi katika kuendeleza utambaji ni mbinu ya kurudia ima neno au mshororo mzima au anaweza kuurejelea lakini akaugeza kidogo tu. Katika beti za 165, 166 na 167 mtunzi anasema:

165. Kisa hunena Jalia
Hukwambiyawe nabia
Isilamu hangamia
Shujaa wavumilizi.
166. Hangamiya wenye cheo
Isilamu watishao
Kwa isibabu ya *cheo*
Kilo na hoyo mwakuzi.
167. Chuo hicho kiso tuwa
Ki pamoja na adua
Hoyo amezolaniwa
Andharuni mtwazi.

Tutaona katika ubeti wa 166 maneno yanayoregelewa ni ‘hangamiya’, ‘isilamu’ kutoka ubeti wa 165. Katika ubeti wa 167 Waislamu wanaangamia kwa sababu ya ‘chuo kiso tuwa’ kwa sababu ubeti wa 166 mshororo wa mwisho unasema mwenye chuo hicho ni Andharuni na mshororo huu unaregelewa tena katika ubeti wa 167, mshororo wa kwanza. Kwa hivyo, neno ‘cheo’ katika ubeti 166 mshororo wa tatu ni ‘chuo’ si ‘cheo’.

Uandishi wa anwani ya utenzi huu ni mfano mwingine wa unukuzi wa maneno mazima. Katika ubeti wa 22 mtunzi anataja anwani ya utenzi kuwa ‘Siri li Asrari’. Mtafiti alikwenda kuuliza kwa maustadhi wanaofahamu lugha ya Kiarabu kuhusu utenzi huu na anwani yake. Ustadh Bwana Heri (mazungumzo naye 7/3/2016, Mombasa) alinifafanulia labda uitwe ‘sirul asrari’. Ustadh Ahmad Lali (mazungumzo naye 5/3/2016, Mombasa), alinieleza labda aseme ‘sirul asrari’ au ‘sirun minal Asrari’ ambayo anwani ya kwanza itamaanisha ‘siri ya siri’ na ya pili itamaanisha ‘siri katika masiri’ na ‘hii ya ‘sirun minal Asrari’ ni bora kuliko ya kwanza kwa sababu imefanya siri yako kuwa bora kuliko siri nyinginezo. Tulimuuliza Ustadh Ahmad Lali kuhusu ‘siri li asrari’ naye akasema katika sarufi ya Kiarabu ina maana ya ‘siri ya masiri ya...’ ile ‘ya’ ya pili itakuwa ni ya kumiliki lakini sentensi bado haijakamilika hivyo haileti maana. Isitoshe, katika ubeti wa 212 mtunzi anaposema ‘siri l asrari wa nuru l anwari’ bado amekosea kisarufi ya Kiarabu kwa sababu hutamkwa ‘sirul’. Kuthibitisha haya kuandikwa makosa dondoo hili mtafiti alipokea barua pepe kutoka kwa Ahmed Hussein, Mtafiti wa Kiswahili, Chuo Kikuu cha Hamburg, iliyoandikwa mwezi 24 Februari 2016, kutoka kwa Shangazi Sauda anayeishi Uingereza. Shangazi alimtaja bwana Ernst Dammann kwamba amepotoka katika kuutaja utenzi huu ‘siril asrari’ ulikuwa uitwe, kulingana na Shangazi Sauda, ‘siri la asrari’ na Mutiso (2003) ameunukulu kivingine *Utenzi wa Siri li Asirali (sic) with a translation in English* (bado ni mswada).

Hitilafu nyingine ya unukuzi ni katika ubeti wa 114 mtunzi anasema ‘hoyo mbwa asili mbi’ tutaona neno ‘asili mbi’ ni maneno mawili lakini katika Abdulaziz (1979:326), Muyaka anasema, ‘pawala malambi, mbofuwafu na kuwanda... na fungu la *asilimbi* (msisitizo ni wetu), kutakasa mai shinda’ tofauti iko katika unukuzi na maana

ni moja katika utenzi wa *Siri* na ubeti wa Muyaka; kuna tofauti ya mwendelezo wa maneno ikiwa ni moja au mawili.

Mfano wa tatu ambao ndiyo muhimu zaidi katika hitilafu za unukuzi wa maneno mazima ni kwamba katika ubeti wa 319, ambao ni unukuzi wa kitadmini, umeufanya shairi hili au ubeti huu guni kwa kutohifadhi arudhi za kishairi. Ubeti huu una mishororo mitatu tu na ilhali yote mengine ina mishororo minne na haikufuata urari wa vina wala mizani. Hii ni dua iliyonukuliwa kitadmini kutoka kwa Mtume Muhammad akiitoa kuomba msaada vitani. Unukuzi wa dua katika maandishi ya Kiswahili unaonekana kuwa dua inaandikwa vile vile bila ya kuwekwa kuwa ni ubeti kwa mfano, *Utenzi wa Hadithi ya Yakubu na Yusufu* (miswada ya Jan Knappert) au hata kama ataufanya ni ubeti basi inawezekana mwenyewe aliuandika kama mstari mmoja na hakutaka kufuata arudhi kama alivyofanya katika beti za 380-382. Sasa basi wanukuzi wa ubeti huu waliamua kuunukuu kiubeti na hapo kupotoa arudhi za ushairi. Unukuzi katika utenzi huu una hitilafu kadhaa ijapokuwa tunaweza kusema si nyingi tena si za makusudi. Kuwako kwa hitilafu hizi za kinukuzi tunaweza kusema kwamba lugha iliyomo humu katika *Siri* ni lugha ya mnukuzi na wala siyo ya mtunzi mwenyewe ijapokuwa haipunguzi maana wala mnukuzi mwenyewe hakudai si utenzi wa Mwanamwarabu binti Bwana Lemba.

Maelezo haya ya lugha ya usemaji mahsusni yanaangazia kwamba tofauti za lugha hupatikana katika unenaji wa wasemaji ima katika lafudhi zao na misamiati yao lakini pia inatokana na taasubi za kijumuia ya lugha inayotumika. Kwa hivyo, kama alivyosema Bakhtin undimi ni ukusanyaji wa lugha zenye kujumuika katika lugha moja kuu ya kitaifa pasi na kubaguana; lugha zote katika hali hii ya undimi huchangia maana.

6.6 Usemaji wa Kifasihi

Ijapokuwa pana mjadala kuhusu maana ya fasihi (Mohamed, 1995; Eagleton, 1996), katika utafiti huu fasili ya Mazrui na Syambo (1992) ilitumiwa kwamba fasihi ni matumizi ya lugha kiumbuji yenye kuonesha umahiri wa mtunzi katika kazi ya ubunifu. Ni lugha yenye ufasaha na mjumuiiko wa mitindo mengi ya lugha. Bakhtin katika Holquist (1981) ameeleza kuwa, riwaya ndiyo lugha adhimu inayofungamanisha mtindo na maudhui. Kulingana na Bakhtin lugha ya kifasihi huonekana uzuri zaidi katika riwaya kuliko katika utanzu mwengine wowote. Riwaya haikufungwa kwenye arudhi zozote za uneni kwa sababu ya kuwako lugha nyingi ndani ya utanzu huo na kuwezesha kushamiri kutokana na hali ya undimi.

Usemaji wa kifasihi hujitokeza katika undimi kutokana na matumizi ya ainati ya lugha zenye kubayanisha maudhui, nia ya mtunzi, na namna ya usemaji. Katika *Siri* aina ya mbinu za lugha zenye kuwakilisha maana kamili katika hali ya undimi ziliangaziwa. Miongoni mwa aina ya lugha hizo ni: chuku, matendo, taswira, masemezano, na taharuki. Tumeteua ainati hizi za lugha kwa sababu ya kushamiri kwake kwenye utenzi wenyewe na pia kutokana na malengo yetu ya utafiti.

6.6.1 Lugha ya Taswira

Kama isemwavyo katika mawanda ya kifasihi kwamba fasihi ni kioo cha lugha na kwamba kioo nacho humulika mambo yaliyomo ndani ya jamii na pia yaliyomo ndani ya kazi ya sanaa (Senkoro, 2011). Umulikaji huu hutokana na picha zinazochorwa na msanifu kupitia lugha ndipo taswira (picha) ya mambo yalivyo katika jamii ikapatikana. *Siri* imesheheni uchoraji wa picha. Katika sehemu hii tulishughulikia michoro ya husuni (ngome) ya Andharuni, na taswira ya vita vyenyewe. Tunaamini

kuwa taswira zina umuhimu katika ploti ya utenzi wenyewe na pia inajenga mandhari ya mahali, na namna dhamiri ya mtunzi inavyojitokeza.

6.6.1.1 Taswira ya Ngome ya Andharuni

Picha inayowasilishwa kuhusu ngome ya Andharuni inatupa fursa sisi watazamaji kuona namna mambo yatakavyokuwa katika vita hivi pamoja na utenzi mzima utakavyokwenda. Mwanzo wa utenzi huu imechorwa picha ya husuni ya Andharuni ilipo, ilivyo na yaliyomo. Mtunzi anasema:

42. Naye alikuwa ati
Ukee kati na kati
Majabali liso mti
Wala mmeya wa mizi.	43. Jabali hilo yuwani
Aketilo maluuni
Ina lakwe tabaini
Mtambuwa watambuza.
44. Hitwa jabali la moshi
Lenye utisho na mashi
Na hoyo mbwa kizushi
Lakwe hupija zikozi.	45. Mbee ya hilo jabali
Yali wangwa atwali
Bora usiyo mithali
Awandikao maozi.
46. Na wangwa hono wendiwa
Ina lakwe tatongowa
Wapate kuutambuwa
Kwa kula alo muyuzi.	47. Hitwa wangwa pulikani
Wa moto ufahamuni
Na hoyo Andharuni
Ndiye mwenyewe mzuzi.
48. Na yuu majabalini
Hilo lakwe maluuni
Aliwashaye husuni
Iliyo bora ya kazi.	49. Walau bin adamu
Wala majini dhalimu
Hawali kikunidhumu
Ndani hawakumaizi.
50. Hao majini makuu
Wenye kani na ushiu
Nao ndani ni hiyau
Hawakuoni pepezi.	51. Hawali wakiiweza
Kuisikiliya nduza
Husuni hiyo ya kiza
Kwa uborawe wayuzi.
52. Kwa kutaze kuwa bora
Mashetwani wakagura
Wakaona ni madhara
Kuishambuwa kikozi.	53. Kwa ubora wa husuni
Kuritifai yangani
Ikatisha mashetwani
Na jamii wanwa shizi.

Katika beti hizo kuna taswira kuhusu ngome hiyo ilivyojengwa pamoja na mahali ilipojengwa. Ni nje ya mji, tena jangwani hakuna mmea wala mti bali ni moshi mweusi unaotoka kwenye hiyo ngome. Ni juu ya jabali tena kuta zake ni pana na ndani mwatisha kwa kiza. Majini wenyewe wameogopa kuishi ndanimwe, japokuwa amechukua askari wake na kuwatia humo. Kutokana na lugha ya taswira tushamjua Andharuni (nduli) ni mtu wa aina gani, na jagina wa hadithi hii (Mtume Muhammad) yukoje.

6.6.1.2 Taswira ya Makabiliano

Baadhi ya utenzi umetamthilishwa kwenye uwanja wa vita. Katika beti kadha wa kadha tunaviona vita hivi vikipiganwa na hadhira imekaa ikiviangalia. Kutoka ubeti wa 128 hadi ubeti wa 150 mtunzi amewasilisha taswira ya namna vita vilivyopamba moto. Katika beti zote Andharuni ameanza na kushinda, anawapiga Waislamu vibaya. Mtunzi anasema:

129. Kisa kambarizia
Ulee Isilamia
Upesi alimwendea
Andharuni mwakuzi.
130. Kinuwa mato laini
Kimuona muumini
Asikuwa na makini
Kamwakuwa kama kozi.
150. Walemewa sahaba
Ni kufari waso toba
Wenye dhambi na ukuba
Na izara ilo wazi.

Katika beti hizo imedhihiri taswira kamili ya namna vita vilivyoshika kasi na mshindi ni Andharuni. Waislamu wanauawa mmoja mmoja kwa panga la Andharuni. Siku ya kwanza aliwabwaga Waislamu hamsini yeye peke yake (ubeti 144).

Baada ya Mtume Muhammad kupewa habari za vita hivi, akaambiwa Waislamu wanaangamia; akasimama kuja mwenyewe vitani kuviona. Hata alipokuja Mtume Muhammad kushuhudia vile Andharuni alivyofanya, yeye mwenyewe aliingiwa na shauku ya kujua mbona mtu huyu ni jabari. Anapomba kwa Mola ndiyo Mungu kupitia kwa Jibril akamfunulia kuwa Andharuni ana hirizi aliyorithi kutoka kwa mababu zake yenye kumpa nguvu zote hizi. Mwalimu Jibril anamfunulia siri ya nguvu zote alizonazo Andharuni. Anasema:

211. Iyu la kitwa tanena
 Cha hoyo Andharuna
 Pana hirizi baina
 Yenye sifa na uyuzi.

Katika ubeti huo inadhihirika kitu kinachompa nguvu Andharuni ni hirizi iliyoko kwenye kilemba. Hirizi hiyo ina nguvu ajabu na ndiyo aliyoiamini Andharuni. Sasa basi, Mtume Muhammad akaomba na yeye aweze kumshinda adui wake kwa sababu kila kukicha anawamaliza Waislamu. Mtume Muhammad anapomba kusaidiwa na Mungu, anapewa dua ambayo anatakikana aitumie ili kumshinda Andharuni. Mungu anamteremshia ndege mweusi ambaye anakuja na kuichukua hirizi hiyo na kumpa Mtume Muhammad na baada ya kuipata tu ile hirizi, Andharuni anatangaza kushindwa kwake. Tegemeo lake limevunjwa na hawezi tena kupigana. Katika ubeti wa 277 Andharuni anabwaga silaha na katika ubeti wa 357 Andharuni anauawa yeye pamoja na wengine.

Mbali na fasiri ya kuamini kwamba hirizi ndiyo uthabiti wa mpiganaji Andharuni tunaona picha ya kisasili. Kisasili kwa maana ya kwamba ni kawaida katika vita vya kihadithi jagina mwanzo hushindwa kisha baadaye hupata nguvu kutoka sehemu nyingine na mwishowe jagina humshinda adui yake. Kwa hivyo, lugha hii ya

taswira ya vita pamoja na kisasili chenyewe kinashadidia dhamiri ya mtunzi kwamba nguvu za Uungu haziwezi kukadirika. Lugha iliyotumika katika uundaji wa taswira ya vita, imetupa ufunuo wa alilotaka kutuambia mtunzi lakini aliliweka katika matendo ya kitamthilia, ndipo nasi tukapata kuisimka na hadithi yenyewe na kufahamu nia ya mtunzi.

6.6.2 Lugha ya Kinaya

Kinaya ni mbinu ya kifasihi inayoleta mambo kinyume na matarajio ya wasomaji wa kazi ya kifasihi (Wamitila, 2003). Ni mbinu ambayo msanii wa kazi ya kifasihi hutamba hadithi yake na humpeleka msikilizaji wake kwa njia ambayo kwamba anakubaliana naye isipokuwa mwishowe humuonesha matokeo mengine.

6.6.2.1 Kinaya cha Hirizi

Katika utenzi huu, kitu ambacho kimetajwa sana kutokea mwanzoni ni hirizi na ufaafu na uwezo wake katika kutekeleza mambo. Kikawaida inatarajiwa kwamba hirizi hufanya kazi kwa mtu ambaye ana wema wa kusaidia wenzake, kwa vile asili ya hirizi ni msaada kwa aliyedhikika. Mtume Muhammad alipoipata hirizi alijua ingefanya kazi madamu yatoka kwa mwenyewe Mola. Na yastahili ifanye kazi kwa sababu Mtume Muhammad, kulingana na hadithi hii, ni mtu mwema. Katika ubeti wa 350 mtunzi anasema:

350. Wisezepo kusoma
Dua hiyo muadhama
Na wakishuka kwa hima
Malaika jazijazi.

Baada ya kuisoma dua iliyomo ndani ya hirizi hiyo malaika walianza kushuka kwa wingi kuitika mwito wa Mtume Muhammad kwa amri ya Mungu. Mtu mwema

anatakabaliwa maombi yake haraka kwa sababu ya utukufu alionao mbele ya Mungu. Hirizi inasemwa haifanyi kazi kwa mwema tu bali hata kwa mwovu. Hirizi inayotajwa hapa na ambayo mwishoni mtunzi anataeleza ni majina ya Mwenyezi Mungu, kama asemavyo mtunzi katika ubeti 213:

213. Hirizi hiyo amala
Mna maina ya Mola
Mtukufu wa daula
Subhana Mwenye ezi.

Hirizi ni ya majina ya Mwenyezi Mungu ndiyo yanayofanya kazi yote hiyo. Si miungu ijapokuwa Andharuni alikuwa na mungu anayemwabudu na huja naye vitani (ubeti wa 357). Jina la mungu huyo wa Andharuni katika Ibn Kathir (1998:254) ametajwa kama ‘Hima’ na katika *Futuh Husun Sabaa* ametajwa kama ‘Manii’; si nguvu zozote zingine ila ni majina ya Mungu Mwenyewe ndiyo yanayomsaidia Andharuni. Kinaya kinaundwa wakati tunapojua kwamba Andharuni tangu hapo anatumia majina ya Mungu kudhuru waja wa Mungu. Mtume Muhammad anajulikana kwa masufi ‘kipendi cha Mungu’, ni cheo kikubwa sana alichopewa Mtume Muhammad peke yake. Adam aliitwa mteule wa Allah, Ibrahim aliitwa rafiki wa Mungu, Issa aliitwa roho wa Mungu, Musa aliitwa Msemaji na Mungu. Nilipozungumza na marehemu Sheikh Shee Ali, Mombasa (21/1/2013, Mombasa), alinieleza tofauti ya rafiki na kipendi ni kuwa rafiki yako kila atakacho yeye wewe utampa lakini kipendi ni kila kizuri chako utampa yeye. Kwa mintarafu hii, yawaje tena nguvu alizonazo Andharuni zinatokana na hirizi yenye majina ya Mwenyezi Mungu. Kifasihi ni kinaya kwa sababu sivyo tulivyotarajia.

6.6.2.2 Kinaya cha Majina ya Mungu

Kutokea mwanzo wa utenzi huu neno linalorudiliwa mara nyingi ni hirizi. Mwenye hirizi hiyo ni Andharuni, nduli wa mtunzi wa *Siri*. Katika utenzi huu, mtunzi anasema, hirizi hiyo ni faafu tena ina uwezo mkubwa. Anasema mtunzi:

531. Hirizi hinu tukufu
Ni maina ya Latwifu
Yuwa ewe msharafu
Muhamadi msikizi.

Hirizi hii ni majina ya Mwenye Ezi, Mwenye kutenda nguvu, Mwenye kufanya Atakalo Yeye na haulizwi kwa Analolifanya. Kwa hivyo, katika kujua wema na imani aliyonayo Mungu kwa watu wake wema swali tunajiuliza: mbona Mtume Muhammad anateseka na yeye ni mtu mwema tena kipenzi chake Mungu na halafu nguvu hizi anazo adui? Mungu amesema katika *Kuruani* (40:60), 'Niombeni Nami Nitawapa'. Mwenyezi Mungu ana majina mazuri, ombeni kwayo majina hayo kwa jambo lolote (*Kuruani*, 17:110). Sasa Andharuni amesawiriwa kama muasi tena anawatesa Waislamu.

Katika tovuti wa www.islamqa.info/en Sheikh Muhammad Saalih al Munajjid anasema alipoulizwa kuhusu ikiwa wasio Waislamu wanatakabaliwa matakwa yao na Mwenyezi Mungu. Sheikh akajibu, 'Ndiyo wanatakabaliwa'. Mungu alichukua ahadi ya kumpa kila mtu alitakalo, ikiwa mcha Mungu aumuasi hivyo anamsikitikia kila mja. Pia, Mungu ametofautisha baina ya kuomba na kuabudu. Mtu yeyote akiomba Mungu Atampa hata kama haabudu Mungu. Wenye kumuasi Mola bado tu wanapewa anapoomba ilimradi waongeze dhambi zao, wajifahiri kwamba juu ya ubaya wao, bado wanapewa (*Kuruani*, 3:178). Ushahidi wa maneno ya sheikh huyo unadhihirika katika utenzi wenyewe kwamba, hirizi humsaidia mtu yeyote yule hata akiwa mtu muovu.

214. Ambao kwamba wendiwa

Hirizi huitukuwa
U pamoya na Moliwa
Rabi Mterehemezi.

215. U pamoya naye Mungu
Muumba nti na mbingu
Hata akiwa mzungu
Maisha memhifazi.

216. Iyapokuwa kafiri
Ya Rabi memsitiri
Milele hana hatari
Kula takapobarizi.

Katika beti hizo inawasilishwa kwamba, mwenye kuwa na hirizi hana wasiwasi; kwa vile yumo katika hifadhi ya Mola, hata kama ni mtu muovu. Na hili la hirizi ya majina ya Mungu kumfaa mtu hata kama ni muovu, utafiti ulisadikisha kwa kupata maoni ya mashekhe, nao wakakiri kwamba kweli hutokea. Chembelecho mwandishi wa *Sirrul al Asrari fii Ilmil Akhyari* kwamba anahofia elimu hii ya falaki inaweza kuingia katika mikono ya watu wabaya nao wakaitumia vibaya (kudhuru watu). Kinaya cha majina haya kinakuja kwamba wasikilizaji wote walitarajia kwamba nguvu za Andharuni zinatokana na pengine majini wabaya, pengine mashetani, au nguvu za pangani, kumbe zinatokana na majina ya Mungu. Rai iliyojitokeza nyanjani wakati wa utafiti huu ni kwamba, huku 'kuadhibiwa' kwa kipenzi cha Mungu ni kutaka kumtia Mtume Muhammad mtihanini na kumjaribu kama atavumilia. Masufi huamini kuwa yote yanayompata mja ni mtihani kutoka kwa Mungu na akiweza kusubiri basi daraja yake katika waumini watukufu hupanda. Kinaya kinajitokeza pale Mungu Mwenyewe ndiye mwenye kumsaidia adui ampige muumini.

6.6.3 Lugha ya Mpomoko

Mpomoko ni mbinu ambayo msanii wa kazi ya kifasihi huendeleza hadithi yake kwa namna ambayo hufikia kilele, lakini hadhira huja ikapata mambo kinyume na walivyotarajia (Wamitila, 2008:455). Yaani baada ya kufikia kilele, huingiza tendo fulani litakaloendeleza hadithi badala ya kuishia hapo. Tukitilia maanani tuliyosema kuhusu kinaya cha majina ya Mungu, tunakuta kwamba mtunzi naye hakutupa majina hayo bali amefikia kwenye jina tukufu la Mungu. Katika ubeti wa 525 imeelezwa kwamba:

525. Walau kwetu hakuna
Kilo na thawabu sana
Kama hirizi ya ina
Hinukufu ya ezi.

Mtunzi anasema kwamba, hirizi ya jina tukufu la Mungu ndiyo hirizi kubwa katika janibu zao. Tulitarajia kwamba kufikia mwisho wa utenzi mtunzi atatutajia majina au hata jina moja la Mungu tuweze kulitumia kama wasikilizaji wake. Tunapofika mwisho, analeta daraja jingine la kwamba si majina mengi bali ni jina moja tukufu ndilo linalofanya kazi yote hiyo. Haya yanatokana na maneno ya Mtume Muhammad kwamba Allah ana jina kuu zaidi ambalo mtu yeyote akilipata jina hilo, basi ataweza kulitumia atakavyo (al Qurtubi, Juz. 16, 2006:169). Ukweli ni kwamba si wengi wanaojua jina kuu la Mungu ila watu wachache tena ni Mungu peke ndiye anayejua nani wanalijua jina hilo kuu.

Mtunzi alipolibana jina tukufu la Mungu ni mpomoko kwa sababu tulitarajia huku mwisho atatuambia ni jina lipi, lakini hatupi jawabu bali anatupa kipenyo kwamba ni jina moja tukufu. Mpomoko huu unashadidia mbinu ya taharuki aliyoitumia mtunzi kama tutakavyoeleza baadaye.

6.6.4 Lugha ya Istiara na Jazanda

Mbinu ya istiara ni fumbo; ni kugubika kitu kifasihi ili wenye taamuli ndiyo watakaofumbua (Wamitila, 2003). Lugha hii hutumika kwa njia ambayo msemaji huficha kilichodhahiri ili wasomaji au wasikilizaji watie akilini maneno yenyewe halafu wapate kufahamu msanii alikuwa akisema nini. Kuanzia mwanzo, mtunzi wa *Siri* ametupeleka kuamini kwamba ni hirizi na kila msomaji anajua ni hirizi kwa maana ya kikawaida. Katika sehemu ya mwanzo mtunzi anasema:

25. Yoo ni hirizi njema
Hinu takayoisema
Na mwenyewe ni dhalima
Ali asi wa Azizi.

Kati kati anasema:

211. Iyu la kitwa tanena
Cha hoyo Andharuna
Pana hirizi baina
Yenye sifa na uyuzi.

Lakini mwisho anasema:

531. Hirizi hinu tukufu
Ni maina ya Latwifu
Yuwa ewe msharafu
Muhamadi msikizi.

Tutaona kwamba katika utenzi mtunzi anatulekeza kuamini kuwa ni talasimu (kipande cha kigozi kimeandikiwa maneno) na anatupeleka hivyo wakati wa vita hatimaye mwisho ndiyo anatumia kwamba si talasimu ni majina ya Mwenyezi Mungu. Na anatumia majina haya kwa sababu Mtume Muhammad amesema kwamba Mwenyezi Mungu ana majina tisini na tisa, mia kasoro moja, mwenye kuyahifadhi majina hayo ataingia peponi (al Qurtubi, 1995). Kwa hivyo, mtunzi ametumia istiara kuficha maneno yake hasa lakini baadaye anatumia. Lugha ya kiistiara humchangamsha msikilizaji ili naye aweze kukujibu.

Jazanda iliyotumiwa kufananisha hirizi hii na ufaafu wake katika kusuluhisha matatizo ni upanga (sefu) kama anavyoita yeye mwenyewe katika ubeti wa 446 mshororo wa tatu. Mtunzi anasema:

455. Hirizi hinu mtumi
Huzidi li aksami
Kwa mara mia msemi
Ifadhiliye wayuzi.
456. Li aksami shafi'a
Izidiye manufaa
Kwa ya sefu li kati'a
Ifadhiliye majazi.
457. Na sefu li kata'ani
Ifadhiliye yakini
Kwa maratu thalathini
Imezidi maongezi.
458. Na fadhili yenye siti
Za sefu li kati'ati
Huzidi mbingu za nti
Kwa mara kumi ndombezi.

Katika beti hizo mtunzi anasifu sefu (upanga) yenye kukata kwa mara moja na nguvu zake zashinda nguvu zilizobeba mbingu za ardhini. Pia, hirizi hii ya upanga ina sehemu karibu mia na uwezo wake wazidi mara thelathini. Kwa hivyo, katika jazanda hii ya hirizi kufananishwa na upanga tunapata kujua kwamba hirizi hii inakata kwa kasi sana na ina uwezo mkuu. Mtunzi ametumia jazanda hii ya upanga tuelewe ufaafu wa jambo analopigia mfano na tupate kuamini kwamba inaweza kufanya kazi.

6.6.5 Lugha ya Chuku

Chuku ni mbinu ya lugha ambapo mtunzi huelezea jambo au mhusika kwa kuongeza uwezo wake au kitu kina sifa zaidi ya kawaida (Baldick, 2001). Mbinu hii hutumika uzuri katika fasihi simulizi hasa katika hadithi za kimighani au katika hurafa

(Njogu & Chimerah, 1999). Katika *Utenzi wa Fumo Liyongo* (1913), Fumo Liyongo anapewa sifa za zaidi ya kadri ya watu wa kawaida na hilo ni kwa sababu ya kuonesha ushujaa aliokuwa nao Fumo Liyongo. Katika *Siri* hali kadhalika, lugha hii ya chuku inajitokeza katika idadi ya malaika, hirizi na ufaafu wake, majeshi ya Mtume Muhammad.

6.6.5.1 Chuku ya Malaika

Malaika wanaotumwa kumsaidia Mtume Muhammad ni zaidi ya elfu sabini. Nguvu za malaika zimetajwa kuwa kubwa sana hata malaika mmoja anaweza kuigeuza ardhi yote juu-chini. Malaika wana uwezo hata haufikiriki; kazi yao ni kufuata amri ya Mola. Kwa mfano, malaika wa mvua, Mikail, ana uwezo wa kuteremsha mvua hapa na kwengineko wakati huo huo. Malaika Izrail mwenye kutwaa roho za viumbe kiusambamba. Ana uwezo wa kuchukua roho maelfu katika ulimwengu mzima kama kupepesa macho (www.wikipedia.org). Katika *Siri*, mtunzi anatuambia kwamba Mtume Muhammad alipoinua mikono na kuomba msaada kutoka kwa Mungu alitakabaliwa dua yake na Mungu akamhakikishia msaada pamoja na ushindi dhidi ya adui yake. Mtunzi anasema:

352. Kushuka kwao yuwani
Malaika wa mbinguni
Wakapija dalihini
Safu sabaa teuzi.
353. Idadiye maarufu
Ya kula hono usafu
Ni sabuini alifu
Malaika wenye razi.

Beti hizi zinatunesha dua ya Mtume Muhammad ilipokubaliwa na Mungu, malaika walishuka palepale wakapanga safu (mistari) saba. Katika kila msitari palikuwa na

malaika elfu sabini. Kwa ufupi, idadi ya malaika walioteremshwa kumsaidia Mtume Muhammad ni nusu milioni kasoro elfu kumi. Malaika elfu mia nne na tisini kupigana na jeshi la elfu hamsini la Andharuni, kimantiki haikubaliki na kifasihi ni chuku.

6.6.5.2 Chuku ya Majeshi ya Mtume

Majeshi ya Mtume Muhammad wanaokwenda vitani kupigana na Andharuni ni zaidi ya elfu hamsini. Katika utenzi huu, mtunzi anasema:

100. Kula mtu maarufu
Kapowa watu sufufu
Na hamsini alifu
Shujaa waso simazi.

Katika ubeti huo tunaambiwa kila shujaa katika jeshi la Mtume Muhammad alipewa wanajeshi elfu hamsini. Katika beti za 88-99 mumetajwa wanajeshi maarufu nao wapata kumi. Sasa ikiwa wanajeshi maarufu ni kumi na kila mmoja alipewa elfu hamsini kwa kukisia jumla ya wanajeshi wa Mtume Muhammad katika vita hivi ni laki tano. Vierke (2011:417) na Chimerah (1989:34) wanaeleza kwamba kazi ya fasihi huweza kuchukua kutoka kwenye mazingira (historia) ya watu wenyewe na kwa ubunifu katika hayo matukio ya kihistoria, wakaweza kuongeza vitu fulani ambavyo vitaipambanua kuwa ni kazi ya fasihi. Hivyo, kutokana na chuku kupimwa kulingana na uhalisia wa kihistoria, mtunzi alipiga chuku ya majeshi ya Mtume Muhammad.

6.6.5.3 Chuku ya Hirizi

Kuanzia mwanzo wa utenzi wa *Siri* hadi mwisho, jambo ambalo limerudiliwa sana ni neno 'hirizi'. Hirizi ni talasimu; ni aina ya maombi ambayo jamii nyingi ulimwenguni hutumia ili kujikinga na mabaya, kujiletea bahati, kuvuta mtu akupende, kufungukiwa kimaisha na kazi nyingine nyingi

(<https://en.m.wikipedia.org/wiki/talisman>). Katika utenzi huu mtunzi hakuacha kutuusia tusiache kujisaidia kwayo kwani ina manufaa. Mtunzi anasema:

25. Tena ina manufaa
Mtu atakoivaa
Humwepukiya baa
Na zitimbi za gharazi.

Mtunzi anatwambia katika ubeti huu kwamba hirizi hino ina manufaa tena tusiache kuitumia itatwepua na balaa nyingi. Hirizi ni kinga kuu. Katika utafiti alioufanya Mutiso (1996:409) ameonesha kuwa motifu ya hirizi inayojitokeza katika *Kasida ya Burdai* ina kielelezo. Kielelezo ni jambo ambalo vitu vingine hunakiliwa kwavyo. Pia, motifu hizi, kutokana na tajriba ya watu husika, huingia katika mabongo na kusakini wakawa na imani nazo hadi wakakubali kwamba motifu hizi ni katika maisha yao. Katika utafiti wa Mutiso amefanya hirizi ni mojawapo ya motifu ya Waislamu na kwamba Waislamu wanaamini mambo ya hirizi, kama alivyofanya mtunzi huyu. Kwa kuiamini hirizi kwa kazi inazoweza kufanya, mtunzi anatumia katika beti za 442, 443, 444 kwamba:

442. Ewe Mtume Mmaka
Lau uyapotamka
Ukaomba kwa Rabuka
Kwa dua hinu Azizi.
443. Ukaomba kwa Jalali
Kondoka kuu jabali
Katika yo majabali
Yalo bora mafumizi.
444. Lingaliondoka upesi
Kwa amri ya Mkwasi
Na jamii ya unasi
Wakilandika maozi.

Beti hizo zinaonesha kwamba kwa kutumia maneno yaliyomo ndani ya hirizi hii, mtu akiomba kwa Mungu jabali liondoke au lisawazishwe tambarare, kwa uweza wa

Mungu, jabali litasawazishwa. Nilipokuwa nikizungumza na Ustadh Ahmad Nassir (18/1/2013 na 5/3/2016, Mombasa) kuhusu uwezo wa hirizi na majina ya Mwenyezi Mungu, alinambia, ‘Ndiyo’. Akanieleza kuna jina la Mwenyezi Mungu ‘Latwifu’ ukiomba mara elfu kumi na sita kwa ikhlasi (nia) basi asubuhi yake ukiiambia nyumba, ‘Bomoka!’ Itabomoka na wewe waona. Tuseme ni kielelezo kama alivyosema Sigmund Freud thumma Kineene wa Mutiso na Ahmad Nassir lakini kitaaluma ya kifasihi mtunzi anapiga chuku kuhusu uwezo wa hirizi. Katika utenzi imeelezwa hivi:

446. Ukaomba Jabaruti
Kwa Muumba samawati
Kondoka mbingu na nti
Zingaliondoka ndombezi.

Kulingana na mtunzi katika ubeti huo ukitumia hirizi hii kumuomba Mungu Aziondoshe mbingu na ardhi, zingaliondoka. Ni kupiga chuku kwa sababu juu ya uwezo iliyonayo hirizi hili la kuondosha mbingu na ardhi ni kuzidi sana kulingana na fikra na mantiki ya kibinadamu; na hii ndiyo chuku kifasihi. Maana ya maneno yatajulikana kutokana na utumiaji wake katika jamii na watu watakisia ukweli (dhamiri ya unenaji) kutokana na yaliyosemwa. Kwa hivyo, ikiwa ni kwa nia ya kupiga chuku washiriki katika mazungumzo watajua maana kutokana na uhalisia wa maneno yale.

6.6.6 Lugha ya Taharuki

Taharuki ni mbinu ya lugha ambapo mwandishi humfanya msomaji wake kuwa na hamu ya kutaka kujua ploti inavyoendelea na mwandishi naye anamfichia jawabu ya maswali yake (Baldick, 2001). Katika *Siri* lugha ambayo mtunzi amefaulu kwa kiwango kikubwa kuitumia na kuitekeleza kikamilifu ni lugha ya taharuki. Amefaulu, kwa sababu kuanzia mwanzo yeye amekuwa akiificha ile ‘siri ya masiri’ na mwishowe, anamuacha msomaji au msikilizaji wa utenzi huu kutojua siri hiyo. Taharuki hii, si

mpachiko, bali mtunzi amelifanya tangu mwanzo hadi mwisho wa utenzi tena kwa makusudi. Katika beti za mwanzo katika utenzi, anasema atatunga nudhuma ambayo itakuwa siri ya masiri. Halafu katikati ya utenzi, wakati Mtume Muhammad anapopewa ufunuo na Mungu kuhusu maombi ya kumshinda Andharuni hatuelezwi ni dua gani. Isitoshe, huko mwisho tunaambiwa tu kwamba siri ni majina ya Mungu lakini pia hatuambiwi ni jina lipi kuu la Mungu ambalo Mtume Muhammad ametuambia tuombe kwalo. Imeelezwa kwamba:

- 25. Tena ina manufaa
Mtu atakaoivyaa
Humwepukiya baa
Na zitimbi za gharazi.
- 69. Sanduku hiyo yuwani
Ya hoyo Andharuni
Mwenye laana ya Manani
Na mtume Mteuzi.
- 420. Lakini nalijaliya
Hirizi hinu hidaya
Popote sikusikiya
Kakuweka nili razi.
- 442. Ewe mtume Mmaka
Lau uyapotamka
Ukaomba kwa Rabuka
Kwa dua hinu azizi.

Katika beti hizo tulizozitaja, mahali tofauti tofauti katika utenzi mzima, mtunzi hatwambii ni siri gani. Anapotuambia ni hirizi anatuacha tusijue ni dua ipi. Jina la utenzi wenyewe ‘siri li asrari’ limefanya taharuki ya mtu kutaka kuusoma utenzi wote. Lugha hii ina uwezo wa kumfanya mshiriki wa mazungumzo achangamke na kuwa msikilizaji mchangamfu (mwenye kusikiza kwa makini). Pia, inamfanya msikilizaji wa kauli aanze kutafakari namna ya kujibu kauli ile hata kabla msemaji wa kwanza

hajasema. Huu uchangamshaji wa washiriki mazungumzoni ndiyo usemezano aliouwakifisha Bakhtin katika tasnifu yake kwamba lugha imo katika masemezano.

6.6.7 Lugha ya Matendo ya Kivita

Siri ni utenzi unaohusu vita vimojawapo Mtume Muhammad alivyopigana pamoja na watu wasioamini Uislamu. Ni vita vinavyopiganwa, japo kwa sasa ni hadithi, lakini hadithi yenyewe inatongolewa kwa namna ambayo msikilizaji anaviona vita vikiendelea. Matendo haya yamefaulishwa kwa matumizi ya aina ya lugha ya kimatendo. Kwa mfano, mtunzi anaposema:

245. Kula mmoya rijali
Kwemeya mwende hajali
Kukazuka zilizali
 Baazi yao baazi.
250. *Wakapijana kwa kweli*
 Kwa panga zilizo kali
 Hata kwa siku ya pili
 Ndipo kushusha pumzi.
253. *Kaemewa Haidari*
 Kwa ubora wa kafiri
 Wa umbo lakwe jairi
 Rabi amezomuhizi.

Mtunzi anapotumia maneno ‘*Kwemeya mwende hajali*’, ‘*Kukazuka zilizali*’, ‘*Wakapijana kwa kweli*’, na ‘*Kaemewa Haidari*’ maneno haya japo kwa njia moja yanaonesha taswira ya vita lakini pia tunaona matendo ya vita vyenyewe yakifanyika. Ni matendo kwa sababu ‘*kwemeya*’ inaashiria kumkaba mtu, ‘*zilizali*’ inaashiria msukosuko, mvurugano na ‘*wakapijana*’ tunawaona wakipigana kutiana nguvuni na mwisho anaposema ‘*ndipo kushusha pumzi*’ wapiganaji nao wanaonekana wakipumzika. Hayo ni matumizi ya maneno yenye athari ya kitaswira na pia yenye kuashiria tendo ndipo tunapopata kuliona jukwaa la vita mbele ya macho yetu. Moja

kati ya sababu ya matumizi ya aina hii ya lugha ni kuwa utenzi ulikusudiwa kuimbwa au pengine kuigwa kama gungu (Njogu, 2004). Neno au kauli lazima iweze kueleza jambo au kuarifu jambo ili ijulikanwe kwasemwa nini. Kwa hivyo, ni muhimu kujua kwamba kuna maneno ya matendo na ambayo kwamba yana nguvu fulani katika kusemwa kwake na pia kwamba, maana inapofasiriwa lazima ifahamike mtongoaji alikuwa anasema au anatenda.

6.6.8 Lugha ya Masemezano

Kwenye utenzi wa *Siri* mtunzi ametumia mara kwa mara lugha ya masemezano baina ya wahusika ili kuutilia nguvu usimulizi wake. Anawasemesha wahusika wake na kuwafanya waingiliane kama ambaye ni hai. Mbali ya masemezano hayo kuifanya hadithi tamu, lakini pia inafanya wasikilizaji wa hadithi wasichoshwe na hadithi yenyewe. Usimulizi wa aina hii, hutegemea ubunifu na pia umaahiri wa mtongoaji wa hadithi. Weledi katika mbinu za kifasihi simulizi, ndiyo unaomfanya mtunzi kujua wapi mhusika azungumze na atasema nini (Wamitila, 2008). Ama katika *Siri*, mtunzi amevileta vifungu hivi ili kutilia nguvu maudhui yake. Mtunzi anasema:

234. Andharuni dhalimu
Kamuuliza imamu
Neleza yako isimu
Witwa iye mtupizi.

235. U miongoni msemi
Mwa ahali ya mtumi
Hela niarifu nami
Nikuyuwe mmaizi.

237. Mimi ndimi shekhe Ali
Mkwewe tumwa rasuli
Niyuwe ewe juhali
Mjinga uso maizi.

238. Na kunia langu yuwa
Ni Haidari mzawa

Shujaa nisiyo tuwa
Nidhiliyo wanwa shizi.

Beti hizo zina lugha ya masemezano, yaani watu wawili wanaambizana. Ni mfano wa mchezo ndani ya tamthiliya. Hapa mtunzi anawaleta wahusika wake wakuu wawili, jagina na nduli, ana kwa ana. Katika mpambanisho huu, kila mhusika anajisifu kivyake. Mpambanisho huu, mtunzi ameuweka kwa makusudi ili aendeleze dhamiri yake ya ushindi wa Waislamu juu ya wasioamini. Andharuni anajisifu kivyake na Ali anajiarifisha ni nani na kwamba Waislamu ndiyo washindi katika vita vile. Lugha imo masemezanoni ndicho kiini cha tasnifu ya Bakhtin. Masemezano ndiyo yenye kuhuisha mtongoo wa kauli tofauti tofauti katika kazi ya fasihi na ndiyo yanayofanya maana hasa ijitokeze kwa washiriki wote kuchangia mazungumzo yao.

6.6.9 Lugha ya Kuongeza Wakati katika Masimulizi

Utambaji hadithi huwa na vipengele vingi vya maelezo ya mahali, mazingira, wasifu wa wahusika, nyimbo, na matumizi ya ishara za viungo vya mwili. Vipengele hivi husaidia kuboresha hadithi kwa kuitia ladha na pia kuvuta nadhari ya wasikilizaji (Mazrui & Syambo, 1992). Katika utenzi huu mtunzi ameweza kutumia mbinu kadha wa kadha ili kuufanya utambaji wake uwe mzuri. Moja kati ya mbinu hizo ni kutumia lugha kuongeza wakati katika hadithi.

Mbali na kutaja kwamba Mtume Muhammad alisafiri na maswahaba wake kwa siku kumi au kadhaa, mtunzi anatumia lugha inayoonesha kurefusha wakati. Kwa mfano, katika beti za 102-110, na pia beti za 182-188, mtunzi anatumia mbinu ya usimulizi wa kifasihi simulizi kueleza safari ya Waislamu kwenda kwa Andharuni. Katika beti hizo zilizotajwa, mtunzi anaongeza wakati na anarefusha masafa katika

utambaji wake ili ionekane alisafiri na huku wanatembea wakipita mahali kwingi. Wakati na mahali hutengeneza muktadha wa maneno na hutoa fasiri ya maneno katika historia nzima ya maneno hayo. Hivyo, mtunzi anaporefusha wakati kuna athari ya kwamba, Mtume Muhammad alikwenda huko mbali kuitikia mwito wa wanyonge na kwamba huruma zake kwa wanyonge hazipimiki.

6.6.10 Lugha ya Kupunguza Kasi ya Matukio

Kama tulivyokwishaeleza kwamba, hii ni hadithi ya kivita inayotambwa kwa mdomo lakini kishairi. Inaeleza matukio kutoka mahali Mtume Muhammad anapopewa mashtaka hadi kule Mtume anakokwenda kupigana vita. Kuna wakati mtunzi anaipeleka hadithi polepole na kuna wakati mtunzi anaiendesha hadithi mbio. Katika masimulizi utenzini, tunakuja kupambana na lugha ambayo mtunzi anaileta ili kupunguza kasi ya hadithi vile inavyokwenda. Kuanzia ubeti wa 229 hadi 233, mtunzi anatuweka kwenye uwanja wa vita, mbali na kwamba vita vimeanza. Anatuongojesha kama ambaye tuko kwenye sinema twawaona wapiganaji wawili wakizungumza na kuogopeshana. Kwa hivyo, kama ilikuwa tamthilia basi hili lingekuwa tendo kando katika onyesho kamili. Kwa kuweka masemazano baina ya wahusika wawili ipo athari ya kuwaondoa wasikilizaji katika mtiririko wa matendo na kuwaweka katika jukwaa lingine lenye kasi ya taratibu wakati wa kutokea kwake. Kwenye mazungumzo, hili huonekana kwa kupitisha ukimya kidogo ili kumpa msikilizaji na msemaji wakati wa kuyafahamu na kutengeza jawabu ya yanayozungumzwa. Kipindi hiki cha kurefusha wakati kimetufanya tuwaelewe Andharuni na Sayyidna Ali ni kina nani na jukumu lao katika vita hivi ni lipi.

6.6.11 Lugha ya Kuendeleza Hadithi

Kama ilivyoelezwa katika utenzi kutoka mwanzo katika dibaji, hii ni hadithi ameiona mahali na imependwa na watu wengi ndipo akataka watu waujue. Hivyo basi, kila anapotamba hadithi au anapoingia kutoka kivuko kimoja kuingia kingine, tutaona mtunzi akisema maneno ‘kala shekhe’ (beti za 41, 108) yenye maana ya ‘amesema shekhe’ au ‘amenena mwenye kurawi’ (beti za 127, 315) yenye maana ya ‘amesema mwenye kutoa hiyo hadithi’. Asili ya hadithi hii ni hadithi ya Kiarabu iliyotungwa na Abul Hassan Ahmad bin Abdallah bin Muhammad Al Bakary, shekhe mkuu kutoka Misri, ambaye alitunga visa vingi kuhusu vita vya Kiislamu na pia kumhusu Sayyidna Ali. Utafiti huu unashikilia kuwa, hii ndiyo hadithi aliyoitunga shekhe Abul Hassan iitwayo *Futuh Al Husuni Sabaa*, kwa sababu imefanana sana na hiyo hadithi ilioko katika tovuti ya www.marefa.org.

Katika mwanzo wa hadithi hii ya Kiarabu, ndiyo kuna maneno haya ya ‘kala shekhe’ (amesema shekhe) au ‘kala rawi’ (amesema mwenye kutoa hadithi). Kwa sababu hiyo, tunasema mtunzi alitohoa kutoka hadithi hiyo na akayanukuu maneno hayo kilitifati na kuyaweka katika utenzi. Maneno haya yamenukuliwa hivi:

41. Kala shekhe amenena
Na huyu Andharuna
Ni kafiri maluuna
Upotevu ndiyo kazi.

148. Kala shekhe amenena
Mwenye kurawi maana
Hadithi ya nabi yana
Muhamadi Muhijazi.

Mpaka vita vilivyosawiriwa vinapokwisha ndiyo maneno hayo yalikoma kunukuliwa. Baada ya ubeti wa 363, mengi ya maneno ni ya mtunzi mwenyewe. Kuna maana katika

kutumia maneno haya: mwanzo, ni upisho wa lugha ya nje na lugha ya ndani; ni dondoo kutoka kwa yule mwenye kuitoa hadithi hiyo, mwisho ni mbinu ya kuiendeleza hadithi. Isitoshe, Bakhtin amesema kuwa maneno hayawi ni mara yake ya kwanza mtu anapoyatongoa bali mtu huyo pia ameyatoa kwengine. Hivyo, mtunzi ameonesha kuwa maneno mengine ni yake yeye mtunzi, na maneno mengine yanatoka kwa huyo shekhe Abul Hassan.

6.7 Usemaji wa Kikawaida

Msomaji yeyote wa tenzi za kale kabla ya karne ya ishirini, atazisifu kwa matumizi ya lugha pevu, lugha teule na lugha ya kisanaa. Karama (1996), Gibbe (1994) na Mlamali (1980) wameonesha haya na kutoa maelezo muhimu yanayopambanua *Al Inkishafi* na tenzi zingine za wakati wake. Kulingana na Bakhtin, uriwaya huhusisha lugha zenye kusaidiana katika hali ya undimi ili maana timilifu ipatikane ilhali, lugha teule na za kipekee za kishairi hujiepusha na mazingira ya kawaida ambamo lugha hutumiwa (Holquist, 1981). Mbali ya lugha ya kitaaluma, ya kifasihi, ya kidini, pana na lugha ya kikawaida wanayozungumza watu wa kawaida katika miktadha isiyofungwa na masharti ya uzungumzaji. Mfano wa lugha ya kikawaida ni kama lugha za mitaani, mabarazani, njiani. Katika utenzi wa *Siri* lugha hii ya kikawaida imejitokeza katika lugha ya kuapiza, kutusi, kuonesha hasira na kubeza watu wa upande wa Andharuni. Kwetu sisi, lugha hii ya kinjiani na kisokoni haina miko ya usemaji na imepata nafasi katika utenzi huu.

6.7.1 Lugha ya *skaz*

Lugha ya *skaz* ni lugha ambayo msemaji yumo ndani ya mazungumzo ya watu kufu yake na muktadha ni mpana sana usiohitaji ujuzi wowote (Holquist, 1981), kwa

mfano, kwenye mazungumzo ya barazani. Wanaoshiriki ni watu wanaojuana na ujuzi wao waweza kuwa kiwango kimoja na hawachukuliwi kuwa watu wenye elimu kubwa.

Katika *Siri* mtunzi anasema:

80. Naye ni mbwa mkali
Andharuni juhali
Mola memwolea dhuli
Motoni ndiko makazi.
112. Wakaona wabasiri
Na wangwa bora wa nari
Wa hoyo mbwa kafiri
Andharuni mtozi.
114. Na ungiwe mwenye dhambi
Hoyo mbwa asili mbi
Walivyokita mawimbi
Yalo bora mafumizi.
239. Panenewa huwambiya
Pindi aliposikiya
Ule mbwa juhaliya
Mungu amezomuhizi.
240. Lana ya Mola Jabari
I kolikoe kafiri
Nda milele na umuri
Haimwepuki mtwazi.

Msomaji yeyote wa beti hizi ataona aina ya maneno mtunzi huyu anayotumia kumuelezea Andharuni. Anamwita ‘mbwa’, ‘mbwa mkali’, ‘kafiri’, ‘mtozi’, ‘mwenye dhambi’, ‘asili mbi’. Haya ni maneno yanayozungumzwa katika lugha ya kawaida baina ya watu wanaojuana. Lakini kumtusi mtu ambaye amekukasirisha na kumbandika jina ‘mwenye asili mbovu’ ni ghaya ya matusi katika hadhara za kiungwana. Asili ya maneno haya ni kuonesha hasira ya mtunzi juu ya wasioamini Mtume Muhammad.

Mfano mwengine wenye kuonesha kwamba lugha ya *skaz* haihitaji ujuzi wa kuteua maneno kifasaha na kuchunga sarufi ni pale tukiangalia *Siri*, kwa mfano ubeti wa 15, mtunzi anasema hivi:

15. Na sayidina Fatuma
Humswalia daima
Baba wakwe muadhama
Sala'ami muombezi.

Katika ubeti huu, mtunzi anamwombea binti ya Mtume Muhammad aitwaye Fatuma, kwa sababu ni miongoni mwa wanawake watukufu katika Uislamu. Neno lililotumiwa katika herufi za mlazo ‘sayidina’ ni la heshima au ni la anwani ya mtu anayetajwa. Kwa Kiarabu neno hili lina maana ya ‘bwana’. Katika utenzi huu aombewaye ni mwanamke na mtunzi anamwita kwa anwani ya mwanamume! Wakati wa utafiti huu, tulipata kuna hospitali moja Kisauni, barani Mombasa, yenye jina ‘Sayyidatu Fatimah Hospital’ na wenye hospitali waliita kwa heshima ya huyu Bibi Fatima/Fatuma, anayetajwa utenzini, kwa anwani yake ya sawa ya Kiarabu ‘sayyidatu’. Wakati wa utafiti huu, mara zote tulipojenga muktadha wa maongezi ya kawaida na tunapowachocha wazungumzaji kuhusu hospitali hiyo, wazungumzaji wa kikawaida walisema, ‘Hospitali ya *sayidna* Fatma’.

Tofauti na tulioyapata Kisauni, barani Mombasa, katika Msikiti Mbaruku ulioko Makadara, Kisiwani Mombasa, siku ya Ijumaa mtoaji hotuba, hasa Sheikh Muhammad Dor, utamkuta akiwarekebisha waumini katika maombi wakati anapotaja jina la Bibi Fatuma. Sheikh Dor huanza kutaja majina ya maswahaba watukufu wa Mtume Muhammad wa kiume na anapomtaja Bibi Fatuma, watu hukosea na kumuombea kiume. Husema ‘radhiya Allahu anhu’ (radhi za Mwenyezi Mungu ziwe juu yake

(mwanamume)). Sheikh Dor huwarekebisha waumini kwa kuwaongoza kusema ‘radhiya Allahu anha’ (radhi za Mwenyezi Mungu ziwe juu yake (mwanamke huyo).

Ni aghlabu kuwasikia watu, ima wakifanyiana utani au wakiambiana kikweli, wakiitana kwa majina ya makabila yao au, huku Pwani, kwa majina ya sehemu wanazotoka. Utawasikia watu wakiitana Msiyu, Mpate, Mkamba, Mmeru, Mgiriama, Mkilifi, Mtangana, Mchangamwe na Mgunya (na wenyewe hawapendi kuitwa hivyo, tuliyapata nyanjani). Katika *Siri*, kuitana majina kutokana na mahali watu wanakotoka yamedhihirika katika beti zifuatazo:

296. Wakati hono kauma
Nisiweze kusimama
Mbee zakwe *Dhiri'ama*
Mkwewe tumwa ndombezi.
325. Kwis menena Rabuka
Kukwambiyawe *Mmaka*
Kula yambo li katika
Kutekeleza muyuzi.
380. Kondokani katiliki
Abubakari sadiki
Akanena *mbwaramaki*
Subuhanaka muyuzi.

Katika ubeti wa 296 tunakuta neno ‘dhiri’ama’ lenye maana ya ‘mtoto wa ami’ na katika ubeti wa 325 tunakuta mtunzi akitumia neno ‘mmaka’ lenye maana ya ‘mtu wa Makka’, mji mtukufu wa Waislamu, ulioko Saudi Arabia. Katika ubeti wa 380 mtunzi anamuita Abubakar ‘mbwaramaki’ lenye maana ya ‘mwana wa Makka’ au ‘mtoto wa Makka’. ‘Mbwara’ ni Kitikuu (lahaja ya Kaskazini, Kisiwa cha Pate) yenye maana ya ‘mwana wa’ au ‘mtoto wa’. Na ‘dhiri’ ni Kiarabu ina maana ya ‘mwana wa’. Kuna tofauti baina ya ‘mbwa’ na ‘mbwara’ anayotumiliwa Mtume Muhammad na Abubakar

mtawalia, na ‘mbwa’ atumiliwayo Andharuni. Pia, kuna ‘mbwa’ nyingine yenye maana ya ‘mtu wa’. Mtunzi amezitofautisha ‘mbwa’ hizi na anasema:

80. Naye ni mbwa mkali
Andharuni juhali
Mola memwolea dhuli
Motoni ndiko makazi.

Katika ubeti huo Andharuni anaitwa ‘mbwa’ kwa maana ya nomino ‘jina la mnyama’.

114. Na ungiwe mwenye dhambi
Hoyo mbwa asili mbi
Walivyokita mawimbi
Yalo bora mafumizi.

Katika ubeti huo 114 ‘mbwa’ ina maana ‘mtu wa’, inatumika kama kihusishi.

327. Na utukufu wa cheo
Mbwakwe uyuwikanao
Mwenye ezi idumuo
Bwana wetu mtambuzi.

Hali kadhalika katika ubeti huo 327 ‘mbwa’ ina maana ya ‘ni wako’ inatumika kama kivumishi kimilikishi. Matumizi ya ‘mbwa’ ina maana nyingi katika utenzi huu mbali ya ile iliyotajwa ya Abubakar na Mtume Muhammad.

Mfano mwingine unaohibitisha athari ya lugha ya kikawaida ni wakati mtunzi anapomaliza utenzi wake kwa ‘La Ilaha ila Ilahu’ na kuyakariri mara tatu katika ubeti mmoja. Mtunzi anasema hivi:

563. La Ilaha ila Ilahu
La Ilaha ila Ilahu
La Ilaha ila Ilahu
Pweke Mola Muawazi.

Katika ubeti huo tunaona mtunzi akikariri ile shahada ambayo kila muumini wa Kiislamu atakianiwa amalize nayo maisha yake kama tulivyoeleza katika sehemu ya usufi katika sura ya nne. Maneno haya ni ya kidini lakini katika muktadha wa lugha ya

kikawaida hutumiwa kwa maana ya shahada vile vile, isipokuwa huku kuregelewa mara tatu ni misimo iliyoko ndani ya lugha ya kawaida kwamba ‘shahada ni mara tatu’. Ndipo mtunzi akakariri mara matatu kuonesha ujuzi wake wa lugha ya kikawaida.

6.7.2 Lugha ya Kuapiza

Kuapiza ni kulaani mtu; ni kumuomba Mungu mtu huyo apatwe na mambo mabaya kwa sababu ya ubaya alioufanya. Andharuni amesawiriwa mhusika muovu katika *Siri*, zaidi ameshehenezewa laana kwa sababu ya kumpinga na kupigana na Mtume Muhammad. Anaapizwa kwa sababu ya vitendo vyake vibaya juu ya Waislamu. Anawanyang'anya mali yao (ubeti 34) na kuwafanyia kila aina ya madhila (ubeti wa 36). Ndiyo maana katika ubeti wa 41 mtunzi anasema:

41. Kala shekhe amenena
Na huyu Andharuna
Ni kafiri maluuna
Upotevu ndiyo kazi.

Katika ubeti huu, mtunzi anamwita Andharuni ‘kafiri’ yaani mtu asiye dini, ‘maluuna’ yaani mtu aliyelaaniwa na Mungu, na ‘mpotevu’ yaani yeye amepotea na anataka wengine pia wapotee. Kwa mtu yeyote hizi ni sifa mbaya na hasa kiongozi. Ufananisho anaopewa Andharuni ni ule ule anaopewa shetani katika beti hizi mbili katika kasida alioitunga Ustadh Hussein Ahmad Badawy inayotolewa kwenye Sherehe ya mazazi ya Mtume Muhammad yanayojulikana kama ‘Maulidi’:

Mzuri sana nabiyi, wallahi metauliwa
Nuruli lituweneya, hapo alipozaliwa.

Hatumtaki shetwani, ana lana melaniwa
Amefukuzwa peponi, kwa hizaya metolewa.

Beti hizo (tulizozipata nyanjani) zinaeleza kuwa shetani ana laana ya Mungu kwa sababu aliasi amri ya Mungu, akafukuzwa peponi na makazi yake yatakuwa motoni. Pia

ni aghalabu kuwasikia, hasa mamama wanapoonsha mshangao au kupendezwa, wakisema, ‘Ya waladi halali’ (ubeti wa 83) kwa maana ya, ‘E! mwana wa halali’. Mamama hawa wanapokasirika husema, ‘‘Tokomea, mwana hizaya we!’ anapomtukana, kwa mfano, mtoto wake au mtu aliyemuudhi sana. Neno hili ‘hizaya’, limetumika katika *Siri* kumtaja huyu Andharuni, kwa mfano, katika ubeti wa 33 anaposema:

33. Hata wakalitokeya
Jabali la juhaliya
Hoyo mwolewa hizaya
Kesho siku ya simazi.

‘Mwolewa hizaya’ katika mshororo wa tatu ubeti huo, maana yake ni ‘Mungu atakayemfedhehesha kesho siku ya Kiyama’. Ijapokuwa katika maana ya halisi ni kumfedhehi shetani, lakini katika maana ya kawaida ya Kiswahili imechukua maana mbaya zaidi ya ‘laana’ (mazungumzo na Ustadh Ahmad Nassir, 5/3/2016, Mombasa).

Tukumbuke Muyaka alipigana na watu wa Amu na maneno machafu kama haya hakuna katika kujibizana kwao kiushairi. Katika *Mashairi ya Vita vya Kuduhu* cha Biersteker na Shariff (1995:28-31), majibizano ya Muyaka na Zahidi Mngumi yamenukuliwa lakini si katika kiwango cha kuapizana wala kuitana majina. Kwa mfano, wananukuliwa wakijibizana ifuatavyo:

Muyaka:

Mimi niko Pate Yunga, nifuwete Ahamadi
Qatu si mwenye kuzinga, ulimi wangu sirudi
Pinga zenu mungapinga, hazitangui ahadi
Siku ya thuluthi ahadi, tutaonana fundoni.

Zahidi Mngumi:

Kwamba uko Pate Yunga, nami niko Kiwandeo
Sikae ukiipanga, hutofidi muradio

Mume huya akasonga, haneni yeo ni yeo
Wayole mbwawa waliyo, watendao msituni.

Muyaka:

Atani wa Kiwandeo, maneno yenu atani
Musinene mupendao, yawatokao kanwani
Siku ya msu na ngao, na risasi matavuni
Mtaambiwa semeni, la kunena msijuwe.

Zahidi Mngumi:

Na mutokapo Unguja, tahadhari na Mombasa
Kwani wana yao huja, kwetu Amu tumewesa
Jinsi twalowafuja, hawaaminiki sasa
Nawadulisha kabisa, ndiwe Amu ndiwe sisi.

Huu ni wakati wa vita baina ya Pate na Amu. Wenyaji wa Mombasa walichukua upande na kuwasaidia watu wa Pate (marehemu Ahmad Sheih Nabhany nilipozungumza naye 20/1/2013, Mombasa). Ilikuwa ni lugha ya daaya kila mtu akijisifu na kumtweza mwenzake kimaneno. Katika beti hizo tulizonukuu hakuna kutusiana kama ilivyobainika katika *Siri*. Si kwamba mtunzi wa *Siri* hana adabu za kutamka mbele za watu, ndiyo lugha ya kikawaida; watu hutoa maneno bila ya kuchunga adabu za mazungumzo.

Jambo linalojitokeza ni kwamba, lugha ya kuapiza inajulikana na watu wenyewe na wanapopandwa na hasira za juu huzidhihirisha hata kwenye semi zao. Mbali na hayo, ni kwamba *Siri* imesheheni lugha mbichi yenye kuchukua maneno ya watu wa njiani, mabarazani na ndiyo ukafaulu katika kuleta lugha tofauti tofauti zenye kutaka tufahamu nia halisi ya maneno yatumiwayo.

6.7.3 Lugha ya Hasira

Lugha ya ghadhabu huchipuka kutokana na hasira, vile vile hutokana na kuvunjwa mipaka yote ya tabia ya uzungumzaji. Kuvunja mipaka ndiyo sifa ya lugha na wala sio kuwafanya watu hawawezi kujieleza kwa sababu ya mipaka ya uneni (Emerson & Holquist, 1986). Lugha ya hasira ni lugha ya hisia; hueleza yaliyomo ndani ya mioyo ya watu. Sifa moja ya lugha hii ni kwamba, msemaji hubobojekwa na maneno bila ya kutafakari; sana sana huandamana na matusi. Mtunzi wa *Siri* anasema:

19. Na hao *makufari*
Walaniwa kwa umuri
 Makazi yao ni *nari*
Hawatoshusha pumzi.

Ubeti huo kila mshororo una sifa ya hasira au hisia kali za ndani za mtunzi. Mifano katika beti hizo ni ‘na hao makufari’, ‘walaniwa kwa umuri’, ‘makazi yao ni nari’, na ‘hawatoshusha pumzi’. Ni wazi kuwa mtunzi alikuwa na hasira sana mpaka kila mshororo anawataja vibaya wapinzani wa Mtume Muhammad. Maneno yote ya mlazo yana chembe za ubaya kwa yule aambiwaye kinyume na sifa za, kwa mfano, maswahaba wa Mtume Muhammad, wanaosifiwa vizuri na mtunzi.

6.7.4 Lugha ya Kutolea Sababu ya Kuapiza

Maelezo tuliyoyaeleza hapo juu, yanadhirisha ghamidha na hasira za mtunzi. Mtunzi hafichi hisia zake, zinaonekana wazi. Juu ya hayo, lazima pana sababu ya mwelekeo huu. Katika beti za 82-83, mtunzi anatoa sababu ya kukasirika na kufikia hadi ya kulaani mtu kwa vitendo vyake. Kwa mfano anasema:

82. Njia katinda adua
 Apitao kimuuwa
 Na mali kiyatukuwa
 Yao yote jazijazi.

83. Akiwanyang'anya mali
Yao waladi halali
Na wake wao ziuli
Kiwatwaa mzimzi.

Katika beti hizo tunaona vitimbi vya Andharuni. Mtunzi anasema Andharuni aliweka pingamizi kwenye njia, aliposema, ‘njia katinda’, ‘apitaye humuuwa’, ‘akawapokonya mali’ na ‘wake wao wazuri pia’. Katika beti hizo Andharuni alikuwa amewadhalilisha sana wanyonge mpaka wanaona madhila hayastahamiliki. Andharuni alikuwa akiwapokonya mali, nafasi, wake zao na njia za kupita pia azifunge. Hizi ndizo sababu zilizowafanya watu kumkoma kiongozi huyu dhalimu. Wadhulumiwa walikuwa ni madhaifu, hawamuwezi haramia huyo, ndiyo wakazitoa sababu hizi za kushtakia madhila haya mbele ya Mtume Muhammad.

Kwenye lugha hii tutaona kwamba watu wa kawaida ‘hawajui’ kulalamikia mambo makubwa kama namna udhalimu wake unavyohujumu uchumi wa nchi; namna siasa ya eneo hilo inavyoathirika; na pia jamii nzima itakavyobadilika kwa sababu ya uhalifu wa mtu mmoja. Watu wa kawaida wanajua kulalamikia mambo yanayowahusu wao kwa karibu tena wanayoyaona kimachomacho. Haya ya kupokonywa mali yao na wake zao ndiyo maonevu wanayoyaona wao katika uchumi-shina na wala sio katika uchumi-mpana. Ndiyo maana yaliwaudhi sana maskini hawa na wakaweza kulalamikia kwa Mungu awasaidie na vitimbi vya dhalimu huyu.

6.7.5 Lugha ya Mashtaka

Katika maongezi ya majumbani na njiani, watu husema, ‘Afadhali ushtakiwe kwa chifu au kortini kuliko kushtakiwa kwa Mungu’. Mtume Muhammad amesema watu waogope sana mashtaka ya aliyedhulumiwa au aliyefunga saumu au ya kiongozi

muadilifu. Kwa sababu ombi la mashtaka ya watu watatu hawa, halirudi na majibu kutoka kwa Mola, ni papo kwa papo (www.abuaminaelias.com). Mtunzi anawafanya maskini wende wakashitaki kwa maonevu ya Andharuni. Mtume Muhammad aliposikia mashtaka, hakuwaregesha patupu, bali aliazimu kusimama nao kuwatetea haki yao. Alipofika vitani, Mtume Muhammad alivikuta vita vi mno akamgeukia Mungu kumuomba. Akaomba hivi:

197. Akatawadha amini
Kasali rakaateni
Kawinuwa dalihini
Uso wakwe muombezi.
198. Uso wakwe mcha Mungu
Kekeza iyu la mbingu
Kamba ewe Moli wangu
Nijazi Rabi nijazi.
199. Nijazi nisiye ngowa
Ewe Bwanangu Moliwa
Ndiwe mwenye kurejewa
Al Rahimani nirizi.
200. Ni lini ewe Ghafaru
Utakapowanusuru
Isilamu wenye nuru
Na kaumu za mtwazi.
201. Kwa rehemayo Karimu
Turahamusi kaumu
Urahamuwo dawamu
Wajao twise simazi.

Mtume Muhammad, baada ya kuona nguvu za Andharuni ni kuu mno, ilimbidi aombe kwa Mungu apate msaada kupambana na adui huyu. Kwanza, anaswali raka mbili (ubeti wa 197). Swala hii, kwa Waswahili, imo hata katika maneno ya kawaida, ‘mtu akikuonea mpigie raka mbili tu’ (maelezo tulioyapata nyanjani). Swala hii ni maalumu ya kumuomba Mungu akulipie kisasi ikiwa mtu amekudhulumu. Baada ya kuswali, Mtume Muhammad anamuomba Mungu amsaidie kumshinda dhalimu huyu (ubeti wa

198). Mtume Muhammad anaomba rehema zake Mungu, yaani awasikitikie wale waliodhulumiwa wasiendelee kuonewa (beti za 199, 201). Ni lugha ya mtu anayesikitika na kusioneneka moyoni kuona maonevu yale na ndiyo watu husema, ‘Mungu mbwa haki’ maana yake ‘Mungu ni mtu wa haki’. Hata katika mihadhara ya Waislamu, na hasa wakati wa Maulidi, hutokosa kusikia ubeti huu wa kushitakia Mungu ukiimbwa na watu wote wakifuata. Ulitungwa na marehemu Maalim Said Bin Ahmad, aliyekuwa shekhe mkubwa Mombasa. Ubeti wenyewe wasema hivi:

Kulla ajaye na shari
Waijuwa yake siri
Ivunde yake dhamiri
Asiweze kusimama.

Ubeti unaorejelewa (tulioupata nyanjani) ni maarufu wenye kuomba hifadhi kutoka kwa Mungu kwa yeyote anayedhamiria kuwafanyia watu wa Mombasa mabaya. Inadhihirika wazi kwamba lugha ya kushtaki ya watu wa kawaida ni kusikitikiwa kwa maonevu wafanyiwayo. Huwa lugha ya kunyenyekea mbele ya hakimumu na hujiepusha na maelezo mengi.

6.7.6 Lugha ya Kuathirika

Katika *Siri* mashtaka ya wanyonge yalipomfikia Mtume Muhammad, hakuchelewa kuathirika na unyanyasaji huo, papo kwa papo alichukua hatua ya kuwasaidia wanyonge hao. Mtunzi ndiye anayetuonesha kuwa Mtume Muhammad aliathirika na mashtaka yale, na kama kiongozi, ni jukumu lake kuwahami watu wake na mateso ya dhalimu Andharuni. Mtunzi anasema hivi:

37. Mtume wetu nabia
Habari akisikia
Yakwe hoyo juhulia
Mjinga asomaizi.

38. Basi hapo tumwa wetu
Kamtumiliza watu
Wavuli wana wa kwetu
Mashujaa watupizi.

Katika beti hizo inawasilishwa kwamba, Mtume Muhammad alipopewa habari za mashtaka, hapo hapo alichukua hatua ya kuunda jeshi kupigana na, mtovu wa nidhamu, dhalimu Andharuni. Alichagua vijana wanaume wazuri kwa kurusha mishale, mikuki wende wapakambane naye. Lugha ya aina hii, inapatikana katika miktadha ya kawaida, au katika fasihi simulizi. Katika sifa za majagina, athari ya maneno juu ya shujaa yoyote, ni papo kwa papo. Hangojei kuuliza ushauri kutoka kwa mawaziri au washauri; yeye ndiye mshauri na mwandamizi. Ni lazima mtunzi awasilishe lugha ya aina hii ili kuonesha kuwa Mtume Muhammad alikuwa hapendi maonevu na dhalimu yoyote lazima akomeshwe. Bakhtin anashikilia kwamba, uneni wowote lazima uwe na athari kwa msikilizaji ili aweze kutoa jibu. Hata kama msikilizaji hakusema lolote, basi angalau ifahamike kuwa ameelewa lililosemwana hapo ataashiria kwa kutoa kauli au kukaa kimya. Kuathirika kwa Mtume Muhammad ni ishara kwamba, ni msikilizaji mchangamfu na wala sio msikilizaji dufu ambaye hajibu kitu.

6.7.7 Lugha ya Matayarisho ya Vita

Katika utenzi wa *Siri*, mtunzi amewaweka wahusika wake kwenye uwanja wa vita na kuwapambanisha ana kwa ana. Katika hali hii ya kuwagonganisha, ndipo kila jeshi analipa safu ya wanajeshi watakaopigana. Mtunzi anawataja kwa majina wanajeshi wa Mtume Muhammad na pia anatuonesha namna Andharuni naye alivyojitayarisha.

Jedwali 6.4: Safu za Wapiganaji Vitani

Upande wa Mtume Muhammad		Upande wa Andharuni
86. Sala'ami mbashiri Alipopata khabari Naye asitaakhari Kampekeya kikozi.	87. Kikozi kampekeya Cha masahaba wa haya Waungwana wa tabiya Mashujaa wenye razi.	54. Na hoyo mbwa kafiri Andharuni jairi Naye asitaakhari Mambo kitengeza kozi.
88. Wa kwanda tabaini Alokuwa kikozi Ni <i>Abudurahimani</i> <i>Bunu Aofi</i> , muyuzi.	89. Na wa pili muumini Naye ni <i>Suleimani</i> <i>Farisiyi</i> , mwenye kani Muwani aso 'ajizi.	55. Akajaliya laini Katika yakwe husuni Akatiya watu ndani Mbeya nyingi wazimzi.
90. Na wa tatu wao ni <i>Mura</i> Alochenda akitura Mwenyeradhi ya Ghafara Na mtume muombezi.	91. Wa ne wao niradidi Ni <i>maulana Khalidi</i> Mzowevu kushitadi Shujaa mvumilizi.	56. Kawaweka mwenye tata Waume wa wana zita Wakawa yiu la kuta Ili kuwana kwa ezi.
92. Na watano mfahamu Ni shuja'a mu'adhamu <i>Zubeiri li Awamu</i> Zitani mtangulizi.	93. Wa sita ni <i>Talihati</i> Shuja'a aso laiti Ndakwe fakhari na siti Kula pumu hubarizi.	57. Unenee mbasiri Walikuwa asikari Wakwe adui kufari Mola amezomuhizi.
94. Wa sabaa mwenye joda Mezoolewa sa'ada Naye ni <i>Aba Ubeida</i> <i>Bun Jarahi</i> , mwakuzi.	95. Wa nane ni <i>Mikidadi</i> Simba yakwe Muhamadi Mtume wetu sayidi Kipendi chakwe Azizi.	58. Wali alifu alifu Asikari wa kipofu Ungiwe kama siafu Idadi hakumaizi.
96. Kawasafirisha pia Mtume wetu nabiya Asimsaze mmoya Mtu, alo mmaizi.	97. Na asharati alifu Shuja'a washika sefu Wakandama watukufu Sahaba wa muombezi.	59. Tini mwa kula alifu Akaweka mpotofu Amiri aso hofu Shujaa mvumilizi.
98. Kawali tumwa habibu Kati kwao asihabu <i>Umari bunu Khatwabu</i> Kawa mkuu wa ezi.	99. Na wa pili ni <i>Khalidi</i> <i>Wa ibunu li Walidi</i> Kamuwali Muhamadi Ili atoshe mwamzi.	60. Kula amiri sikia Kapowa wale mmoya Wilaya wakitumia Wachamuwa waamuzi.
100. Kula mtu ma'arufu Kapowa watu sufufu Na khamsini alifu Shujaa waso simazi.	102. Wakenenda wenye cheo Katika maandamo yao Pasi yambo awazao Kwa furaha na mbawazi.	61. Wakatimiya mawali Kumi walo mafahali Wenye kwamuwa juhali Maamiri wa tutizi.

Mtunzi wa *Siri* ametaja katika beti hizi kama zilivyo katika Jedwali 5.5, jinsi kila kundi lilivyojitayarisha katika vita hivi. Mtunzi ameanza upande wa Andharuni na akaonesha walivyojipanga na majeshi yao. Mtume Muhammad naye pia akateua majamadari wake

(kwa herufi za mlazo): Abudurahimani Bunu Aafi, Suleimani Farisiyi, Kaab bunu Mura, Khalidi ibunu li Walidi, Zubeiri li Awamu, Talihati bunu Ubaidullah, Aba Ubeida bun Jarahi, Mikidadi bin Amr Al Aswad na Umari bunu Khatwabu. Lugha iliyotumika hapa ni ile ya kujinaki; kila mmoja akijisifu kuhusu nani na nani yumo ndani ya jeshi lake la vitani. Mtunzi ameitumia nafasi hii kutaja mashujaa wanaochukuliwa kuwa mabora katika Uislamu. Mabwana hawa wakuu, ni kati ya watu waliyobashiriwa pepo na Mtume Muhammad na wao wangali hai. Mabwana waliotajwa katika Jedwali 5.5, bado wanakumbukwa mpaka leo; kila Swala ya Ijumaa katika hutoba ya Imamu, lazima atawataja mabwana hawa wote mmoja mmoja kama alivyofanya mtunzi.

Lugha iliyotumika ya kujinaki inadhihirika katika lugha ya watu wa kawaida au katika hurafa. Mtongoaji wa hadithi hutaka kutaja pande zote mbili ili hadithi ipate msisimko na wasikilizaji wayaone matayarisho ya kivita na hasa kuwataja wahusika wa vita vile mmoja mmoja. Hii ni aina ya lugha inayodhihirika katika mawanda ya mazungumzo ya kawaida ambapo msemaji hutaja msururu wa wahusika ili kutilia nguvu mapambano hayo ya kivita na kwamba jagina ndiye atakayeshinda kwa sababu ya wale wanaomuunga mkono katika vita hivyo.

6.7.8 Lugha ya Kujigamba Kivita

Katika maongezi ya watu wa kawaida mabarazani, njiani au katika utambaji wa hadithi na ngano, mtambaji hodari huweza kuleta lugha ya kujinaki kwa yule nguli wake ili kuisisimua hadithi na pia kuingiza matendo katika hadithi. Zaidi, ni kuanzisha masemazano baina ya wahusika ili ionekane hadithi ina uhai kama inavyoelezwa katika beti zifuatazo:

123. “Niiliani huweta
Nisiokoma kuteta
Katika wangwa wa zita
Ni nyani takobarizi”.
237. “Mimi ndimi shekhe Ali
Mkwewe tumwa rasuli
Niyuwa ewe juhali
Mjinga usomaizi”.
238. “Na kunia langu yuwa
Ni Haidari mzawa
Shujaa nisiyo tuwa
Nidhiliyo wanwa shizi”.

Katika beti 237-238 mtunzi anamfanya Sayyidna Ali ajigambe mbele ya Andharuni kwa kujieleza yeye ni nani baada ya Andharuni kujinaki kwanza (ubeti wa 123). Kila mmoja anajigamba kivyake kwa ubingwa wa kupigana vita. ‘Kujipiga kifua’ kama ishara ya kujigamba katika mawanda ya kitaaluma, ni kujiteremsha hadhi. Katika taaluma haliruhusiwi kujigamba kwani lakuteremsha daraja ya kiutaalamu. Huku kujigamba ni kutaka kuongezea uhondo hadithi kwa sababu kila mmoja akae asikilize, na hutumika katika lugha ya kikawaida.

6.7.9 Lugha ya Kujali

Tofauti sana na tulioyataja kuhusu lugha ya ukali, ya hasira na maafizo, tunapata lugha ya kujali katika unenaji wa mtunzi huyu mmoja. Baada ya vita kuisha na Mtume Muhammad na majeshi yake kurudi majumbani mwao, Mtume Muhammad alikwenda kwa sahibu yake muadhamu Abubakar na kumkuta yu mgonjwa kitandani.

Mtume Muhammad anamuuliza hivi:

369. Kamkuta pakhubiri
Nyumbani kwakwe basiri
Amekonda amesiri
Kwa kukaliya marazi.

371. Akatamka amini
 Kamwambiya dalihini
 Abubakari unani
 Labuda wewe huwezi?

Katika beti hizo mbili tunaona matumizi ya lugha ambayo ina ulaini wakati wa kutamkwa kwake. Kuna lugha ya mtu anayemuuliza mgonjwa kuhusu afya yake. Kwa kumuona amekonda sana na maradhi yamemvama rafikiye Abubakar, Mtume Muhammad anamuuliza, ‘Abubakari unani labuda wewe huwezi?’ Matumizi ya neno ‘Abubakari’, ‘unani’, na ‘labuda huwezi’; Mtume Muhammad alijiregesha chini kwa kumuita rafikiye kwa jina lake maalumu. Anapomuuliza ‘unani’, Mtume Muhammad ameteremsha ngazi ya kiongozi na kuwa mtu wa kawaida. Na anapomuuliza ‘labuda huwezi?’ Mtume Muhammad anaonesha kushutuka na kujali namna rafikie alivyo pale kitandani. Maneno haya yaliyotumika yanaashiria kujali kwa mwulizaji juu ya afya ya mgonjwa. Vile vile wazungumzaji wanajiweka hali moja ya rafiki na rafiki wanaulizana hali. Mbali na kujishukisha chini katika daraja ya uongozi, wazungumzaji hawa wawili wanakurubiana katika mahali walipo badala ya kuwa mbali kama kiongozi na mfuasi. Hii ndiyo sifa ya lugha ya kikawaida; watu kuja barazani na kukurubiana hata ukaaji wao kwenye maongezi, na huondosha pingamizi baina yao ili wapate kuambizana ya ndani zaidi.

6.7.10 Lugha ya Maongezi

Kuanzia ubeti wa 367-410 mtunzi anaunda mchezo kamili, kwa mbinu rejeshi, baina ya Mtume Muhammad na rafikiye Abubakar. Maongezi haya yanahusu matembezi ya Mtume Muhammad kwa Abubakar na namna Abubakar alivyoota usingizini na alivyokutana na malaika na kumpa dawa ya maradhi yake mpaka anapokuja kukutana na Mtume Muhammad. Kipande hiki chote cha maongezi

tumekichanganua kuwa kinaakisi namna maongezi ya kawaida hupangika. Katika mazungumzo huwapo wazungumzaji wawili au zaidi na hutumia lugha kimaongezi na hapana mada maalumu inayozungumziwa baada ya kukutana (Biber na Conrad, 2000), ila mada mpya ya maongezi huchipuka baada ya kukutana.

Utenzi wa *Siri* ni kuhusu vita, ni kuhusu hirizi, na ndani ya utenzi panatengenezwa jukwaa la kisa chingine mbali na vita chenye kuhusisha wahusika wengine na mada nyingine ijapokuwa baadaye inakuja kushikanishwa na mada kuu, umuhimu wa hirizi. Hivi ndivyo maongezi yalivyo, na mtunzi wa *Siri* anazitumia mbinu hizi za maongezi ya kikawaida katika kuwasilisha ujumbe wake.

Utenzi wa *Siri* umekifu maneno ya Bakhtin kwamba lugha ya watu wa kawaida ina uzito katika kuleta maana ya kauli kwa sababu tumeona kwamba maneno hayajisimamii, bali lazima yashikanishwe na kauli mbalimbali, mitindo, na sajili za lugha; ndiyo maana hasa ijulikane. Kwamba, kazi za kisanaa haziwezi kujiepusha na lugha ya wenye sanaa ile, kwa sababu sanaa ni kiwakilishi cha mambo yalivyo katika jamii. Hii ndiyo lugha inayotumika njiani, mabarazani, majumbani na kila mahali, ndiyo mtunzi hangeweza kuiepuka lugha ya aina hii. Lugha ya kikawaida imejitokeza katika utenzi kwa sababu mtunzi aliathirika na anayoyaona machoni pake. Uriwaya wa Bakhtin unasisitiza matumizi ya lugha ambazo hazina uthabiti katika kuwako kwake bali ni lugha ambazo huondoa sheria za unenaji na kumfanya mnenaji aseme yale atakayo bila ya kutingwa na urasmi wowote.

6.8 Kihitimisho

Sura hii imebainisha ainati za lugha kulingana na uainishaji aliyoundekezwa Bakhtin. Tumeweza katika sura hii, kutoa aina zote tano za semi katika utenzi huu: kitaalamu, kishajara, kimahsusi, kifasihi, na kikawaida. Kwa mpangilio huu tuliyoutaja tumeonesha namna ainati hizi za lugha zinavyojitokeza katika utenzi na zilivyofungamana ili kuleta maana iliyotarajiwa na mtunzi. Kwa mfano, lugha ya kitaalamu juu ya uchungaji wake wa urasmi inadhihirika katika lugha ya kishajara wakati mtunzi wa *Siri* anapotumia akronimu kuhifadhi arudhi ya mizani katika utenzi.

Lugha ya kidini ambayo katika Usemezano inaambiwa ni lugha ya kupewa inajitokeza katika lugha ya kikawaida wakati mtunzi anapotumia lugha ya kuapiza kwa Mungu au wakati anapomaliza utenzi wake kwa kushahadia mara tatu kama wanavyofanya wanadini wa kisufi. Tumeona ya kwamba hapana mipaka baina ya ainati hizi na kwamba zote zinaingiliana bila ya kujali kategoria iliyomo. Kwetu sisi madhumuni mojawapo tuliyofuata ili yatupe natija ya maana hasa ya utenzi huu imetimilika. Sura inayofuata imeeleza muhtasari wa utafiti wetu kwa ujumla na kutoa hitimisho letu kuhusu uchanganuzi wa data tuliyofanya. Hatimaye, tumetoa mapendekezo kuhusu tafiti nyingine zinazoweza kufanywa katika utenzi huu.

SURA YA SABA

MUHTASARI, HITIMISHO NA MAPENDEKEZO

7.1 Kitangulizi

Sura tatu zilizotangulia tuliangazia uchanganuzi wetu wa data tuliyokusanya nyanjani na namna ilivyofaulu kuyafikia malengo ya utafiti huu. Sura hii imeeleza muhtasari wa utafiti wetu kuhusu semi zilizojitokeza katika utenzi huu. Tumeeleza kwamba, aina za usemaji: kitaalamu, kishajara, kimahsusuni, kifasihi, kikawaida, na kidini zinajitokeza ndani ya utenzi huu. Pia, katika sura hii tumefafanua namna ainati hizi za lugha zilivyoshirikiana na kuingiliana katika kusaidia kufikisha ujumbe wa mtunzi. Hatimaye, kutokana na utafiti huu tumependekeza mawanda ambayo bado yataka kutafitiwa ili utenzi huu ufafanuliwe zaidi ya tulivyofanya sisi.

7.2 Muhtasari

Utafiti huu umeeleza namna ainati za lugha zilizomo ndani ya *Siri* zilivyowasilisha ujumbe ili maana ya utenzi huu ijulikane. Kwa kutumia utenzi wa *Siri* kama mahali pa kupatia data yetu, tumeweza kubainisha kwamba maana haitokani na kuchunguza neno katika ubinafsi wake bali ni kutokana na kushirikiana kwa lugha zote zilizomo na miktadha ya matumizi kwenye utenzi huu.

Nadharia tuliyotumia kutuelekeza kwenye utafiti huu ni ya Usemezano iliyoitifikwa na Mikhail Bakhtin. Usemezano inaeleza kwamba, neno haliwezi kujisimamia pekee bali ni lazima lihusishwe katika mawanda yote ya mtongoo mzima

ndiyo maana hasa ipatikane. Hoja kuu ya dhana ya undimi, inayopatikana ndani ya Usemezano, ni kwamba neno huwako katika muktadha wa kijamii; neno lina usuli wake kule litokako na hubeba chembe za athari za kule litokako. Pia kuna na historia ya neno hilo, muktadha wa matumizi, pamoja na nia ya msemaji. Kulingana na Usemezano maana ya neno haibakii vile ilivyo maisha bali kuna mivutano fulani iliyomo ndani ya neno hilo inayolifanya libadilike maana kila linapobadilisha muktadha wa matumizi.

Muktadha wa matumizi, kwa mfano, sajili za kikazi, huhitajia maneno mapya yatayokidhi haja ya muktadha huo. Kwa sababu ya mahitajio mapya na nia mpya ya matumizi, inabidi neno libadilishe maana yake. Tofauti hizi za kiusemaji ndizo lugha ainati anazozibainisha Bakhtin. Katika muktadha mmoja kunaweza kuwa na lugha nyingi zenye kusaidiana ili ujumbe ufike. Katika kuangazia namna ainati za lugha hizi zilivyojitokeza katika utenzi huu, tulitumia madhumuni matatu: kuufafanua utenzi huu kulingana na muktadha wa kisufi; kuzibainisha ainati hizi za lugha kulingana na msingi wa kibakhtin; na mwisho kukijadili kipengele cha lugha ya kidini kama mojawapo ya aina ya lugha iliyomo ndani ya *Siri*.

Utafiti huu ulifanywa maktabani pamoja na kufanywa mahojiano kule nyanjani. Maktabani tulitafiti matini ya utenzi huu *Utenzi wa Siri Li Asrari* uliotungwa na Mwanamwarabu Binti Bwana Lemba. Vigezo tulivyotumia kupata data yetu katika utenzi ni kama alivyovianisha Bakhtin kuhusu undimi. Huko nyanjani data iliyokusanywa ilihusu maneno ya kilahaja, kitaalamu ya tiba ya kiasili, na maswala ya kidini. Wahojaji walisampulishwa kwa makusudi kwa lengo la kupa utafiti data iliyoafikiana na maelezo ya mtunzi wa utenzi. Vipashio vya lugha vilivyoangaziwa katika matini na mahojiano vilihusu tofauti za sauti katika maneno, msamiati maalumu

unaotumika katika utamaduni uliyojitokeza katika utenzi na kauli tofauti zinazobainisha tofauti za maana katika matumizi. Kwa kuuangazia kwa utaratibu huu utafiti uliweza kupata fafanuzi za ainati za lugha zilizotumika kwenye utenzi huu.

Katika sura ya kwanza tumeeleza kwamba utenzi huu ni wa kale kutokana na tarehe ya utenzi na pia kutokana na lugha yake lakini bado haujashughulikiwa ipasavyo kimaana. Pia tumeonesha pana haja ya kuidhibiti nadharia ya Usemezano kwa kukataa kwake kwamba hakuna usemezano katika ushairi na undimi pia haumo. Shindikizo la nadharia hii ni kwamba undimi unapitikana kwa ufasaha zaidi katika utanzu wa riwaya. Utafiti huu uliyakinisha kuwa ukiangaliwa katika ainati za lugha zilizomo katika utenzi basi maana hasa itajulikana.

Sura ya pili inashadidia hoja yetu kwamba, utenzi huu haujashughulikiwa kwa kina japo kunazo tafiti na maandiko mingine ambayo yameuelezea. Katika mapitio yetu tulipata kuwa nadharia ya Usemezano ilipata nguvu kutokana na tafiti za ushairi wa Afrika Mashariki kwamba ushairi unao usemezano lakini tafiti hizi hazikuhusu *Siri* wala ainati za lugha za utenzi huu. Tena, tulipata katika mapitio yetu kwamba kipengele cha lugha ya kidini kinaelezea utamaduni wa watu jambo ambalo Bakhtin amesema ni moja kati ya vigezo vinavyotumiwa ili kupata maana ya neno, hivyo, haja ya kuutafiti utenzi huu kutumia kipengele cha kidini iliongezeka.

Sura ya tatu imejikusisha na mbinu tulizotumia za kukusanya data. Utafiti wenyewe ni wa kimaelezo na tulitoa baadhi ya data yetu kutoka kwenye nakala za utenzi huu tulizozipata tulipoingia maktabani na nyingine kupawa na wahisani huko nyanjani. Sampuli ya ukusanyaji data huko nyanjani tuliifanya kwa makusudi na ilibidi

tuhoji watu wenye weledi wa lugha hii ya kishairi, ya kikale na ya kilahaja ya Kipate. Tuliwahoji washairi watajika katika upwa wa Kenya na kupata fafanuzi za lugha iliyotumika katika utenzi huu. Kuhusu maswala ya kidini na ya kitaalamu kuhusu utabibu wa kiasili tuliwahoji mashekhe na matabibu wa kuandika kombe na hirizi. Data yetu ilihusika na vipashio vya neno kama sauti, matamshi, kauli na misamiati ya kisajili za kazi na kimasimulizi. Uchanganuzi wetu ulitudhihirishia aina sita za usemaji zilizomo ndani ya *Siri* nazo ni: usemaji wa kitaalamu, kishajara, kimahsusuni, kifasihi, kikawaida, na kidini.

Sura ya nne ni ufafanuzi wa utenzi huu katika muktadha wa kisufi. Kwa sababu ya lugha ya kidini ambayo tuliiona haiepukiki katika uchambuzi wa maana ya utenzi huu, basi tulijishughulisha na kuangalia namna gani mtunzi aliathiriwa na usufi. Kama tulivyosema neno haliji peke yake bali hubeba athari za kule litokako na pia huathiriwa na fikra za kijamaa katika jamii nzima ya mawasiliano. Tulielewa kuwa usufi ni tapo la wanadini wa Kiislamu wenye imani kubwa kuhusu Mungu na dhamira yao kuu ni kukurubiana Naye. Pia tuliona kwamba maisha yao yote yanapania kuwa wacha Mungu na kuipata pepo kesho akhera. Kwa hivyo, maneno yao yote yanalekezwa kuhusu Uungu na ndiyo maana *Siri* pia ikalekezwa katika dira hiyo. Migawanyiko ya wahusika na vita vinavyotokea ni kwa sababu ya Mungu. Hata matusi ambayo yanatumiwa na mtunzi ni kwa sababu ya kubeza njia waliyochukua wasioamini Mungu. Kwa hivyo, imani hii ya Uungu imetawala katika utenzi wote.

Katika sura ya tano tulijadili ufafanuzi wa maana kwa kutumia lugha ya kidini kama aina mojawapo ya lugha na tuliweza kudhihirisha kwamba lugha hii ina sifa za kisemezano. Sura hii ni mwendelezo wa fikra ya kidini lakini tofauti ni kwamba humu

tuliangazia zaidi matendo ambayo yanatupeleka kwa Mungu. Maswala kama namna ya kufungua utenzi, kuwaombea watu wema ili waumini wafaidike na matendo yao mema, kudondoa kauli za watu hawa wema ni mambo ambayo sisi tumeeleza kuwa ni mbinu ya kuwaenzi lakini pia ni masemezano baina ya kauli na vitendo vya watu hawa. Kwa hivyo, tuliyakinisha kwamba imani iliyoenezewa katika sura ya nne haitoshi kukamilisha maana ya neno bali tutiliye maanani matendo yanayopatikana ndani ya maneno hayo. Lugha ya kimatendo ndilo shindikizo la Bakhtin kwamba lugha si neno kavu bali lina matendo baina ya wasemezanaji na mara nyingine lenyewe ni tendo; na hili lilidhihirika katika utenzi huu.

Sura ya sita ni ubainishaji wa ainati za lugha zilizomo katika *Siri* kwa msingi aliyuainisha Bakhtin. Kwake yeye kulikuwa na aina tano za lugha: kitaalamu, kishajara, kimahsusuni, kifasihi, na kikawaida. Kutokana na pendekezo lake yeye kwamba lugha imo katika matabaka ya kihadhi kutoka lugha za kitaalamu hadi lugha za kikawaida, tulizibainisha ainati hizi na namna zilivyoshirikiana na kusaidiana kufafanua maana. Tuliweza kuthibitisha kwamba ainati hizi zilijitokeza waziwazi katika utenzi huu na kwamba maana ya utenzi imejulikana vizuri kwa sababu ya lugha hizi.

7.3 Hitimisho

Kutokana na utafiti wetu, tumeona kwamba undimi umesaidia kufikiliza maana katika *Siri*. Tulifuata aina zilizoainishwa na Bakhtin kuhusu lugha zinazopatikana katika undimi: usemaji wa kitaaluma, usemaji wa kishajara, usemaji mahsusuni, usemaji wa kifasihi, usemaji wa kikawaida na utafiti huu uliongezea usemaji wa kidini. Ainati ya lugha hizi zimetufunulia kuwa undimi katika *Siri* unadhihirika na umeleta ufahamu mzuri kuhusu utenzi huu.

7.3.1 Undimi na Ushairi

Kutokana na undimi katika *Siri* na uchanganuzi wetu umevumbua aina sita za lugha zilizomo ndani ya *Siri*. Ainati hizi za lugha zimetufikisha kukubali kwamba maana ya neno hupatikana kwa kuzingatia uhusiano uliopo kati ya lugha hizi na namna zinavyoshirikiana kuleta maana. Japo Bakhtin alipuuza kwa kiasi fulani lugha ya ushairi, utafiti huu umeweza, kupitia data tuliyoikusanya, kupata kwamba ushairi una undimi kama kazi nyingine yoyote ya kifasihi.

Aidha, lugha ya kifasihi husaidia uelewaji wa kazi ya kifasihi kutokana na utumiaji wa mbinu za lugha; kwa mfano mbinu rejeshi, chuku, istiara, taharuki, na lugha ya taswira. Katika lugha hii, pana ruhusa ya kuweza kuficha maana kwa sababu ya kumchangamsha msikilizaji awe mshiriki katika maongezi. Hii ndiyo sifa kuu ya Usemezano: lazima washiriki wachangamke ili maongezi yapate kufana. *Siri* imefaulu kuwasilisha hoja zake kifasihi na kuufanya utenzi upendeze kwa jinsi mtunzi alivyotumia rasamu hizi za kifasihi.

Kwa kutumia mbinu hizi za kifasihi, utafiti umeweza kufafanua maana ya maneno yaliyotumiwa katika utenzi. Kwa mfano, lugha ya chuku kuhusu 'hirizi' na 'malaika', tumeweza kumjua Mtume Muhammad ni nani na kwa nini mtunzi amempa uwezo wa aina hiyo katika utenzi. Kila Mtume Muhammad anapoonekana kushindwa katika vita hivi, mtunzi analeta mpomoko ili kuiendeleza hadithi na mwishowe Mtume Muhammad anapata ushindi. Taswira ya Andharuni na makao yake iliyochorwa na mtunzi inatupa picha kamili ya kwamba Andharuni ni mtu muovu na taswira ya Mtume Muhammad inatuonesha yeye ni mpiganiaji haki za wanyonge na ushindi wake

watokana na bidii yake pamoja na baraka za Mungu; jambo aliloshikilia mtunzi tangu mwanzo wa utenzi.

Mbali ya kutumia lugha ya kifasihi, tumepata matumizi ya lugha ya kikawaida. Lugha hii inadhihirisha mambo au jinsi maneno fulani yanavyotumika katika mawanda ya watu wa kawaida ambao hawatingwi na sheria au ujuzi wa usemaji. Pia, hufunua yaliyomo ndani ya nyoyo zao na kutupa fasiri kamili ya yaliyosemwa. Katika utenzi huu, pamezungumzwa lugha kali, lugha ya matusi, lugha ya kivita na pia lugha ya upole. Hii ndiyo sifa ya lugha ya aina hii ambayo haina mada wala mipaka ya unenaji au hata misamiati maalumu. Ni lugha inayochotwa kutoka muktadha wa kijamii, kwa mfano njiani, barazani, mikaoni. Tumefahamu kwamba lau twauangalia utenzi huu kwa maana ya kikamusi basi tungepotoka kupata maana hasa ya maneno ‘machafu’ mtunzi aliyotumia. Kutokana na kuelewa muktadha wa maneno hayo, utafiti ulifahamu kwamba katika mawanda ya kikawaida, maneno haya ni sawa na katika ‘usufi’ maneno haya ‘machafu’ ni unenibezi wa mtunzi kuwaambia watu kuhusu kupotoka kwao na njia ya sawa ya kumuabudu Mungu pekee.

Tumepata pia kuwa kuna lugha ya kitaaluma ambayo huwa haina ubunifu katika kuwasilishwa kwake. Lugha ya kuficha (istiara), vitendawili au tambo katika lugha ya kitaaluma haina nafasi kwa sababu ya umuhimu (ukali unaoeleza kweli za halia bila kutia chumvi) wa muktadha wenyewe. Katika *Siri*, mtunzi amefaulu kuonesha ubingwa wake wa lugha ya aina hii kwa kutufahamisha juu ya hirizi vigawanyo vyake na faida zake za tiba ya kiwiliwili na mapepo. Mtunzi ameeleza kwa lugha za kikitabu cha kufundisha darasani na pia ametufunulia kuhusu lugha za kisheria. Mambo haya

yametusaidia kujua maana ya msisitizo wa mtunzi kuhusu umuhimu wa hirizi ya majina ya Mungu na faida ya kufuata mawaidha hayo.

Mandhari ya utenzi huu, ni uwanja wa vita na lugha inayotumiwa ni lugha kali ya kutisha. Hata hivyo, kuna matumizi ya lugha ya kishajara inayoufanya utenzi huu si wa kivita peke yake, bali pia una matendo ya kiupole, kuomba msamaha katika kila lenye makosa katika utenzi, kushawishi watu wasome utenzi huu ili uwafae maishani. Lugha ya Mtume Muhammad kwa rafikiye Abubakar na waumini walioathiriwa na vita, inatupa faraja katika matendo ya kivita yaliyotawala katika nusu ya kwanza ya utenzi huu. Kutokana na lugha ya kishajara, tunapata kufahamu kwa nini mtunzi anatumia lugha ya upole kumuenzi Mtume Muhammad.

Kwa kuzingatia utenzi huu kupitia lugha ya watu mahsusi, tumebaini kwamba lahaja iliyotumika kuuhifadhi utenzi huu ni ya Kiamu na wala sio lahaja ya Kipate; japo mtunzi wa utenzi huu ndiko alikotoka na sahihi yake mwisho wa utenzi inaonesha ni mji wa Pate. Utafiti huu uliangalia baadhi ya maneno yanayoupambanua utenzi huu kwamba lugha ilyotumika ni Kiamu na pia kuhitimisha kuwa lugha ya utenzi huu ni ya mnukuzi na wala sio ya mtunzi mwenyewe.

Bakhtin hakuirodhesha lugha ya kidini kama mojawapo ya lugha zenye kutarajiwa kupatikana katika hali ya undimi au ushairi. Kwa mtizamo wake, lugha za kidini zina umighani na hazikubali kukosolewa. Ingawa hivyo, utafiti huu umebaini kwamba kitengo cha kidini katika jamii ya Waswahili ni utamaduni usiyo na shaka. Utamaduni ni zao la kijamii, na lugha haiwezi kuepuka ujamii wa kiitikadi au kimatumizi. Pili, tuelewe kwamba Usemezano unashikilia kwamba msemaji yeyote

hawi wa kwanza kusema neno, bali lazima amelitoa kwa mtu mwingine. Katika utafiti huu, pale tulipouweka utenzi huu katika muktadha wa ‘kisufi’, tumepata kufahamu kuwa mengi ya mambo yanayozungumziwa na mtunzi yana asili katika Uislamu. Kulingana na masufi na waumini wengine wa Kiislamu, mwongozo wa dini yao yote unatokana na kitabu kitakatifu cha *Kuruani*. Hivyo, hatuwezi kumvua muumini wa Kiislamu akajitenga na maandiko matakatifu, kwani urejelezi wake wote ni kwenye kitabu hicho na ndivyo alivyofanya mtunzi wa utenzi huu. ‘Hirizi’ zinazotajwa, wahusika wakuu wanaotajwa na miktadha ya matendo ya kimapisi yanayotokea katika utenzi, pamoja na siri yenyewe inayoshadidiwa kuelezwa kutoka mwanzo hadi mwisho, haya yote yanatokana na kipengele hiki cha kidini. Udini uliyomo kwenye utenzi huu unatufahamisha sisi kwa nini Mtume Muhammad ameshehenezewa sifa zote nzuri na Andharuni sifa zote mbovu. Udini umeunufaisha utafiti huu kwa maneno yasiyo ya tasfida katika utenzi yana usuli wa kidini; bezo la mtunzi kwa mja asiyeabudu Mungu pekee. Kigezo hiki kimeusaidia utafiti huu kuelewa sababu ya kuwapo kwa matapo mawili ya wahusika na misamiati ya ubaya na uzuri katika utenzi huu.

Utenzi huu kulingana na vigezo vya undimi vinavyohimili nadharia ya Usemezano, umebainisha kwamba undimi unajitokeza kwa uwazi katika utungo mzima. Hali hii imesaidia kushirikisha ainati za lugha ili maana ya utenzi ijulikane. Aidha, uchanganuzi wa undimi ulitufaulisha katika kupata maana ya utenzi wa *Siri* na kuuelewa vyema zaidi. Tumepata pia kuwa maana ya kikamusi haitoshelezi kumueleweshwa mtu maana halisi ya neno au hata kifungu cha maneno iliyofichamana. Jambo lililobainika katika utafiti huu ni kwamba maneno na mitindo yote ya uwasilishaji imefungamana, ikiwa ni pamoja na muktadha wa matumizi wa maneno hayo ndipo maana hasa ikapatikana.

7.4 Mapendekezo

Utafiti huu umeelezea mambo ya ainati za lugha zilizomo katika utenzi wa *Siri*; na kwa ufupi, mustakabali wa utafiti uliobaki kuhusu utenzi huu ni mkubwa. Kuna nyanja ambazo kwamba utafiti huu umedhihirisha kuwa, utenzi huu unaweza kuendelea kutafitiwa zaidi. Kwa mfano, tunashauri watafiti wengine waangalie uwanda wa muktadha wa mapisi ya Pate na utenzi wa *Siri*, jambo ambalo Bakhtin ameliita ‘kronotopu’ (kushikanisha wakati wa utenzi na mahali). Utenzi huu ulitungwa 1662 na wakati huu Pate na Afrika ya Mashariki nzima ilikuwa chini ya utawala wa Mreno. Je, ni kwa sababu ya matukio ya kijamii ndiyo mtenzi alitumia, kwa mfano, lugha ‘chafu’ yenye kuzungumzia ‘wanwaji tembo’ na ‘wezi’?

Lugha ya kawaida inayoupa nguvu utenzi huu kuwa kielelezo chema cha lugha hiyo, bado haijashughulikiwa katika mashairi (au tenzi) za kabla ya K20. Uvunjaji wa nidhamu za usemaji anaotaja na kueleza Bakhtin kuwa ukanivali ni mahali ambapo pastahili kuangaziwa kwa undani zaidi mintarafu ya ushairi wa Karne ya Ishirini. Je, lugha chafu iliyojitokeza katika utenzi ni kwa sababu ya ukanivali? Je, kunaweza kuwa na ukanivali katika lugha ya tenzi za Kiswahili za kabla ya K20? Matumizi ya lugha ya kikanivali katika tenzi ni uwanda ambao bado wataka kutafitiwa.

Kuna elimu nyingi za kiasili ambazo zimetajwa katika utenzi huu; mfano falaki, kuandika kombe, kugangua mapepo na kadhalika. Hizi zote ni elimu asilia ambazo bado hazijawekwa wazi katika kazi zozote za mawanda ya Kiswahili. Kitengo cha tiba na dawa za kiasili ni uwanda wastahili utafiti mbali na yaliyomo ndani ya ushairi.

Juhudi kubwa zinafanywa kuweka makala ya kizamani ya tenzi hizi zilizohifadhiwa Ulaya kwenye hati za Kilatini, jambo ambalo katika mataifa ya Afrika Mashariki bado halijashughulikiwa vilivyo. Lugha ya mnukuzi iliyojitokeza wakati wa utafiti huu na hitilafu zilizopatikana kutokana na unukuzi huu imetufunulia kwamba Ernst Dammann, aliyefanya juhudi ya kuunukuu utenzi huu kutoka hati za Kiarabu, alijaribu lakini bado nakala yenyewe ya hati hizi yahitaji kupekuliwa ili itupe ufunuo zaidi kuhusu unukuzi huu. Mbali na hivyo, hati hizi za kiarabu zimehodhi tenzi nyingi za Kiswahili hivyo, pana wajibu wa kujifunza hati hizi na kuwafunza wanafunzi wa fasihi ya Kiswahili ili wasaidiye katika kuvumbua tenzi nyingine nyingi zilizohifadhiwa kwa hati hizi.

Jambo muhimu lililojitokeza wakati wa kuusoma utenzi huu, kupitia hii nakala niliyoletewa na marehemu Abu Marjan, ni kwamba nakala yenyewe ilibainisha vitono vya namna ya kutamka sauti mbalimbali za mwendelezo wa Kilatini. Kwa bahati, mtafiti ni mwanati wa lugha na utamaduni wa Kiswahili. Kwa jinsi hiyo, anazijua sauti hizi na anaweza kuzitofautisha kifonetiki na kifonolojia. Huu ni uwanda ambao wahitaji utafiti wa kutegemewa na wa uhakika kuhusu sauti za Kiswahili asilia, mbali na sauti za Kiswahili Sanifu; kwa sababu ya athari za kifonemiki na kimofonolojia juu ya lugha.

7.5 Kihitimisho

Ilikuwa azma kuu ya utafiti huu kudhihirisha kupatikana maana kutokana na matumizi ya undimi. Hili twadahili bila kigezigezi cho chote kuwa tumefaulu kulifikia na kulitimiza. Kwa jinsi hiyo, tunataraji utenzi wa *Siri* umefahamika vyema zaidi. Kwa hilo twatumai ya kwamba tumefunua mawanda mingi ya utafiti kuhusu utenzi huu na

kuwa lugha na fasihi ya Kiswahili zimepata utenzi mwingine mtukufu kufu ya tendi nyingine zilizowasilishwa kama *Hamziya*, *Al Inkishafi*, na *Mwanakupona*.

MAREJELEO

Abdulaziz, M. H. (1979). *Muyaka: 19th century popular poetry*. Nairobi: Kenya Literature Bureau.

Abedi, K. A. (1954). *Sheria za kutunga mashairi na diwani ya Amri*. Nairobi: Kenya Literature Bureau.

Ames S. S. (1973). Structuralism, language, and literature. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 32(1), 89-94. Imechukuliwa:
<http://www.jstor.org/stable/428706>

Andrzejewski, B. W (1985) Oral Literature. Katika B.W. Andrzejewski, na we (1985), *Literatures in African languages: Theoretical issues and sample surveys* (31-48). Cambridge: Cambridge University Press.

Babusa, H. O. (2005). *Vigezo badalia kuhusu uanishaji wa mashairi ya Kiswahili* Tasnifu ya Uzamili (Haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Kenyatta, Nairobi.

Babusa, H. O. (2010). *Kamusi ya vitate na matamshi sahihi ya Kiswahili*. Nairobi: The Jomo Kenyatta Foundation.

Bakari, M. (1985). *The morphophonology of the Kenyan Swahili Dialects*. Berlin: Reimer.

Bakary, A. H. A. A. M. (h.t.). *Futuh al husuni sabaa*. Imechukuliwa:
<http://www.marefa.org>

- Baldick, C. (2001). *The concise Oxford dictionary of literary terms*. New York: Oxford University Press.
- Barwani, A. M. (1995). *Tarjama ya al muntakhab katika tafsiri ya Qur'ani tukufu*. Beirut: Dar ul Fajri Islamy.
- Baugh, A. C., & Cable, T. (2002). *A history of the English language*. London: Routledge.
- Beauchamp, T. L. & Childress, J. F. (2001). *Principles of biomedical ethics* (5th ed.). New York: Oxford University Press.
- Bernard, H. R. (2006). *Research methods in anthropology: Qualitative and quantitative approaches* (4th ed.). Lanham: Altamira Press.
- Biber, D. & Conrad, S. (2000). *Register, genre, and style*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bogard, W. (1993). Rejoinder: The postmodern once again. *Sociological Theory*, 11, 241-242. Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/202146>
- Booth, W. (1982). Freedom of interpretation: Bakhtin and the challenge of feminist criticism. *Critical Inquiry*, 9 (10), 45-76. Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/1343273>
- Brown, G., & Yule, G. (1983). *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Bryman, A. (2012). *Social research methods* (4th ed.). New York: Oxford University Press.
- Buni, A. A. A. (h.t.). *Manbaa usul hikma*. New Delhi: Maktabat Ishaat Islamii.
- Buni, A. A. A. (h.t.). *Shamsul maarif al kubra*. Misri: Fahamin.
- Butcher, S. H. (mh.). (1922). *The poetics of Aristotle*. London: Macmillan & Company Limited.
- Chacha, N. (1992). *Ushairi wa Abdilatif Abdalla: Sauti ya utetezi*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Chimerah, R. M. (1989). *The implications of the selected works of Ngugi in the educational thinking and practices of Kenya*. Tasnifu ya Uzamifu (Haijachapishwa). Ohio University, Ohio.
- Chimerah, R., Karama, M., Ahmed, A. H. & Kitito, K. O. (2011). *Kiswahili research and development in Eastern Africa*. Mombasa: National Museums of Kenya.
- Chiraghdin, S., & Mnyampala, M. (1977). *Historia ya Kiswahili*. Nairobi: Oxford University Press.
- Chiraghdin, S. (1987). *Malenga wa karne moja*. Nairobi: Longman Kenya.
- Carnegie, D. (1991). *How to develop self confidence and influence people by public speaking*. New York: Pocket Books.

- Cooper, L. (1913). *Aristotle on the art of poetry*. New York: Harcourt, Brace & Company.
- Crystal, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics* (6th ed.). Oxford: Blackwell Publishing.
- Culler, J. (1975). *Structuralist poetics: Structuralism, linguistics and the study of literature*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Dammann, P. E. (1940). *Dichtungen in der Lamu mundart des Suaheli* Band 28. Hamburg: Freiderichesen.
- Donato, E. (1967). Of structuralism and literature. *MLN*, 82, 549-574 Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/2908278>
- Draz, M. A. (2008). *The moral world of the Qur'an*. London: I.B. Tauris.
- Duranti, A. (1997). *Introduction to linguistic anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eagleton, T. (1996). *Literary theory an introduction* (2nd ed.). Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Emerson, C., & Holquist, M. (wah.). (1986). *Speech genres and other late essays*. Austin: The University of Texas Press.

- Emerson, C. (1990). Russian Orthodoxy and the Early Bakhtin. Katika *Religion & Literature*, 22(2/3), 109-131. Imechukuliwa:
<http://www.jstor.org/stable/40059452>
- Faruki, B. R. (1988). The riddle tradition in Swahili poetry: Pana haki gani iko haki. *The Black Scholar*, 19(4/5), 88-91. Imechukuliwa:
<http://www.jstor.org/stable/41068284>
- Faust, G. P. (1953). Basic tenets of structural linguistics. *College Composition and Communication*, 4(4),122-126. Imechukuliwa:
<http://www.jstor.org/stable/356017>
- Fischer, M. M. J., & Abedi, M. (1990). Quranic dialogics: Islamic poetics and politics for muslims and for us. Katika T. Maranhao (mh.), *The interpretation of dialogue* (120 - 153). Chicago: The University of Chicago Press.
- Foucault, M. (1977). *Power/Knowledge*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1994). *The order of things*. New York: Vintage Books.
- Fowler, R. (1966). Linguistic theory and the study of literature. Katika R. Fowler, (mh.). (1966) *Style and language: Linguistic and critical approaches to literary style* (1 - 28). London: Routledge and Kegan Paul.
- Ghazali, A. H. (h.t.). *Al aufaq lil Imam Al Ghazali*. Mombasa: Shamsudin Haji Ahmad.

- Gerard, A. (1976). Structure and values in three Swahili epics. *Research in African Literatures*, 7(1) 7-22. Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/3819007>
- Gottlieb, A. (1989). Hyenas and heteroglossia: Myth and ritual among the Beng of Côte d'Ivoire. *American Ethnologist*, 16(3), 487-501. Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/645270>
- Granara, W. (2005). Nostalgia, Arab nationalism, and the Andalusian chronotope in the evolution of the modern arabic novel. *Journal of Arabic Literature*, 36(1), 57-73. Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/4183530>
- Habibi, M. A. R. (2011). *Literary criticism from Plato to the present an introduction*. Sussex: Wiley-Blackwell.
- Haddad, A. M. (2003). *Key to the garden*. London: Starlatch Press.
- Hanks, (1987). Discourse genres in a theory of practice. *American Ethnologist*, 14, 668-692. Wiley. Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/645320>
- Harries, L. (1950). Swahili epic literature. *Africa: Journal of the International African Institute*, 20(1) 55-59. Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/1156049>
- Hashi, A. A. (2011). Islamic ethics: An outline of its principles and scope. *Katika Revelation and Science* 1(3), 122-130.

- Heppner, P., Kivlighan, D., Wampold, B. (1992). *Research Design in Counseling*. Pacific Grove, CA: Brookes/Cole.
- Holquist, M. (mh.). (1981). *M. M. Bakhtin: The dialogic imagination*. Austin: The University of Texas Press.
- Holquist, M. (1990). *Dialogism: Bakhtin and his world*. London: Routledge.
- Idarus, A. S. (2010). Makosa yanayofanywa mara kwa mara katika matumizi ya Kiswahili. *Makala za Semina ya Kimataifa ya Kiswahili (173 - 187)*. Dar es Salaam: Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili.
- Istrabadi, Z. (1988). *The principles of sufism (qawaid al tasawwuf) : An annotated translation with introduction*. Tasnifu ya Uzamifu (Haijachapishwa). Indiana University.
- Jelani, M. A. (1992). *The secret of secrets*. Cambridge: Islamic Texts Society.
- Kapinga, C. (1983). *Sarufi maumbo ya Kiswahili sanifu*. Dar es Salaam: Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili.
- Karama, M. R. (1996). *Al inkishafi: Ushahidi wa usemezo katika ushairi wa Kiswahili*. Tasnifu ya Uzamili (Haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Kenyatta, Nairobi.

Karama, M., Chimerah, R., & Mutiso, K. (2017). Ushairi wa kisufi katika tendi za kale za Kiswahili: Mfano wa utendi wa Siri Li Asrari. Katika *Mara Research Journal of Kiswahili* 3(1), 1 – 9.

Katamba, F. (1989). *An introduction to phonology*. London: Longman Group.

Ibn Kathir, I. U. (1998). *The life of Prophet Muhammad Vol. 3*. Reading: Garnet Publishing.

Ibn Kathir, I. U. (h.t.). *Tafsir Ibn Kathir 10 Volumes.pdf*. Imechukuliwa

<http://www.islamweb.com>

Kawulich, B. B. (2005) Participant observation as a data collection method Vol. 6 (2) Art. 43. Imechukuliwa:

<http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/466/996>

Kerstetter, K (2012). Insider, outsider, or somewhere in between: The impact of researchers' identities on the community-based research process. *Journal of Rural Social Sciences*, 27(2), 99-117.

Khamis, S. A. M. (2008). Nadharia, ubunifu, uchambuzi na taaluma ya Kiswahili. Katika N. Ogechi, N. Shitemi, K. I. Simala, (wah.). (2008) *Nadharia katika taaluma ya Kiswahili na lugha za Kiafrika* (uk.3-24) Eldoret: Moi University Press.

King'ei, K. (2010). *Misingi ya isimu jamii*. Dar es Salaam: Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili.

- Klebanov, B. na we (2008). Lexical cohesion analysis of political speech. *Political Analysis*, 16(4), 447-463 Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/25791949>
- Knappert, J. (1979). *Myths and legends of the Swahili*. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Kothari, C. R. (2004). *Research methodology: Methods and techniques*. New Delhi: New Age International (P) Limited, Publishers.
- Koul, L. (1986). *Methodology of educational research* (2nd rev. ed.). New Delhi: Vilkas Publishing House PVT Limited.
- Krapf, L. (1882). *A dictionary of Suahili language*. London: Trubner & Co.
- Kronenfeld, D. & Decker, H. W. (1979). Structuralism. Katika *Annual Review of Anthropology*, 8, 503-541. Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/2155631>
- Kresse, K. (2005). Reading Mudimbe, applying 'mudimbe', turning an insider out: Problems with the presentation of a Swahili poet. *Journal of African Cultural Studies*, 17(1), uk. 103-129. Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/4141304>
- Kresse, K. (2007). *Philosophising in Mombasa: Knowledge, Islam and intellectual practice on the Swahili coast*. London: International African Library.

Kumar, R. (2011). *Research methodology: A step by step guide for beginners* (3rd ed.).
New Delhi: SAGE Publications India Pvt Ltd.

Lahteenmaki, M. (2003). On the interpretation of Baxtin's linguistic ideas: The
problem of the texts from the 1950-60s. *Russian Linguistics*, 27(1), 23-39.
Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/40160678>

Leech, G. N. (1969). *A linguistic guide to English poetry*. London: Longman Group.

Lings, M. (1975). *What is sufism?* Lahore: Suhail Academy.

Lings, M. (1979). Sufi answers to questions on ultimate reality. *Studies in Comparative
Religion*, 13(3), 1-11.

Lodhi, A. (2003). Aspiration in Swahili adjectives and verbs. *Essays On African And
Asian Languages*, 1, 155-160.

Lyons, J. (1968). *Introduction to theoretical linguistics*. Cambridge: Cambridge
University Press.

Malbon E. S. (1983). Structuralism, hermeneutics, and contextual meaning. *Journal
of the American Academy of Religion*, 51, 207-230. Imechukuliwa:
<http://www.jstor.org/stable/1463635>

Mandelker, A. (1994). Semiotizing the sphere: Organicist theory in Lotman, Bakhtin,
and Vernadsky. *PMLA*, 109, 385-396. Imechukuliwa:
<http://www.jstor.org/stable/463075>

- Masinde, E. (1996). *Mashairi huru: Uchambuzi wa dhamira na mtindo*. Tasnifu ya Uzamili (Haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Kenyatta, Nairobi.
- Masinde, E. (2003). *Ushairi wa Kiswahili: Maendeleo na mabadiliko ya maudhui*. Tasnifu ya Uzamifu (Haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Kenyatta, Nairobi.
- Massamba, D. P. B. (2002). *Historia ya Kiswahili*. Nairobi: The Jomo Kenyatta Foundation.
- Mauch, J. E. & Park, N. (2003). *Guide to the successful thesis and dissertation*. New York: Marcel Dekker.
- Mazrui, A. M. (1981). *Acceptability in a planned standard: The case of Swahili in Kenya*. Tasnifu ya Uzamifu (Haijachapishwa). Chuo cha Stanford, Stanford.
- Mazrui, A. M. (1988). *Chembe cha moyo*. Nairobi: Heinemann Kenya Ltd.
- Mazrui, A. & Syambo, B. K. (1992). *Uchambuzi wa fasihi*. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Mbega, H. M. (1984). *Dafina ya umalenga*. Nairobi: Longman Kenya.
- Mbele, J. (1996). Wimbo wa miti: An example of Swahili women's poetry. *African Languages and Cultures*, 9(1),71-82. Imechukuliwa:
<http://www.jstor.org/stable/1771793>

- Mgullu, R. S. (1999). *Mtala wa isimu fonetiki, fonolojia na mofolojia ya Kiswahili*. Nairobi: Longhorn Publishers.
- Middleton, J. (1992). *The world of the Swahili: An African mercantile civilization*. New Haven/London: Yale University Press.
- Mlamali, M. (1980). *Al Inkishafi: Ikisiri ya Mlamali*. Nairobi: Longman Kenya.
- Momanyi, C. (1998). *Usawiri wa mwanamke muislamu katika jamii ya Waswahili kama inavyobainika katika ushairi wa Kiswahili*. Tasnifu ya Uzamifu (Haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Kenyatta, Nairobi.
- Mohamed, S. A. (1995). *Kunga za nathari ya Kiswahili: Tamthilia, riwaya na hadithi fupi*. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Morson, G. S. (1991). Bakhtin, genres, and temporality. *New Literary History*, 22, 1071-1092. Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/469079>
- Mulokozi, M. M. & Sengo, T. S. Y. (2005). *History of Kiswahili poetry A.D 1000 - 2000*. Dar es Salaam: Institute of Kiswahili Research.
- Mulokozi, M. M. (2008). Nadharia ya jadi ya ushairi wa Kiswahili: Je, Upo? O. Ogechi, N. Shitemi, K. I. Simala, (wah.). (2008) *Nadharia katika taaluma ya Kiswahili na lugha za kiafrika*, (71-81). Eldoret: Moi University Press.
- Munajjid, S. M. (2016). Are prayers for non-believers accepted? Imechukuliwa: <http://www.islamqa.info/en/> Ilisomwa 23 Februari 2016.

Musau, P.M. (1994). *Aspects of interphonology: The study of Kenyan learners of Swahili*. Bayreuth: Bayreuth African Studies.

Muslim Philosophy (2016). The science of the secrets of letters. Imechukuliwa: <http://www.muslimphilosophy.com> Ilisomwa 24 Februari 2016.

Mutiso, K. (1996). *Archetypal motifs in Swahili Poetry: Kasida ya burudai*. Tasnifu Shahada ya Uzamifu (Haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Nairobi, Nairobi.

Mutiso, K. (2003). *Utenzi wa siri li asirali [afuan] with a translation in English*. Mswada bado haujachapishwa. Nairobi.

Mutiso, K. (2005). *Utenzi wa hamziyyah*. Dar es Salaam: Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili.

Mutiso, K. (2014). Number symbolism in world religions: The case of number seven. *Journal of Oriental and African Studies*, 23, 405-415.

Mwamzandi, I. Y. (2002). *Usemazano katika umalenga wa Kiswahili: Mfano wa taarab*. Tasnifu Shahada ya Uzamifu (Haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Egerton, Njoro.

Mwamzandi, I. Y. (2001). Performance, carnival and the deconstruction of social meaning: The case of taarab among the Swahili. Katika J. S. Mdee, & H. J. M Mwansoko (wah.). (2001) *Makala ya kongamano la kimataifa la Kiswahili*, (44-61). Dar es Salaam: Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili.

- Mwangi, I. (1999). Swala la alofoni (zipo au hazipo?) katika ufundishaji wa fonolojia ya Kiswahili. Katika K. Njogu (mh.). (2007). *Kiswahili na elimu nchini Kenya* (93-102). Nairobi: Twaweza Communications.
- Nabhany, A. S. (2010). *Mapisi ya Kiswahili*. Dar es Salaam: (h.mch.).
- Nassir, A. (1971). *Malenga wa Mvita: Diwani ya Ustadh Bhalo*. Nairobi: Oxford University Press.
- Njogu, K. & Chimera, R. (1999). *Ufundishaji wa fasihi: Nadharia na mbinu*. Nairobi: The Jomo Kenyatta Foundation.
- Njogu, K. (2004). *Reading poetry as dialogue: An East African literary tradition*. Nairobi: The Jomo Kenyatta Foundation.
- Njogu, K., Mwihaiki, A., & Buliba, A. (2006). *Sarufi ya Kiswahili: Uchanganuzi na matumizi*. Nairobi: The Jomo Kenyatta Foundation.
- Njogu, K. (mh.). (2007). *Kiswahili na elimu nchini Kenya*. Nairobi: Twaweza Communications.
- Nystrand, M. (2006). Rendering messages according to the affordances of language in communities of practice. *Research in the Teaching of English*, 41(2), 160- 164.
Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/40039097>
- Ogechi, O., Shitemi, N., Simala, K. I.(wah.). (2008). *Nadharia katika taaluma ya Kiswahili na lugha za Kiafrika*. Eldoret: Moi University Press.

- Ohly, R. (1985). Literature in Swahili. Katika B.W. Andrzejewski na we (1985). *Literatures in African languages: Theoretical issues and sample surveys* (460-492). Cambridge: Cambridge University Press.
- Osterlund, C. (2007). Gender combinations: A window into dynamic communication practices. *Journal of Management Information Systems*, 23(4), 81-108.
Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/40398872>
- Park-Fuller, L. M. (1986). Voices: Bakhtin's heteroglossia and polyphony, and the performance of narrative literature. *Literature in Performance*, 7, 1-12.
- Pew Research (2018). Imechukuliwa: <http://www.pewresearch.org> Ilisomwa 17 Aprili 2018.
- Phiddian, R. (1996). A name for mock-epic: Pope, Bakhtin, and stylization. *The Eighteenth Century*, 37(2), 136-155. Imechukuliwa:
<http://www.jstor.org/stable/41467800>
- Pilaszewicz, S (1985). The rise of written literatures in African languages. Katika B.W. Andrzejewski, na we (1985) *Literatures in African languages: Theoretical issues and sample surveys* (49-71). Cambridge: Cambridge University Press.
- Piller, I (2001). Identity constructions in multilingual advertising author(s). Katika *Language in Society*, 30(2), 153-186. Imechukuliwa:
<http://www.jstor.org/stable/4169089>

Potet, J. P. (2013). *Arabic and Persian Loanwords in Tagalog*. Imechukuliwa:

<http://www.googlebooks.com>

Poveda, D. na we (2005). Religious genres, entextualization and literacy in Gitano children. Katika *Language in Society*, 34(1), 87-115. Imechukuliwa:

<http://www.jstor.org/stable/4169401>

Qurtubi, M. A. A (2006). *Al jamiu liahkamil Quran*. Juz. 22 Beirut: Muasasat Risalah.

Qurtubi, M. A. A (2006). *Al jamiu liahkamil Quran*. Juz. 16 Beirut: Muasasat Risalah.

Qurtubi, M. A. A (1995). *Al asnaa fi sharah al asmaAllah al husnaa*. Tanta: Daru Sahabah.

Read Miles, M. & Huberman, M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded source book* (2nd ed.). Thousands Oaks, CA: Sage Publications.

Rich, C. (2002). Talking back to El Jefe: Gender, polyphony, and dialogic resistance in Julia Alvarez's 'In the Time of Butterflies'. Katika *MELUS*, 27(4), 165- 182.

Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/3250626>

Richards, I. A. (1989). *Principles of Literary Criticism*. London: Routledge.

- Rochberg-Halton, E. (1982). Situation, structure, and the context of meaning. Katika *The Sociological Quarterly*, 23(4), 455-476. Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/4106046>
- Sabiq, S. (1991). *Fiqh us sunnah*. New York: American Trust.
- Sacleux, C. S. (1939). *Dictionnaire Swahili-Francais*. Paris: Institut d' Ethnologie.
- Said, E. (1979). *Orientalism*. London: Vintage Books.
- Said, E. (1994). *Culture and imperialism*. London: Vintage Books.
- Schimmel, A. (1975). *Mystical dimensions of Islam*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Schimmel, A. (1982). *As through a veil: Mystical poetry in Islam*. New York: Columbia University Press.
- Schmid, W. (2013). <http://www.lhn.uni-hamburg.de/node/63/revisions/232/view>
Ilisomwa: 10/6/2017.
- Seitel, P. (2003). Theorizing genres: Interpreting works. Katika *New Literary History*, 34(2),275-297. Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/20057780>
- Senkoro, F. E. M. K. (2011). *Fasihi*. Dar es Salaam: KAUTTU Limited.
- Shariff, I. N. (1988). *Tungo zetu: Msingi wa mashairi na tungo nyinginezo*. New Jersey: The Red Sea Press.

- Shitemi, J. M. (2011). *Usimulizi katika utenzi wa Siri li Asrali*. Tasnifu ya Uzamili (Haijachapishwa). University of Nairobi, Nairobi.
- Shitemi, N. L. (2010). *Mashairi ya kabla ya karne ya ishirini*. Eldoret: Moi University Press.
- Simala, K. I. (mh.). (2002). *Utafiti wa Kiswahili*. Eldoret: Moi University Press.
- Simala, K. I. (2004). Swahili poetic text and African historiography. Katika *Sudanic Africa*, 15, 17-38. Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/25653411>
- Singleton, R. A. (1993). *Approaches to social research*. New York: Oxford University Press.
- Tariqa Qadiriya (2016). Muntada durus ruhaniya. Imechukuliwa: <http://www.tariqaqadiriyaaboutchikiya.ch/> Ilisomwa 31 Machi 2016
- 10000 (2016). Asrarul aulia fi majmati dawat seif alif, seif asad. Imechukuliwa: <http://www.10000.hexat.com> Ilisomwa 17 Januari 2016
- Tirmidhi, I. (2009). *Jami-a-Tirmidhi-Sunan-al Tirmidhi.pdf*
- Thiong'o, N. (2009). *Re-membering Africa*. Nairobi: East African Educational Publishers.

- Topan, F (1974). Modern Swahili poetry. Katika *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 37(1), 175-187. Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/614114>
- Topan, F (1992). Swahili as a religious language. Katika *Journal of Religion in Africa*, 22(4), 331-349. Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/1581239>
- Topan, F (2001). Projecting Islam: Narrative in Swahili poetry. Katika *Journal of African Cultural Studies*, 14(1), 107-119. Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/3181398>
- Tukhy, A. S. (h.t.). *Sirul asrari fi ilmil ahyari*. New Delhi: Maktaba Ishaat Islamii.
- Vierke, C. (2011). *On the poetics of the utendi: A critical edition of the nineteenth-century Swahili poem 'utendi wa haudaji' together with a stylistic analysis*. LIT Wien.
- Wafula, R. M. & Njogu, K. (2007). *Nadharia za uhakiki wa fasihi*. Nairobi: The Jomo Kenyatta Foundation.
- Wamitila, K. W. (2003). *Kamusi ya fasihi: Istilahi na nadharia*. Nairobi: Focus Books.
- Wamitila, K. W. (2008). *Kanzi ya fasihi: Misingi ya uchanganuzi wa fasihi*. Nairobi: Vide~Muwa Publishers.

Wanyama, M. (2006). Cohesion in the novels of Alex la Guma: A dialogic analysis.

Katika *College Literature*, 33(2), 115-134. Imechukuliwa:

<http://www.jstor.org/stable/25115350>

Wardhaugh, R. (2006). *An introduction to sociolinguistics* (5th ed.). Oxford:

Blackwell Publishing.

Weidauer, F. (2003). When Bobos meet Bhabha: Do minority literatures challenge the concept of national literatures? Katika *Monatshefte*, 95(1), 19-32.

Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/30154068>

Wellek, R. & Warren, A. (1949). *Theory of literature*. Penguin Books.

Wesah, W. E. (2005). *Uhakiki wa kifani katika utenzi wa Siri li Asirali [afuan] na utenzi wa Mwana Fatuma*. Tasnifu ya Uzamili (Haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Nairobi, Nairobi.

Wilce Jr., J. (1998). The kalimah in the kaleidophone: Ranges of multivocality in Bangladeshi muslim's discourses. Katika *Ethos*, 26(2), 229-257.

Imechukuliwa: <http://www.jstor.org/stable/640678>

Wilde, D. On sufism and poetry.

Imechukuliwa: <http://www.unc.edu/depts/sufilit/Wilde.html> Ilisomwa 26/11/2016

Yaqut, S. A. (h.t.). *Al muujam al buldan*. Beirut: Dar Sadir.

Zaroug, A. H. (1999). Ethics from an Islamic perspective: Basic issues. Katika *The American Journal of Islamic Social Sciences*, 16(3), 45-63.

Zawawi, S. (1971). *Kiswahili kwa Kitendo: An introductory course*. New York: Harper & Row Publishers.

Zawawi, S. (1974). *Loanwords and their effect on the classification of Swahili nominals: A morphological treatment*. Tasnifu ya Uzamifu (Haijachapishwa). Columbia University, Columbia.

Zhukov, A. (2004). Old Swahili-Arabic script and the development of swahili literary language. Katika *Sudanic*, 15, (1-15).

KIAMBATISHO I

Mswada Uliyotumika katika Utafiti Huu

Chanzo: Dammann, P. E. (1940). *Dichtungen in der Lamu mundart des Suaheli*. Band 28. Hamburg: Freiderichesen.

KIAMBATISHO II

Fomu ya Idhini

Idhini ya Kufanya Utafiti

Anwani: MAANA TIMILIFU KUTOKANA NA UNDIMI KATIKA UTENZI WA SIRI LI ASRARI

Sehemu ya A: Utangulizi

Madhumuni ya waraka huu ni kukualika kuchangia katika utafiti kuhusu maana katika *Utenzi wa Sirili Asrari*. Utafiti unanuiwa kufanywa katika upwa mzima wa Afrika Mashariki hasa nchini Kenya. Bwana Mohamed Ramadhan Karama, ambaye ni mwanafunzi wa Uzamifu katika Chuo Kikuu cha Pwani katika Idara ya Kiswahili, ndiye atakayeendesha utafiti huu.

Mshiriki wa utafiti atakapokubali kuchangia katika utafiti huu atahitajika ashiriki katika mahojiano ya ana kwa ana na mtafiti. Mshiriki ana uhuru wa kutojibu maswali ambayo hana majibu yake. Watakaoshiriki katika utafiti huu ni wale waliojitolea kwa hiari yao.

Tunawahakikishia watakaoshiriki katika utafiti huu kuwa habari tutakazokusanya kutoka kwao katika shughuli hii nzima zitahifadhiwa vyema na zitatumika kwa madhumuni ya utafiti huu pekee.

Pendekezo la utafiti wetu limekaguliwa na kuidhinishwa na Bodi ya Maadili na Ubora ya Chuo Kikuu cha Pwani ambayo inahusika na maswala ya utafiti. Pia inajihusisha na kuhakikisha haki za wanaoshirikishwa katika utafiti zimehindwa kwa njia zote.

Kwa maelezo na marejeleo zaidi wasiliana na :

Mohamed Ramadhan Karama

Nambari ya simu: 0728335550

Barua pepe: ifarymrca09@gmail.com

Sehemu ya B: CHETI CHA KUKUBALI

Mimi Prof./Dkt./Bw./Bi.nimepata fursa ya kuuliza maswali muhimu kuhusiana na utafiti huu. Pia nimesoma kwa ukamilifu maswali yanayonuiwa kuulizwa na mtafiti na kuyaelewa. Kwa hivyo, ningependa kuwa mshiriki katika utafiti huu.

Sahihi Tarehe.....

Ikirari ya Mtafiti

Kulingana na uwezo wangu, nimemsomea mshiriki maswali na habari zote muhimu zinazohusu utafiti wetu. Nimemweleza kwa kina kwamba maswala yafuatayo yatatekelezwa:

Kushiriki ana kwa ana katika mahojiano

Nakiri pia kwamba mshiriki hajashindikizwa wala kuhongwa ili akubali kushiriki katika shughuli hii na kwamba amejiamulia na kujitolea mwenyewe.

Sahihi Tarehe

KIAMBATISHO III

Maswali ya Mahojiano na Mshairi

Maelezo Kumhusu

Jina.....

Mahali unapoishi.....

Umri

miaka 40 - 49

miaka 50 - 59

miaka 60 - 69

zaidi ya miaka 70

Tangu lini ulipoanza kutunga mashairi?

chini ya 9

miaka 10 - 19

miaka 20 - 29

miaka 30 - 39

miaka 40 - 49

Kiwango chako cha elimu (dini na skuli).....

Ushapata kuusikia *Utenzi wa Siril Asrari*?

Nani mtunzi wake?

Sifa za utenzi ni zipi?

Kwa nini kuna muundo huu katika tenziza kale?

Kwa nini tenziza kale nyingi zimemsifu sana Mtume Muhammad?

Lugha ya utenzi inafananaje au inatofautianaje na lugha ya masimulizi ya kawaida?

Nini maana ya maneno haya: Mzamikwawa, kima, mzungu, wayoli, nalishandwa, njeo, maozi?

Yanatujuza nini kuhusu lugha ya maneno haya?

Nini maana ya maneno haya: Wainga, ndakwe, kipendi, wafuweteo, atukuzieo, mezojaliwa, yuwani, katiti, hoyo, zita, haweka, kuisikilia, yeo, usindizini?

Yanatujuza nini kuhusu lugha ya maneno haya?

Kuna maana gani katika mtunzi kuomba msamaha katika utenzi wake?

Kutumia maneno kwa mfano, mbwa, kafiri, mwizi, juha katika ushairi yaeleza nini kuhusu wewe mtunzi?

Maswali ya Mahojiano na Tabibu wa Kienyeji

Maelezo Kumhusu

Jina

Mahali unapoishi.....

Umri

miaka 40 - 49

miaka 50 - 59

miaka 60 - 69

zaidi ya miaka 70

Umekuwamo kwenye kazi hii ya utabibu kwa miaka mingapi?

chini ya 9

miaka 10 - 19

miaka 20 - 29

miaka 30 - 39

miaka 40 - 49

Kiwango chako cha elimu (dini na skuli).....

Katika utenzi huu wa *Siri li Asrari* mumetajwa maswala ya uganguzi wa magonjwa ya mwilini na pepo, wewe wajua kutibu yapi?

Unatumia nini katika uganguzi wako?

Je, unatengeza hirizi?

Hirizi ziko aina ngapi?

Umepata kuisikia hirizi ya 'Seif Katii'?

Kombe ni nini? Je, waandika kombe?

Sihiri ni nini?

Je, unatibu sihiri?

Watumia nini katika kutibu sihiri?

Kwa mfano, uganguzi wa jito la hasada huganguliwaje?

Pepo wapo?

Waweza kunitajia baadhi yao?

Anatibiwa vipi mtu aliyeathirika na pepo?

Maswali ya Mahojiano na Shekhe wa Dini ya Kiislamu

Maelezo Kumhusu

Jina

Mahali unapoishi.....

Umri

miaka 40 - 49

miaka 50 - 59

miaka 60 - 69

zaidi ya miaka 70

Umekuwa shehe wa dini ya Kiislamukwa miaka mingapi?

chini ya 9

miaka 10 - 19

miaka 20 - 29

miaka 30 - 39

miaka 40 - 49

Kiwango chako cha elimu (dini na skuli).....

Je, umeusikia utenzi waitwa *Sirili Asrari*?

Wahusu nini utenzi huo?

Yasemekana utenzi wa *Siri li Asrari* ni tafsiri ya utenzi wa Kiarabu umepata kuusikia huo wa Kiarabu?

Wajua vita vipi alivyopigana Mtume Muhammad?

Nini sihiri?

Nini hirizi?

Nini kombe?

Je waandika kombe?

Ni njia zipi za kugangua alizofundisha Mtume Muhammad?

Pepo wapo?

Wanaoathirika na pepo wanaganguliwaje?

Tunafaa kumsifu vipi Allah pamoja na Mtume wake Muhammad na sahaba zake

Mtume?

KIAMBATISHO IV**Orodha ya Waliohojiwa**

JINA	WASIFU	TAREHE YA MAHOJIANO	MAHALI
Mohamed Hassan	Mwenyeji wa Pate	7/11/2012	Amu, Lamu
Ustadh Mahmoud Abdulqadir (Ustadh Mau)	Shekhe na Mshairi Mtajika	9/11/2012	Amu, Lamu
Marehemu Sheikh Shee Ali	Shekhe wa Dini ya Kiislamu	21/1/2013	Mji wa Kale, Mombasa
Ustadh Ahmad Lali	Shekhe wa Dini ya Kiislamu	5/3/2016	Mji wa Kale, Mombasa
Ahmad Nassir (Ustadh Bhalo)	Mshairi Mtajika	18/1/2013 na 5/3/2016	Mji wa Kale, Mombasa
Ustadh Bwana Heri	Shekhe wa Dini ya Kiislamu	7/3/2016	Kisauni, Mombasa
Ustadh Muhammad Shee Ali	Shekhe wa Dini ya Kiislamu	9/3/2016	Sarigo, Mombasa